

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 7 OKTOBER 2015 PRIS: 89:-

Var finns gnistan?

**Ekonomipristagaren Edmund S Phelps
om idétorka i västs ekonomier**

CIVILISATION

TOMMY OLOFSSON
om valfiske och ballader
på Färöarna.

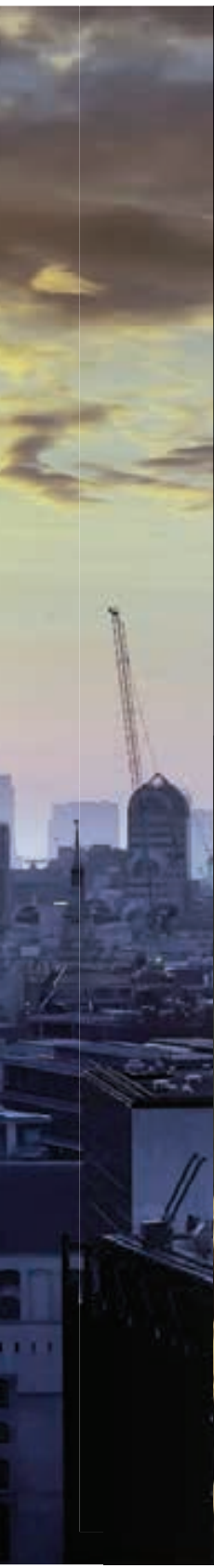
TEMA

PETER SANTESSON
om det nya politiska
landskapet.

FRIZON

CAMILLA LUNDBERG
om manligt och kvinnligt
i musiken.

Professor Niall Ferguson
beskriver västs starka
ställning i världen och hur
den är på väg att försvagas.

Civilization – är väst
historia? sänds i sex
delar på Axess TV med
start i oktober månad,
söndagar kl. 20.30

Titta när det passar dig,
i efterhand på Axess Play.

Klassisk bildning på **AXESS TV**

**PJ Anders
Linder**

Det ter sig alltmer oklart om inflationsmålets ledstjärna har förblivit en varm, livgivande sol eller om det håller på att förvandlas till ett svart hål.

Lägg energin på individklimatet

Två kaptener har under lång tid styrt mot varsin ledstjärna i svensk ekonomi.

Finansministern följer ett över-skottsmål, som innebär att den offentliga sektorn ska gå med ett årligt plus på en procent av BNP över en konjunkturcykel. Det kan förstås aldrig bli riktigt bra med precisionen, eftersom konjunkturerna inte rör sig förutsägbart som himlakroppar och det aldrig går att veta på förhand hur lång en konjunkturcykel blir, men det praktiska resultatet har ändå blivit rätt skapligt. Statsskulden, som en gång tedde sig så hotfull, är numera låg jämfört med många andra EU-länders. Ändå är finansministern numera bra sugen på att välja en mindre krävande kurs: det skulle öppna för många nya miljarder i statsutgifter. Eller, om man är mer optimistiskt lagd, göra det möjligt att minska beskattningen av svenska folket.

Riksbankschefen följer ett inflationsmål. Riksbanken har nämligen valt att uttolka riksbankslagens krav på "fast penningvärde" som att den årliga penningvärdesförsämringen ska ligga på just denna nivå, och chefen är lika envis vid rorkulten som kapten Ahab. Målet ligger fast och Riksbanken ska göra vad som än krävs för att nå dit, kosta vad det kosta vill. Detta trots att det ter sig alltmer oklart om inflationsmålets ledstjärna har förblivit en varm, livgivande sol eller om det håller på att förvandlas till ett svart hål.

När målet en gång infördes kom vi från osunt hög inflation och 2 procent tedde sig som paradissk stabilitet, men nu har situationen förändrats. Lägre oljepris, tekniska genombrott, skärpt konkurrens med mera håller priserna nere och Riksbanken kämpar plötsligt inte för att få ned inflationen utan för att få upp den. 1990-talets ärrade krisbekämpare hade knappt trott sina öron om de fått höra hur riksbanksdirektionens ledamöter numera är ute och håller brandtal för sämre penningvärde och tycker sig se hoppingivande tecken på att inflationen äntligen ska ta fart. Arbetsmarknadens parter uppmanas att hålla sig till kartan istället för terrängen när de ska förhandla om löner.

Och så brassar man på med räntevapnet. Sedan februari i år är styrräntan negativ och i skrivande stund är den nere i minus 0,35 procent. Konsekvensen är förstås en lånefest utan like, där hushållen lånar alltmer svindlande summor för att köpa hus av varandra. Med näringslivets investeringar blir det tyvärr sämre beställt. Visst minskar den låga räntan värdet på svenska kronor, men

som den garvade företagaren Rune Andersson skrev tidigt i höstas (DI 12/8) kan man inte lägga dagens nedpressade kronkurs till grund för långsiktiga investeringar. Riksbanken hoppas på inflation, men vad man får är en farligt hög skuldsättning – Sverige ligger nästan högst i världen – och ett underligt signalspråk som säger till medborgarna att det är korkat att spara på bank och förnuftigt att göra av med pengar som man inte har.

Särskilt märkligt blir det hela eftersom beskedet är så vaga om varför det är så viktigt att pressa upp inflationen till 2 procent. Det heter att stabil inflationstakt ger förutsägbarhet i ekonomin, men när man måste ta till oförutsägbara metoder för att nå dit – och ändå inte lyckas – bidrar man snarare till förvirring än stabilitet.

Nåväl. Oavsett vad man tycker om dessa mål är det ostridigt att de drar åt sig alldeles för mycket av energin i den ekonomisk-politiska debatten. Ett land kan drabbas hårt av dålig finans- och penningpolitik, men även en välskött makroekonomi är bara en början. Västståndet kommer först när entreprenörer, innovatörer, företagsledare och medarbetare tar vara på de möjligheter som ges och erbjuder attraktiva varor, tjänster och affärsmodeller. Det är helt centralt med ett positivt näringsklimat och som påpekas i detta nummers temablock ställer det i sin tur krav på ett positivt individklimat.

Edmund S Phelps, som fick Ekonomipriset 2006, slår ett slag för fantasin och finner det tragiskt att så många inte känner sig delaktiga i ett innovativt och utvecklande arbetsliv. De allra flesta människor i välfärdsstaterna i väst får på ett eller annat sätt så att de klarar konsumtionen, men det är i sina produktiva insatser som individen verkligen kommer till sin rätt och får uppleva det goda livet. Han manar till dubbel kamp: *mot* särintressen som sätter stopp för innovation och förnyelse, *för* skolor och universitet som låter humaniora vidga vyerna hos de unga och får dem att vilja och våga.

Det handlar om etos men rimligen också om villkor. Att som regeringen i höstens budgetproposition pressa upp marginalskatten på inkomster till världens högsta kan säkert göra kamraterna i Vänsterpartiet glada. Vad det gör för individklimatet i Sverige är en helt annan sak.

PJ Anders Linder

VI VILL HA ETT VÄLKOMNANDE SVERIGE

Sverige är ett fantastiskt och nytänkande land. Vi ligger i topp när det gäller innovationsförmåga, konkurrenskraft och kreativitet. Allt detta har vi uppnått, inte trots, utan tack vare vår öppenhet mot omvärlden. I dag ser vi krafter som vill hindra utvecklingen. Försvåra, förminska, stänga in. Nu säger vi ifrån. Vi menar att mångfald, olikhetänkande och öppenhet är en förutsättning för att vi ska fortsätta växa. Att få handla fritt och rekrytera människor från andra länder är en nyckelfråga för Sverige. Det är avgörande för de tusentals företagsamma människor som har byggt vårt land, och för alla de som kommer att hjälpa till att bygga vår framtid.

Adam Wikström, Bastuträsk Charkuteri AB, Bastuträsk
Anastasia Georgiadou, Alminia AB, Sundbyberg
Anna Grånäs Jakobsson, Rättviks Trappfabrik AB, Rättvik
Anna Stenberg, Womens Executive Search, Stockholm
Anna-Lena Bohm, UniGuide, Visby
Anne-Li Andersson, Diamantens Förskola AB, Uppsala
Arne Johansson, TRÄAB, Sävsjöström
Bengt Siggelin, Lifsungs AB, Havdhem
Birgit Elonen, MURTEK Sverige AB, Gävle
Boris Lennerhov, Gekås Ullared, Ullared
Carin Stoeckmann, Byggmästarna i Skåne, Helsingborg
Carola Lemne, Svenskt Näringsliv, Stockholm
Catarina Grönlund, Grönlunds Orgelbyggeri AB, Gammelstad
Christoffer Sjögren, Städarna, Norrköping
Eira Järvi, Fix Cleaning Service, Göteborg
Elisabeth Moglia, Elisabeths Ost och Delikatesser AB, Enköping
Emma Wiklund, Emma S, Stockholm
Helena Skåntorp, Lernia, Stockholm
Jacob Wallenberg, Investor, Stockholm
Jan-Olof Jacke, AstraZeneca, Mölndal
Jimmy Söderström, Träteam Bröderna Nyberg AB, Kramfors
Johan Johansson, BRUKS Holding AB, Arbrå
Jörgen Tolversson, Glassbacka Lantbruk AB, Vessigebo
Kenneth Johansson, Enkla Elbolaget AB, Karlshamn
Lars-Jerker Molin, Sleepingfox Hotel Group, Sundsvall

Leena Berg, Svenska Tält, Dorotea
Leif Johansson, AstraZeneca, Stockholm
Lena Bergström, FrykenStrand Hotel & Konferens, Sunne
Lena Oveesson, Spring Systems i Torsås AB, Torsås
Linda Fransson, Gnosjö Automatsvarvning, Gnosjö
Linus Loveblad, Woolpower, Östersund
Marcus Johansson, Piteå Golv AB, Piteå
Mats Hansare, Nordarom, Norrköping
Michael Wolf, Swedbank, Stockholm
Mikael Blix, Laget.se, Örebro
Nyamko Sabuni, ÄF, Stockholm
Patrik Hjelte, McDonald's Värmland, Karlstad
Per Brunberg, Björketorps Gård AB, Johannishus
Per Eriksson, Kläppen Ski Resort AB, Sälen
Päivi Antilla, V.I.S.K.O.S AB, Västerås
Stefan Gardell, AB Gardells Plåtslageri, Visby
Susanne Edh, Ica Ettan/Ica Hökåsen, Västerås
Susanne Holm, Smålandsbussen, Jönköping
Tammy Jara, Elevsupport, Malmö
Tobias Sjölander, Loxyssoft, Östersund
Torbjörn Ulf, Texab, Stockholm
Ulrica Bennesved, Bennesveds Åkeri AB, Älgshult
Yvette Josefsson, Innebandybutiken, Karlskoga
Åsa Malmberg, Flitiga Liza AB, Halmstad

**HUNDRTLATS FÖRETAGARE ÖVER HELA SVERIGE HAR REDAN SKRIVIT PÅ. GÖR DET DU OCKSÅ.
BESÖK SVENSKTNÄRINGS LIV.SE/VALKOMMEN FÖR ATT LÄSA MER OCH SKRIVA PÅ.**

10 SAMHÄLLE

- Utbildning* MarieLouise Samuelsson noterar ett ökat intresse för de klassiska språken **10**
Sociologi Niklas Ekdal om tillståndet på de svenska toaletterna **13**
Krim Lars Erik Blomqvist granskar namnbyten i Krim **14**
Public service Olle Lidbom undrar när reformerna på BBC når SR och SVT **16**
Krönika David Lindén analyserar Jeremy Corbyn **18**
Inspel Louise Belfrage gläds över en avvärd katastrof **18**
I korthet Nepotism på SVT. Journalister borde se möjligheter **19**

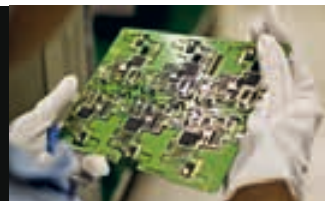
20 FRIZON

- Camilla Lundberg reder ut det kvinnliga och manliga i musiken **20**
 Nathan Shachar gör rent hus med mytbildningen kring spanska inbördeskriget **24**

32 OPINION

- Isak Skogstad slår ett slag för ordning och reda i klassrummen.

TEMA: KREATIV KRIS I EKONOMIN?

32 Slut på det goda livet?

Särintressena kväver ekonomins dynamik. Innovationskraften sviktar. Om trenden ska vändas behöver de unga stimuleras till djärvhet att skapa nytt. Humanistiska studier och kontakt med världslitteraturens mästerverk kan spela en avgörande roll. **Av Edmund S Phelps**

39 Så illa är det inte

Föråldrade metoder gör att vi underskattar innovationsförmågan och inkomstökningarna i ekonomin. Förutsättningarna för ett gott liv är bättre än någonsin. Men det ökade genomslaget för postmodern ideologi föder cynism och en känsla av meningslöshet. **Av Magnus Henrekson**

43 Tag vara på chansen!

Driftiga och välutbildade entreprenörer från Indien, Kina och Östeuropa har tagit upp konkurrensen med väst. Det skapar stora möjligheter för Sverige. Men ska vi ta vara på dem kan inte skola och studenter nöja sig med det medelmåttiga. **Av Nima Sanandaji**

47 Eskapism eller skapande?

Politik som syftar till att fördröja genomslaget för tekniska innovationer och nya affärsmodeller kan gynna etablerade intressen. Men för samhället i stort blir resultatet stagnation. Alternativet är ett samhällskontrakt som återupprättar löftet om social rörlighet. **Av Fredrik Johansson**

”

De unga virtuoserna briljerade bakom galler och utvecklade en spelkultur som inte bara attraherade alla Europas bemedlade musikälskare.

Camilla Lundberg, sid 22

54 INTERVJU

Mats Wiklund samtalar med Demoskops opinionschef Peter Santesson om det nya politiska landskapet.

58 TRADITION

Alfred Sjödin om den intelligenta Paul Valéry.

62 CIVILISATION

- Litteraturhistoria* Martina Björk läser Ovidius 62
Resebrev Tommy Olofsson om Färöarna 64
Kulturhistoria Torsten Rönnerstrand läser Johan Tralau 66
Tv Charlotta Lindell tittar på Downton Abbey 68
Litteratur Per Helge läser Wendell Berry 70
Krönika Thomas Engström om att lära av de gamla mästarna 71
I korthet Jakob Sjövall om Alice Habsburg 71

72 RECENSIONER

- Ruth Lötmarker medskapar livets mening 73
Susanna Birgersson utreder dansktyskt samförstånd under kriget 77
Jan Söderqvist minns en stridbar skribent 79
Jojje Olsson gläds åt amerikansk-kinesiska vänskapsband 80
Björn Hasselgren ser med förtröstan på en välmatad framtid 82
Håkan Tribell ser med förundran på en högteknologisk framtid 84
Staffan Ulfstrand värnar om traditionerna 86
Lisbeth Lindeborg begrundar Tysklands ödesdigra geografi 87
Olle Lidbom nyhetsvärderar inom en slimmad mediebransch 89
PJ Anders Linder kräver krav i skolan 91
Mats Fält ställer diagnos på ett krassligt Frankrike 92
Joel Halldorf inväntar den yttersta domen 95

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Niklas Ekdal, Peter Elmlund, Thomas
Gür, Peter Luthersson och Nathan
Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Redigering: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 3 november 2015

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar
för insänt obeställt material. Den som
skickar material till Axess anses med-
ge elektronisk lagring och publicering.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Imaginechina /

TT Nyhetsbyrån

Vinjettbilder: Fredrik Tjernström

Porträttteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Louise Belfrage
Internationell rådgivare vid
Axel och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse

Susanna Birgersson
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Martina Björk
Doktorand i latin
vid Lunds universitet

Lars Erik Blomqvist
Författare och översättare

Niklas Ekdal
Författare och journalist

Thomas Engström
Författare och journalist

Mats Fält
Fri skribent inriktad på
internationell politik

Thomas Gür
Företagare och författare

Johan Hakelius
Skribent

Joel Halldorf
Teol dr och lektor vid
Teologiska högskolan
i Stockholm

Björn Hasselgren
Tekn dr och
Senior Fellow på Timbro

Per Helge
Författare och översättare

Magnus Henrekson
Professor i nationalekonomi
och vd för Institutet för
näringslivsforskning

Mattias Hessérus
Doktorand i historia vid
Uppsala universitet.
Verksam inom Axel och
Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse

Fredrik Johansson
Senior partner på Kreab

Olle Lidbom
Medieanalytiker och
kommunikationschef på
Norstedts förlagsgrupp

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap

Charlotta Lindell
Journalist

David Lindén
Historiker

Camilla Lundberg
Kulturjournalist och
musikkritiker och
verksam i SVT

Ruth Lötmarker
Fri skribent och fd lektor
i franska vid Stockholms
universitet

Tommy Olofsson
Professor i kreativt
skrivande vid Linné-
universitetet i Växjö

Jojje Olsson
Journalist och författare

Edmund S Phelps
Chef för Columbia's Center
on Capitalism and Society.
Mottog 2006 Sveriges
riksbanks pris i ekonomisk
vetenskap till Alfred
Nobels minne

**Torsten
Rönnerstrand**
Docent i litteraturvetenskap

**MarieLouise
Samuelsson**
Författare och journalist

Nima Sanandaji
Tekn dr och Research
Fellow vid Center for Policy
Studies i London

Kristina Sandklef
Fristående Kina-analytiker

Nathan Shachar
Journalist och författare

Alfred Sjödin
Fil dr i litteraturvetenskap
vid Lunds universitet

Jakob Sjövall
Statsvetare

Isak Skogstad
Ordförande för Lärarnas
Riksförbunds
studerandeförening

Jan Söderqvist
Författare och redaktör
i *Axess Magasin*

Håkan Tribell
Talskrivare åt
Anna Kinberg Batra

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i
ekologisk zoologi

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess Magasin*

Därför ökar repressionen

EN VIKTIG FRÅGA SOM UPPSTÅR efter att ha läst Jojje Olssons gedigna artikel om Kina i Axess nr 6 är varför vi bevitnar dessa skeenden just nu?

Sedan finanskrisen 2008, där Kina klarade sig relativt oskadd, har landet blivit mer självsäkert utåt. Kinas fortsatta utveckling kräver ökade energiresurser, något som drivit Kinas agerande utrikes de senaste 20 åren. I de havsområden Kina gör anspråk på finns troligen stora energireserver, vilket är en bidragande orsak till Kinas ageranden där. Grannländerna, som samtliga har starka handelsrelationer med Kina, försöker på olika sätt liera sig med USA som motvikt till Kina. Handelsavtalet Trans-Pacific Partnership, TPP, där Kina inte uppfyller kraven och därmed inte ingår, är ett exempel på detta. Att USA visar ett ökat intresse för Östasien beror även på att den inhemska tillgången på skiffergas gjort USA mindre beroende av Mellanösterns olja och därmed minskat intresset för den regionen.

SAMTIDIGT HAR USA BÖRJAT omvärdera sin relation till Kina, från samförstånd till en hårdare linje. Det är symptomatiskt att Michael Pillsbury, CIA-analytiker som anses vara tongivande Kinarådgivare sedan Nixon och framåt, tidigare i år utkom med boken *One Hundred Year Marathon*. I boken beskrivs hur Kina genomför ett hundra år långt maraton där målet är att bli världshegemon ekonomiskt, politiskt och militärt år 2049. För att nå dit använder kineserna sig av 2 500 år gamla krigslistor där ett grundantagande är att låtsas att man inte vill bli hegemon för att på så sätt lura sina fiender, och när tiden är mogen slå till och ta makten. Pillsbury har tidigare varit en förespråkare av samarbete med Kina, men har nu ändrat åsikt och varnar för att Kinas framtida avsikter sannolikt inte är så fredliga som kineserna påstår.

Den viktigaste orsaken till den ökade repressionen i Kina är den inbromsande ekonomiska tillväxten, som kräver att kritiska röster tystas för att tuffa reformer ska kunna genomföras. När president Xi Jinping kom till makten hösten 2012 präglades den kinesiska inrikespolitiken av att Hu Jintao inte kunnat genomföra sin politik till följd av att företrädaren Jiang Zemin fortfarande hade en stark maktbas och styrde i kulisserna. Antikorruptionskampanjen blev ett viktigt redskap för Xi att befästa sin makt och driva sin politik, men också för att rensa upp i partiet och öka partiets legitimitet, som i mångt och mycket vilar på att tillhandahålla stabilitet och förbättrade levnadsvillkor. När ekonomin nu saktar in blir det extra viktigt att undvika social oro och genomföra reformer för att säkra tillväxten. De stimulansåtgärder som användes 2008 i form av infrastrukturinvesteringar för att minska effekterna av finanskrisen genererar inte längre tillväxt och ledde även till ett gigantiskt skuldberg, inte minst hos lokala myndigheter, som för två år sedan uppskattades

Axess nr 6/2015.

officiellt ha över 17 900 miljarder RMB i skuld, sannolikt ännu större idag. Det vill man inte upprepa.

FÖR ATT TILLVÄXTEN SKA FORTSÄTTA på en acceptabel nivå utan att partiets legitimitet hotas behöver Kina reformera sina strukturer, och många ekonomer såg antikorruptionskampanjen som ett led i dessa reformer, inte minst för att bemästra de mäktiga särintressen som riskerar förlora sin maktbas. Viljan till ekonomiska reformer finns definitivt hos Xi, vars främsta mål torde vara att partiet sitter kvar vid makten när han lämnar över 2022, men utmaningarna är stora och troligen behövs även politiska reformer, vilket vi inte sett spåret av än. Det finns en bristande tilltro till det gamla systemet, och vetskap om att uteblivna reformer riskerar att leda till stagnation. Det tar tid att reformera och den inbromsande ekonomin vi bevitnar just nu är ett resultat av dessa strukturomvandlingar samtidigt som behövliga reformer ännu inte genomförts när Kina går från en export- och investeringsdriven tillväxt mot innovation och ökad konsumtion. Det återstår att se om Xi kommer att lyckas reformera utan att ekonomin saktar in för mycket.

Kristina Sandklef

Klargöranden och klarlägganden

KEJSAR MAXIMILIANS AVRÄTTNING skedde inte 1912, som uppgavs i Lasse Söderbergs essä i Axess nummer 6, utan 1867.

Toalettsyndromet

13 Tillståndet på svenska toaletter säger något om den svenska självbilden.

Med namns nämnande

14 Vladimir Putin odlar ryska myter i Krim.

Kvasten går på BBC

16 När når reformvågen på BBC svenska public service?

Krönika

18 David Lindén analyserar Jeremy Corbyn.

Inspel

18 Louise Belfrage gläds åt en avvärjd katastrof.

I korthet

19 Nepotism på SVT. Dags för pressen att gå till jobbet.

Gammal latinare.
Högskoleminister
Helene Hellmark
Knutsson.
FOTO: DAN HANSSON/TT

UTBILDNING

O tempora, o mores!

De klassiska språken har länge satts på undantag. Men nu ökar intresset för latin och grekiska, skriver **MarieLouise Samuelsson.**

ENLIGT SKOLVERKETS STATISTIK över kursbetyg 2014 läste endast 22 gymnasieelever klassisk grekiska. Latinet är mer populärt, 934 elever valde LATLATO1 (latin – språk och kulturliv) men de klassiska språken har knappast någon framskjuten plats i Utbildnings-Sverige.

I likhet med övriga ämnen styrs och påverkas språkens närvaro av sådant som kommunpolitikens rätt att prioritera skolresurser, av studentefterfrågan och av hur lärosäten väljer att (om)organisera sin verksamhet.

Det går visserligen lätt att rada upp

exempel på att det är i hög grad levande språk, men det hjälper nog inte att cv, curriculum vitae, är ett av dessa exempel för att hävda latinets ställning i en tid där cv är grundbulten i den karriärplanering som numera inleds i tidiga tonåren.

Den som läser till präst måste fortfarande läsa klassisk grekiska (Nya testamentets språk).

Medicin och juridik förutsätter latinska termer men de senaste decennierna har otvivelaktigt inneburit en återkomst för de klassiska språken.

I ett examensarbete från ämneslära-

bildningen vid Malmö högskola belyser Ellen Fröh "Latinämnets ställning i den svenska gymnasieskolan. En studie av förändringar med fokus på 1900-talet", där hon summerar att "studiet av latinämnet är en studie i nedskärningar". Hon påminner också om språkets tidigare ställning, från 1500-talet blev latinet grundbulten i all undervisning, vetenskapens språk, vilket – bland annat – innebär att historiker, utan kunskaper i latin, får problem att ta del av medeltida material.

Under 1800-talet etablerades engelska och franska som *lingua franca* för diplomati och annan offentlighet.

Vidare stärktes de nationella språkens ställning.

Så småningom visade sig oron för de klassiska språkens överlevnad i sådant som bildandet av Svenska klassikerförbundet 1935, med syfte att verka för att bevara de klassiska vetenskapernas ställning i skola och samhälle. Behovet har sannolikt inte avtagit. 2015 är förbundet inte stort (cirka 350 medlemmar) men oförtrutet aktivt och ansvarar bland

**Medicin och juridik
förutsätter latinska
termer men de
senaste decennierna
har otvivelaktigt
inneburit en åter-
komst för de
klassiska språken.**

annat för utgivningen av *Eranos*, vetenskaplig tidskrift för klassiska språk.

I den historia av nedskärningar som Ellen Fröh beskriver markerar 1965 års gymnasie-reform ett skifte, då det inte längre blev obligatoriskt att läsa latin på latinlinjen, som liksom reallinjen etablerades i och med 1856 års läroverksstadga.

1878 tillkom halvklassisk linje, senare medförde 1933 års läroverksstadga att franska blev obligatoriskt på latinymnasiet och engelska på realgymnasiet. Ansvarigt statsråd var socialdemokraten Arthur Engberg (som nog blivit mer ihågkommen för oförblommerade rasbiologiska och antisemitiska åsikter), vars skolpolitik kritiserades för att gynnandet av franskan fick eleverna att fly latinlinjen. Ecklesiastikminister Engberg var för övrigt aktiv för införandet av ett sjunde skolår samt tidigt ute när det gällde att avskaffa eller som han uttryckte saken, "radikalt omgestalta" studentexamen, ett beslut som skulle dröja till 1964.

Året efter, 1965, införs förutnämnda gymnasie-reform, Lgy70, som också innebar färre timmar för den som läste latin, ytterli-

Alea iacta est.

gare en gymnasie-reform år 2000 förändrade den tidigare sammanhållna latinkursen till en uppdelning i tre något som, enligt Fröh, bidrog till att elever hoppade av efter första eller andra kursen.

UNDER 1990-TALET förändrades också statsbidraget till kommunerna som nu fritt kunde disponera pengar utifrån vad kommunpolitiker identifierade som "utbildningsbehov". Det är ingen vild gissning att klassiska språk inte hamnade särskilt högt på den prioriteringslistan.

Därmed inte sagt att gymnasieskolans ansvariga struntar i latin, från Svenska klassikerförbundet framhåller man bland annat Europaskolan i Strängnäs.

Av gällande universitet och högskolor är det universiteten i Göteborg, Lund, Stockholm och Uppsala som dominerar utbudet av kurser i latin och grekiska. Vid Linköpings universitet och Umeå universitet ges, om man ser på utbudet för höstterminen 2015, kurser i nytestamentlig grekiska, vid Linnéuniversitetet en grundkurs i latin och vid Södertörn "grekiska för filosofer".

Men närvaron av klassiska språk är inte självklar, under senare år har nedläggningshot avväjts i både Lund och Göteborg. 2012 planerade ledningen för humanistiska fakulteten vid Göteborgs universitet att helt avskaffa undervisning i grekiska, latin, ryska och fornkyrkoslaviska. Protesterna blev dock omfattande, bland annat engagerade »

sig Peter Englund, Svenska Akademiens dåvarande sekreterare, och fakultetsledningen tvingades backa.

EN OVETENSKAPLIG bedömning av dagsläget är att de klassiska språken idag inte hänger lika tungt mot repen, men de är ofrånkomligt – i likhet med all annan utbildning – beroende av studenternas intresse, det vill säga det söktrycket som påverkar lärosätenas ekonomi.

– Vi måste vara på vår vakt och värna vår identitet, vi lever och verkar i ett mycket pragmatiskt samhälle där humaniora inte står högt i kurs.

Det säger Denis Searby, professor i klassisk grekiska vid Stockholms universitet.

Han kom till Sverige under 1980-talet, efter att ha läst vid Columbiauniversitetet i New York, där han var antagen till en doktorandutbildning.

Istället blev det Uppsala och ”en mindre dynamisk miljö”, där han dessutom blev tvungen att välja mellan grekiska och latin, språk som vid Columbia var sammanflätade. Denis Searby släppte dock inte latinet, han har under åren översatt Heliga Birgittas skrifter från latin till engelska.

Och han har lärt sig uppskatta den svenska akademiska traditionen kring klassiska språk, istället för bredd och idéhistoria, mer ”hardcore-filologi”.

Och jodå, ämnena överlever vid Stockholms universitet, även om omorganiseringer inneburit att institutionen försvunnit, idag är de klassiska språken sammanlagda med romanska språk. Storleken ses från ledningshåll som ett skydd mot sårbarhet, Denis Searby menar dock att mindre institutioner kan vara nog så effektiva.

Han konstaterar vidare att det numera finns två professorer i grekiska vid Stockholms universitet, och menar att det trots allt ser bättre ut för grekiska och latin vid Stockholms universitet och Uppsala universitet, om han jämför med hur det var för trettio år sedan.

Det finns vidare ett ”allmänt intresse” för de klassiska språken, från lite äldre studenter.

Och Denis Searby talar engagerat om kontakten mellan lärare och student, om att tillsammans närläsa en text på ett svårt språk, ”som man gjort i 2 000 år”.

Den blygsamma omfattningen av utbildningar i latin och grekiska innebär att ämnets status och ställning blir personberoende, både inom akademien och gymnasieskolan. Ellen Fröh konstaterar i sin uppsats att både den som läser och den som undervisar i latin också förväntas att ”marknadsföra” sitt ämne.

Ola Wikander, författare och teologie doktor, verksam vid Lunds universitet, tillhör de som i (medie)offentligheten (bland annat som skribent i Axess)

frekvent talar om och pläderar för klassiska språk och språkforskning. Hans forskning innehåller också en alldeles

Latin och grekiska verkar faktiskt också klara sig hyggligt när det stränga anställningsbarhets- och nyttodrevet går, som när Svenskt Näringsliv jagar det man kallar hobbykurser.

särskild påminnelse om vikten av att med språk knyta samman historia, samtid med en avlägsen framtid. På uppdrag av SKB, Svensk Kärnbränslehantering, har Ola Wikander reflekterat kring hur varningar för kärnbränsleavfall skulle kunna förstås av kommande generationer.

Han beskriver latin och grekiska som oundgängliga ur ett tidlöst kulturarvsspektiv, genom att studier ger tillgång till Europas två bildningsmodersmål.

LATIN OCH GREKISKA verkar faktiskt också klara sig hyggligt när det stränga anställningsbarhets- och nyttodrevet går, som när Svenskt Näringsliv jagar det man kallar hobbykurser. Åtminstone latinet har fått vara ifred, samtidigt som annan språkforskning, som ortsnamnsforskning avfärdats.

Och den som av någon anledning vill samla näringslivsvänliga argument för klassiska språk kunde nyligen notera hur Michel Ortner, vd i mjukvaruföretaget Capterra, hyllade latinets betydelse. Förutom den bildningsaspekt som Ortner varmt förespråkar menar han att latinstudierna kraftigt gynnat hans logiska tänkande och därmed förmågan att göra bra affärer.

Till sist kan man påminna om det som Axess tidigare uppmärksammat, att Helene Hellmark Knutsson, minister med ansvar för högre utbildning och forskning, läste helklassisk linje på gymnasiet.

Vilket i och för sig inte vaccinerade henne mot (det avvärdade) försöket att lägga ned Medelhavsinstitutet, men man kan ju också lägga märke till att en av ledamöterna i ministerns forskningsberedning, som ska bidra med kunskap inför kommande forskningsproposition, är Moa Ekbom, filosofie doktor i latin, vid Uppsala universitet. ✨

Ett sorgligt underskattat yrke.

FOTO: BENGT NILSSON/TT NYHETSBYRÅN

SOCIOLOGI

Toalett-syndromet

Det bedrövliga tillståndet på våra offentliga toaletter säger något om svenska folkets självbild, skriver **Niklas Ekdal**.

ATT STÄDA OFFENTLIGA toaletter är ett sorgligt underskattat yrke. Jag skulle själv göra det med stolthet, om jag inte var tvungen att skriva på dagarna.

Efter resor i över hundra länder har jag noterat hur attityderna varierar i denna fråga. På många håll – till exempel i Japan – är varje bekvämlighetsinrättning perfekt underhållen både tekniskt och hygieniskt, ofta bemannad med en bugande expert som hellre skulle begå harakiri än ertappas med aminosyror på golvet. Många tillväxtländer – Brasilien, Turkiet, Sydkorea – putsar sig också uppåt mot de offentliga toaletternas toppskikt.

I andra änden av detta spektrum hittar man numera, hör och häpna, en av världens mest utvecklade nationer. Nämligen Sverige. Att tvätta händerna på Arlanda, i valfritt köpcenter eller kommunalt badhus hos oss är som att stiga ned i mikrobernas Hades.

Detta kan verka som ett modernt mysterium. Sverige har ju både teknologin och de ekonomiska resurserna, för att inte tala om ledig arbetskraft och höga ambitioner när det gäller folkhälsa. Svenskarnas självbild involverar högsta hygieniska standard, vare sig det gäller livsmedel, sjukvård eller personlig tvagning. Lubbe Nordströms Lort-Sverige från 1938 är ett avlägset, närmast mytologiskt, minne.

Så varför är då varje allmän toa år 2015 ett kaos av kroppsvätskor och dysfunktionellt rörmokeri? Man måste inte ha bacillskräck för att ställa sig den frågan. Det räcker med lite intresse för sociologi.

De tänkbara förklaringarna öppnar bredare perspektiv på samhällsutvecklingen. Liksom radiojournalisten Lubbe Nordström tog hjälp av präster, "för att med deras hjälp söka sambandet mellan bostädernas tillstånd och det allmänna andliga tillståndet", kanske vi kan söka sanningen om Sverige på wc.

Kan det vara något fel på arbetsmarkna-

den, alltså kombinationen av skatter, lönebildning och regleringar, om 350 000 personer går arbetslösa medan vitala jobb inte utförs?

Kan det finnas brister i prioriteringarna om offentliga utgifter på nära 2 000 miljarder kronor om året inte räcker till de mest grundläggande saker, som skurborstar och ett militärt försvar?

Kan det behövas lite nygammal respekt för väl utförda service- och underhållsjobb, i stället för den nedlåtande politiska jargongen om pigor? Alla kan inte bli Zlatan eller Taylor Swift, men alla kan utföra något som gör livet bättre för andra.

En oroande tolkning av toasyndromet är att vi inte längre bryr oss om offentliga utrymmen. Det är en form av allmänningarnas tragedi, ett sluttande plan som börjar med kastade fimpar på torget och kan sluta med bilbomber. För en välfärdsstat som slukar hälften av BNP har det sociala kontraktets symboler avgörande betydelse. Utan förtroende, inget ansvar. Utan ansvar, inget förtroende.

När det gäller en så enkel sak som renhållning blir de onda och goda cirklarna övertydliga. Den som stiger in i ett städat utrymme håller själv snyggt. Den som möter en katastrofzon har föga incitament att uppföra sig.

Nyligen kom ett medielarm från svenska skolor om att barnen undviker toaletterna. Hellre än att utsätta sig för snusket håller de sig tills de kommer hem. Upprördheten över dessa kommunala försummelser var med rätta stor. Ingenstans antyddes dock att eleverna själva har något ansvar för att torka upp efter sig.

Möjligen har det blivit som med "tysthetsnormen" på våra bibliotek. Renhetsnormen kanske uppfattas som exkluderande, vad vet jag. Redan Lubbe Nordström fick ju ta mycket skit när han påpekade hur det såg ut i folkhemmets ostädade hörn. ✨ >>

Med namns nämnande

Vladimir Putin motiverar annekteringen av Krim med dess ryska rötter. Men historien visar att det bara är myter och propaganda, skriver **Lars Erik Blomqvist**.

DET HAR NU GÅTT ett drygt år. Staten Ukraina kommer, sannolikt, aldrig att få tillbaka sitt Krim. Inte heller de tatarer på halvön som nu hukar under den nyryska, postsovjetska, propagandabilden som försöker ta ifrån dem deras bekymmersamma arv.

I sitt tal till nationen, "linjetalet", i december 2014, tillät sig president Putin att fabulera om förhållandet mellan Krim och Ryssland. Så här sade han: "För Ryssland har Krim, det gamla Korsun, Chersones, Sevastopol en väldig civilisatorisk och sakral betydelse. Lika mycket som Tempelberget i Jerusalem för dem som bekänner sig till islam eller judaismen. På just samma vis kommer vi att förhålla oss hädanefter och för alltid." Liksom för att glädja den ryska kyrkans patriark Kirill (självklart närvarande under talet), hänvisade han också till den gamla legenden om att den medeltida fursten Vladimir i Kiev skulle ha antagit kristendomen just på Krim och därefter kristnat hela Ryssland.

Nu ligger det, emellertid, till på följande vis. Putins halvbildade spindoktorer må säga vad de vill. Men Krim blev ryskt först år 1783, faktiskt bara några decennier innan

Ryska kejsarinnan Katarina II, porträtterad omkring 1780. FOTO: DEAGOSTINI/GETTY IMAGES

Finland inkorporerades i det ryska väldet – utan att det landet för den skull idag tycks behöva något slags "sakral betydelse".

Rysslands "Drang nach Süden" tog fart under Katarina II. Det gällde att hejda de habsburgska österrikarnas försök att penetrera det osmanska imperiet först på Balkan – och till sist också för att få kontroll över Bosporen och Dardanellerna. Därmed också en säkrad vattenväg till Medelhavet. "Kors på Sofia-katedralen!" (i det gamla östromerska Konstantinopel) var fältropet då – likaväl som under första världskriget. Tillvägagångssättet var ytterst genomtänkt. I sann kristlig anda, hette det, ville man få slut på de elaka gennesarnas lika olämpliga som inkomstbringande slavhandel på sydsidan av halvön. Men målet var samtidigt att krossa den siste tatariske khans vasallstat (under "hundturken") med centrum i Bachtjisaraj. Detta lyckades man med. Och Krim med omnejd kom strax att få kallas "Novorossija" – "Nyrysland". Man erinrar sig ur historieboken liknande påfund: "New England", "Nova Scotia", "New South Wales" – och, för all del också: "Nya Sverige". Det är just detta Katarina II:s Novorossija som idag ett gäng halvkriminella kroppsbyggare försöker återuppliva med sina självutnämnda "folkrepubliker" – inte helt utan stöd från Kreml i Moskva.

SNART SKICKADES RADER AV följsamma arkitekter till Krim för att bygga kyrkor i pseudobysantinsk stil. Det gällde att "grekiser" hela området, att markera en genuint östkristen närvaro i rysk efterföljd på den nyerövrade halvön, långt från det turkotatariska arvet.

Men först var namngivarna där. Avsikten var att ge de gamla orterna benämningar som kunde låta lagom grekisk-ryska. Det gamla krimtatariska Ak-Metjet ("Vita moskén") fick redan 1784 heta Simferopol – som i lätt översättning från grekiska betyder "Den gagnarika staden". Fast samtidigt fick resterna i utkanten av den ryska huvudstaden Simferopol i det nya guvernementet Taurien behålla sitt tatariska namn. (Plötsligt är historien där igen: Harare var det namn som britterna bevarade för de "svar-ta" förorterna i den sydrhodesiska huvud-

stad som länge fick heta Salisbury. Idag heter Zimbabwes centrum – just Harare.)

Om Simferopol fick bli "den gagnarika staden" blev Sevastopol (grundat redan 1783) "den ärorika". Men stadens namn – känt som det är från både det första Krimkriget, andra världskriget och det förra fjolårets – låter inte helt krigiskt. Det skiljer sig från den ryska imperialismens fort i Kaukasus och Centralasien: Groznyj ("den hotfulla") i Tjetjenien, Vernyj ("den trogne") – dagens Almaty i Kazakstan. Gamla ryska uppslagsverk antyder också att Sevastopol

Snart skickades rader av följsamma arkitekter till Krim för att bygga kyrkor i pseudobysantinsk stil.

skulle betyda "den vackra staden", men det grekiska "Sev[b]astos" är ändå det tillnamn som den romerske kejsaren en gång i tiden fick höra som "ärevördig".

LÅT OSS NU ÅTERVÄNDA till en liten vik på västsidan av Krimhalvön. Där låg sedan urminnes tider en fiskehamn med namnet Achtijar – möjligtvis ett ord av persiskt ursprung som betyder "Lyckostjärnan", kanske med tanke på en fyrbåk för hemvändande yrkesfiskare på Svarta havet. Det var här som man från rysk sida valde att just året 1783 anlägga en örlogsstation, Sevastopol. Hit kom kejsarinnan Elisabet II 1787, och redan då kunde hon inspektera tre linjeskepp och tolv fregatter. Därpå rustades hamnen till fulländning under den legendariske amiralen Usjakov.

Men så dog kejsarinnan (1796). Hennes egensinnige och förmodligen inte helt tillräknelige son, kejsar Paul I (som hade fler än ett horn i sidan till sin mor), fattade ett beslut. Sevastopol återfick namnet Achtijar! Och så fick staden heta fram till 1801, då Paul mötte en förtidig död i några lönnmördares händer. "Lyckostjärnan" föll i glömska. Sevastopol blev till den ryska Svartahavsflottans främsta stödjepunkt – låt vara att örlogshamnen neutraliserades efter Rysslands nesliga nederlag i (det första) Krimkriget. Sedan dess har generationer ryssar levt med en tilltagande mytologisering av

I pseudobysantinsk stil: Alexander Nevskij-katedralen i Simferopol.

FOTO: DEAGOSTINI/GETTY IMAGES

hjälttestaden – vi läser Tolstojs Sevastopol-berättelser och betraktar Dejnekas sovjetiska våldsromantiska bilder från andra världskriget.

Det finns, förstås, ingen anledning att idyllisera förhållandet mellan dem som bott på Krim i årtusenden innan Ryssland höjde sin fana där – skyter, greker, goter (ja, faktiskt!), venetianare, tatarer, turkar – och ryssar. Åtskilliga gånger under historien härjades de ryska länderna av arméer från Krim. Men fördrivningen, 1944, av nästan samtliga krimtatarer för deras påstådda samarbete med de nazityska inkräktarna förblir ännu ett öppet sår i det gemensamma rysk/tatariska minnet.

Ett försök, låt vara dessförinnan, att läka

Ännu kan man finna kartor över den tidens Krim där Simferopol inte längre heter så – utan just Ak-Metjet.

de historiska såren gjordes under en kort period på 1920-talet, då det unga Sovjetunionen ville framstå som välmenande internationalistisk. Ännu kan man finna kartor över den tidens Krim där Simferopol

inte längre heter så – utan just Ak-Metjet. Andra tatariska namn skyntar också förbi hos de nya bolsjevikiska namngivarna – allt för att det tsartida arvet, som på så många andra håll, skulle bli utplånat.

Men Aleksandr Pusjkins ”Fontänen i Bachtisaraj”, Adam Mickiewicz’s möten med stäpperna i Akerman, de ryska modernisternas häpna närvaro i de krimtatariska trakterna vittnar om något annat än dagens bombastiska hojtande om att ”Krim är vårt”. Någon illasinnad lingvist kunde ju också påminna om att ”Sankt Petersburg” är ett inlån från holländskan: ”Sankt Pieterburgh”. Och att staden Moskva har ett finsk-ugriskt ursprung. 🌿

Kvasten går på BBC

BBC ska trimmas och konkurrensutsättas. Och vad som sker på BBC brukar även nå svensk public service, skriver **Olle Lidbom**.

STORBRITANNIENS medieetablissemang befinner sig fortfarande i chocktillstånd efter sommarens politiska bombnedslag. Den konservativa regeringen ger sig på en nationell klenod: BBC

Förslaget skjuter brett: Kulturminister John Whittingdale föreslår en övergång från dagens licensfinansiering till ett nationellt prenumerationssystem. BBC ska bli smalare, vassare och avstå från folkliga storproduktioner som *Strictly Come Dancing*, som sålts till bland annat Sverige under namnet *Let's Dance*. Här finns planer för att privatisera BBC Worldwide, ett dotterbolag som med framgång säljer BBC:s program till utlandet och som förra året bidrog med 154 miljoner pund. Även BBC:s styrning ska ses över och i marginalerna anas även en kritik av BBC-journalisternas påstådda vänsterlutning.

Känns det igen?

Vad som sker på BBC brukar till sist även nå svensk public service. Räkna därför med att även detta initiativ snart landar på svensk mark. Frågan är bara vem som ska driva De konservativas hårda, linje i Sverige. Någon tydlig politisk motkraft till Sveriges Television och Sveriges Radio saknas nämligen. Det har flera orsaker. En är att ingen vill mucka gräl med Sveriges journalister – speciellt inför ett val är ett mediekrig det sista som behövs. En annan är att public service har god förankring i samhället: dess program, nyheter och journalister åtnjuter enligt SOM-institutet det högsta förtroendet bland svenska mediekonsumenter. Ett tredje skäl är det strukturella kaos som råder på medieområdet – att ge sig ut med politisk lans på denna digitaliserade krigs-scen har ingen garanterad utgång.

DET ENDA PARTI som har åsikter i linje med den brittiska regeringen är Sverigedemokraterna som uttryckt missnöje över "mediokra nöjesprogram och nyheterna

[som] består allt som oftast av vinklade reportage". Partiet verkar också, precis som De konservativa, känna sig misshandlade av public service och driver gärna tesen att dess journalister är vänstervridna.

Tidigare spelades denna public service-kritiska roll av Moderaterna, men de har efter åren vid regeringsmakten blivit betydligt mer medgörliga och tycks ansluta sig till den allmänna public service-positiva linjen. Men för 10 år sedan motionerade partiet med Lena Adelsohn Liljeroth i spetsen för att SR, SVT och UR skulle privatiseras. De föreslog även att verksamheten ska begränsas till "program och verksamheter som kompletterar övrigt medieutbud". Den sortens public service-politik är bortstudad och frågan är om den kommer tillbaka. Det närmaste en moderat upprördhet som går att finna idag är väl moderaten Gunnar Axén som i vredesmod slängde ut tv:n genom fönstret (efter att ha lyssnat på Sommar i P1 på sin radio: ja även politiker är så att säga kanaloberoende).

Oavsett politisk temperatur så tornar förnyelsen av SVT:s sändningstillstånd 2020 upp sig. Fram till dess kan vi förväntas oss många år av fortsatta strukturella förändringar på mediemarknaden: fler globala medieaktörer (som Amazon, Discovery och HBO), nya och starkare teknikföretag som kommer att äga infrastrukturen (tänk Google och Facebook) och en fragmenterad mediekonsumtion där de mediala lägereldarna blir allt mindre – och allt fler.

DELAR AV DEN BRITTISKA kritiken faller platt i Sverige. Svenska förvaltningsstiftelsen är att likna vid BBC Trust och i Sverige har den under Ove Joansons ledning blivit mer professionaliserad med branschpersoner snarare än politiker i ledningen. BBC Trust har fått svår kritik för en del usla beslut, bland annat mörkläggningen av pedofilanklagelserna

Den brittiska kritiken handlar liksom i Sverige om public service-påverkan på den kommersiella mediebranschen.

mot tv-stjärnan Jimmy Savile och BBC:s Digital Media Initiative, ett IT-fiasko som lades ned efter fem år och kostade 100 miljoner pund. Den kritiken saknas i Sverige. Här har SR och SVT tvärtom gjort mycket rätt. Inte minst när det gäller digitaliseringen.

Licensförfarandet sitter däremot löst även i Sverige. Den brittiska politiken vill

Pressad till förändringar. BBC:s
generaldirektör Tony Hall.
FOTO: OLI SCARFF/GETTY IMAGES

på sikt skapa en prenumerationstjänst, men det kräver både teknik och lagstiftning för att inte tappa betalningsviljan. Den idén är än så länge stendöd i Sverige, men däremot kommer den nya svenska parlamentariska kommittén med säkerhet att landa i en skattefinansiering av svensk public service. Dock kvarstår problemet med att den som konsumerar public service i mobilen eller via datorn inte behöver beskattas. Om public service blir en prenumerationlösning som är knuten till en inloggning blir det lättare att stänga ute dem som inte vill betala.

DEN BRITTISKA KRITIKEN handlar liksom i Sverige om public service-påverkan på den kommersiella mediebranschen. En purfärsk rapport av svenska mammutmyndigheten Myndigheten för radio och tv kommer fram till att public service inte skadat

lokaltidningarna eller den kommersiella mediebranschen. Rapporten gillas inte av TV 4 och Tidningsutgivarna som kallar den för "besvikelse" och "halvmesyra". Men den stora mediemyndigheten föreslår ändå en förhandsprövning där framförallt public service-bolagen ska be om tillstånd för nya satsningar som kan tänkas inverka menligt på den kommersiella mediebranschen. Kommer det att ske? Knappast. Det skulle sinka innovations-takten för public service rejält att behöva be om lov. Den kommersiella inverkan kan dessutom vara positiv, som exemplet SVT Play som revolutionerade hela den svenska mediebranschen. Liknande tongångar hörs i Storbritannien där BBC vill hjälpa kommersiella lokaltidningar med innehåll och journalister. I Sverige är det politiskt viktigare med ett trovärdigt, uppdaterat public service än att hålla den kommersiella mediebranschen nöjd.

MEN VARFÖR SKA PUBLIC SERVICE producera så många av programmen själv? Här finns en potential att låna av den brittiska rapporten som alltså vill knoppa av en stor del av BBC:s produktionsbolag till privata aktörer. Detsamma borde kunna ske i Sverige, med undantag för nyhetssändningar. BBC har redan sedan ett år börjat stöka om i sin organisation. Inte bara för att spara pengar och effektivisera utan även för att vitalisera och förnya vilka som producerar program.

Det är ett försök som borde landa väl i Storbritannien, och snart dyker nog samma toner upp i Sverige. Småsteg har redan tagits under 00-talet och kritiken mot ett sådant alexanderhugg skulle förmodligen bli svidande. Men samtidigt vet alla inblandade att tv och radio inte produceras effektivt inom public service-ramen. Public service går att utföra på ett betydligt mer effektivt sätt. Att knoppa av och lägga ut fler produktioner externt skulle vara ett enkelt förstasteg. Mycket av det som hörs och syns i public service produceras redan av frilansar, springvikarier och projektanställda. Skillnaden skulle förmodligen bli minimal.

Den springande frågan för svensk public service saknas dock i Storbritannien: en sammanslagning. All tv, radio och skolsändning är ihoplimmade i ett enda BBC. I Sverige har vi tre olika bolag: Sveriges Television, Sveriges Radio och Utbildningsradio. Det är ytterst ineffektivt och ett öppet mål för den som vill ta den brittiska debatten till Sverige. Ta bara OS i Rio de Janeiro nästa år där vi licensbetalare finansierar två separata och konkurrerande bevakningar. Eller fyra dagligen konkurrerande nyhetsredaktioner med samma uppdrag och samma budget. Eller kostnaden för tre olika bolags-administrationer inklusive dess kafkaeska chefslager. Ja, en sammanslagning är oundviklig, (vilket jag beskrev i en längre text i Axess nr 5/15).

Med det brittiska förslaget i gott minne kan det ändå vara värt att komma ihåg att svensk public service redan produceras billigare än den brittiska. Men journalistisk kvalitet kostar och nästa steg för den svenska public service-debatten borde snarare handla om hur kvaliteten kan bli högre – inte hur kostnaderna kan bli lägre.

KANSKE HAR EN AV BBC:S tongivande publicister Huw Pyrs Wheldon formulerat uppdraget allra smartast: "It should make 'the good popular, and the popular good'."

Göra det kvalitativa populärt och det populära med kvalitet. Ett sådant sändningsvillkor skulle förtydliga det svenska public service-uppdraget. Frågan är bara vem som skulle driva det. Någon glöddande mediepolitiker med kulturministerambitioner finns inte i sikte i Sverige. Inte än, åtminstone. ✨

Allt annat än framtid

David Lindén
är historiker.

Så valde en förkrossande majoritet av brittiska Labourpartiet den 66-årige parlamentsledamoten Jeremy Corbyn att efterträda Ed Milliband. Corbyn, som aldrig innehaft en regeringsposition, tillhör partiets yttersta vänsterflygel och röstade ideligen mot regeringen Blair. Men det mest anmärkningsvärda är att denne han trots sin ålder och trots att han har suttit i parlamentet sedan 1983 anses vara en framtidsman.

Framträdande Labourpolitiker har också varnat för att Corbyn istället för att representera framtiden är en karikatyr av det förflutna: väljarna sade nej till hans idéer redan under Margaret Thatcher: Nationalisering av industrier, höga skatter och avskaffande av Storbritanniens kärnvapenarsenal. Till den digra listan kan också läggas stöd för Hamas och en tveksam syn på konflikten i Ukraina.

HYLLANDET AV CORBYN är på ett sätt symptomatiskt. Labour älskar att avsky sina framgångsrika ledare. På 1980-talet ansågs den tidigare premiärministern Harold Wilson ha sålt ut sig till kapitalet och Tony Blair kan inte förlåtas för invasionen i Irak. Detta trots att det faktiskt var New Labour som införde en nationell minimilön. Problemet kan sammanfattas med att det alltid funnits prominenta parlamentsledamöter som satt i system att aldrig kompromissa och ta ansvar och Corbyn tillhör denna grupp.

Valet av Corbyn kan vidare liknas vid händelseförloppet efter Labours valförlust 1979. Michael Foot valdes till partiledare istället för den tidigare finansministern Denis Healey eftersom han ansågs stå alldeles för långt åt höger. Men jämförelsen haltar om man betänker att Foot också suttit i regeringen samt var känd för sin intellektuella stringens och talekonst. Dessutom hade han redan 1940 med boken *Guilty Men* rasat mot den eftergiftspolitik som Storbritannien hade bedrivit mot Hitlertyskland. Han stöttade också Storbritanniens deltagande i Falklandskriget vilket kan jämföras med Corbyn som före partiledarvalet mest var känd som kritiker mot invasionen av Irak.

Foot var dock vänster och 1983 ledde han Labour till partiets sämsta valresultat sedan 1918. Det var också partiets vänstervridning i slutet av 1970-talet som bidrog till att tidigare Labourministrar som George Brown och Reginald Prentice offentligt förkunnade att de stöttade Torypartiet. Nu kan en liknande utveckling skönjas i och med att flera medlemmar av Labours skuggregering avgått efter valet och när Corbyn själv utsåg en skuggfinansminister som öppet hyllat IRA.

LABOURPARTIET KOMMER INTE BLI lika socialistiskt som 1983 utan ännu mer. Det blir för att citera Tony Blair en politik som rör sig i en parallell verklighet och som kan liknas vid *Alice i Underlandet*. Om man betänker att Jeremy Corbyn bland annat vill återöppna sedan länge stängda kolgruvor i Wales kan politiken även sägas vara direkt miljöfarlig. Det är också troligt att Labourpartiet då på allvar kommer att överväga att förorda ett utträde ur EU och upphöra att engagera sig internationellt.

Med andra ord är det en politik som står för allt annat än framtiden och det är troligt att Torypartiet kommer att garanteras fortsatt politisk hegemoni. Det är en gåva till den konservative premiärministern David Cameron. I Jeremy Corbyn har han den perfekta motståndaren. ✨

I korthet

INSPEL

Septembersolen lyser på Engelsbergs bruk invid sjön Åmänningen i Västmanland. Runt i kring herrgårdsbyggnaden dignar äppelträden med årets skörd. En fridfullare plats är svår att föreställa sig. Men för drygt ett år sedan drabbades trakten av en av landets värsta bränder på ett sekel och skogen förvandlades till ett svart månlandskap.

Över 13 800 hektar gick upp i rök och världsarvet Engelsberg var en hårsman, eller 230 meter, från att förvandlas till aska.

Ett liknande öde höll på att drabba de svenska Medelhavsinstituten i Rom, Aten, Istanbul hösten 2014.

Instituten är Sveriges viktigaste internationella fora inom humaniora och samhällsvetenskap – trots detta hotades de med nedläggning. I decennier har de deltagit i utgrävningar, byggt upp akademisk infrastruktur och arkiv, bidragit med forskning, utbildning samt publikationer. Med ett enda streck skulle en budgetpost om 22 miljoner per år att försvinna, utan tanke på värdet av åratals gediget forskningsarbete. Sällan har behovet av humaniora varit så skriande som hos finansdepartementet.

Tack vare ett starkt engagemang från forskare, allmänhet och i medier stoppades nedläggningsförslaget. S- och Mp-regeringen drogs inför konstitutionsutskottet och blev prickade för felaktigt förfarande.

När nu Medelhavsinstituten och deras främsta forskare samlas på Engelsberg präglas stämningen av samma känsla av lättnad som efter branden – det var nära ögat! Samtidigt visar man en god portion själv-rannsakan och uppslagsrikedom. De behöver bli öppnare och sprida sig till en bredare intresserad allmänhet utan att för den skull haka på samtidstrender. Institutet är bärare av klassisk bildning och bör så förbli i en tid som föredrar 140 tecken i sociala medier framför fördjupning.

Sist men inte minst, Medelhavsinstituten som begrepp har myntats tack vare den avvärdade katastrofen. Ett år senare spirar det mer liv i både den humanistiska forskningen och den västmanländska skogen.

Louise Belfrage

SVT:s hämningslösa nepotism

Mot slutet av augusti meddelades att Lina Thomsgård, "pr-profil" och Rättviseförmedlingens grundare, blir programledare för Sveriges Televisions kulturmagasinet Kobra.

En något märklig rekrytering med tanke på att SVT:s vd Hanna Stjärne uttryckt en strävan efter att andelen "anställda som är födda i utlandet eller som har minst en förälder född utomlands" på SVT ska bli större.

Om SVT använt sig av de listor med namn som "inte redan tillhör 'de vanliga' (normen)", så som Rättviseförmedlingen presenterar sina sammanställningar, hade man kanske kunnat undvika att ta in ännu en infödd, "vit" Södermalms-bo med vänster-sympatier i personalstyrkan. Men möjligen tänkte SVT att inget kunde vara en rättvisare rekrytering än rekryteringen av Rättviseförmedlingens grundare. Och då fick några av de på Rättviseförmedlingens listor som inte är "vita" personer med "nordisk/europeisk bakgrund" se sig akterseglande.

Denna brist kom att kompenseras omgående, när SVT veckan därpå berättade att Behrang Miri skulle ingå som resurs i den grupp på SVT som ska arbeta med mångfaldsfrågor.

Miri är hiphopartist och kanske mest känd

för att som "konstnärlig ledare" på Kulturhuset i Stockholm, hösten 2012, velat rensa ut serieböckerna med Tintin från barnbiblioteket och brett personalen att undersöka om det fanns andra böcker som inte borde stå på hyllorna, bland annat sådana med "homofobiskt och utlänningsfientligt innehåll." Och därtill även göra en genomgång på samma sätt av vuxenlitteraturen.

Intervjuad om sitt uppdrag på SVT upp-gav Miri att det nu var dags att räkna på mångfalden:

"Idag vill alla prata om mångfald, men vi kan inte bara prata vi måste börja implementera det och ett sätt är att räkna också. Hur ser det egentligen ut inom organisationen? Det behövs ett synliggörande av strukturer och en aktiv rekrytering för att bryta dem."

"Räkna på mångfalden" betyder i sak att medieföretagets anställda blir registrerade på grundval av kön, hudfärg, etnicitet och härkomst. På SVT blir man tillfrågad om man är "jude eller grek", för att tala med aposteln Paulus.

SVT:s agerande äger inte rum i ett samhälleligt vakuum. I februari berättade kulturminister Alice Bah Kuhnke att hennes departement inlett ett samarbete med Rättvise-

Lina Thomsgård.

FOTO: JESSICA GOW/TT

förmedlingen för att vidga "mångfaldsperspektivet" för statliga utnämningar inom kultursektorn, samt i vidareutbildningen av "tjänstepersoner" på departementet som var involverade i dessa utnämningar.

Det som utmärker SVT:s två nyrekryteringar är hämningslösheten. Inte främst avsaknaden av meriter eller uppdragens karaktär, utan den oförblommerade nepotismen, den ohöjda politiseringen. Den följ samma mottagaren förstärker amplituden på signalerna från statsmakten.

Thomas Gür

DAGS ATT GÅ TILL JOBBET

Den dramatiska strukturuomvandlingen på medieområdet och dess effekter på samhället förtjänar en grundlig analys. Ulrika Kärnborg vill med *Klickokratin* svara på vad "...utvecklingen mot färre tidningar, bantade redaktioner och suget efter 'klickmonster'" betyder "för demokratin och samhällsutvecklingen". Boken är dock mer av en schematisk lägesbeskrivning än en vederhäftig analys av mediekrisens orsaker och effekter.

För många journalister har digitaliseringens verkliga påverkan på journalistiken kommit som en chock. Ett av skälen till det är att det inom den svenska journalistikaren länge har funnits, om inte entusiasm, så åtminstone en acceptans inför mediebranschens förändring. Tidningsföretagens chefer lärde sig snabbt att lovsjunga digitaliseringen och journalister var inte sena med att acceptera den nya snabba och effektiva mediemiljön. Reportrar lärde sig att redigera, redigerare att rapportera och snart kunde alla fotografera. Helst skulle allt göras samtidigt och gärna "live". Devisen var anpassning.

Kärnborgs *Klickokratin* kan läsas som en jeremiad över vad denna anpassning har lett till. Kärnborg tecknar en bild där kulturjourna-

listiken är satt på undantag, där tyckande och jag-centrerade krönikörer har trängt ut seriös journalistik och där tidningarnas reportrar skriver re-writes istället för att rapportera egna nyheter.

Många av oss håller säkert med om lägesbeskrivningen, men Kärnborgs analys av orsakerna till utvecklingen saknar pregnans. Kärnborg menar (med utgångspunkt i författaren Jaron Lanier) att vi behöver Marx för att förstå det nya medielandskapet: "De enda vinnarna i det nuvarande systemet är de som befinner sig i toppen av pyramiden, de som Marx kallade ägarna av produktionsmedlen, i det här fallet de globala nätföretagen".

Jag vill påstå att det är lättare att applicera Marxs tänkande på 1900-talets tidningsföretag än på dagens nätekonomi. På 1950-talet var den som ville bedriva journalistik, och nå ut till breda grupper, hänvisad till ett företag som just ägde produktionsmedlen (till exempel tryckerier). Idag kan en enskild individ, till en mycket låg kostnad, starta en tidning och nå en stor publik.

Ett av de exempel som Kärnborg nämner för att stödja sin tes om just mediernas kris är framgången för högerextrema nätpublika-

tioner. Men det paradoxala med Kärnborgs exempel är att det just visar att det idag går att starta tidningar, nå stora delningstal på nätet och påverka svensk debatt. Produktionsmedlen är tillgängliga, och högerextrema rörelser har varit snabba att utnyttja dem. Problemet är bristen på nya rationella och sakliga motröster.

När jag läser *Klickokratin* börjar jag undra om inte ett viktigt skäl till mediernas kris är brist på kreativitet i journalistikaren. En kontinuerlig professionalisering av journalistyrket under snart ett helt sekel har skapat tjänstemän som verkar sakna förmåga att se var de nya möjligheterna finns. Man hoppas att reformerade presstödssystem, public service och stipendiefonder för journalistik ska rädda skräpet. Men i det långa perspektivet kommer ett dynamiskt medielandskap kräva mer än konstgjord andning.

För den enskilde journalisten som tröttnat på att anpassa sig till klickjournalistiken på tidningsföretagens alltmer fabrikslika redaktioner finns det hopp. Det paradoxala i mediekrisen är att journalister idag faktiskt äger produktionsmedlen. Bojorna är sprängda – det är dags att gå till jobbet.

Mattias Hessérus

När kvinnor tar sig ton

Könsstereotyperna i musiken är väl ingrodda. Med hjälp av modernismen och maestron har det musikaliska manssamhället hållit kvinnorna borta från scenen.

FOTO: DAN TITELMAN/SVT

Av **Camilla Lundberg**

H "...som Bästa Kvinnliga Sångerska utsågs..."

Varför denna svårutrotade pleonasm? Det är ingen exceptionell femininitet som avses, ej heller i den gudskelov allt mindre vanliga formen "kvinnliga skådespelerska". Det är tveklöst så att ordet "kvinnlig" är långt mer frekvent än "manlig" i vårt alltmer henifierade manssamhälle. Kvinnan som agerande subjekt förblir undantagsfall än idag på 2010-talet, hennes genus måste särskiljas. Ett kvinnligt vittne är inte helt enkelt ett vittne; knappt ens är en kvinnlig student bara en student. Lika lite som en grupp unga kvinnor någonsin buntas ihop som "ungdomar".

Men sångerska, i synnerhet operasångerska. Numera är det nog den enda feminiserade yrkesbeteckningen som ännu används av sina bärare. Till skillnad från lärarinna, författarinna, dansös och – ja, skådespelerska. Avlagda titlar med anor från artonhundratalet. (Sjuksköterska är en annan historia). Den sjungande kvinnan, hon får förbli Fru Musica framför alla andra. På operascenen men också på enklare estrader (där vi inte sällan finner det illa klingande "vokalissa". Lika hemskt som "pianissa").

Maestron och Primadonnan. Den klassiska musikens arketypiska kung och drottning, i varje fall de högst betalda. Visst, en kvinna på dirigentpulten väcker mindre förvåning och anstöt än för bara tio år sedan. Och värsta primadonnan i vår tid hette Luciano Pavarotti. Men det handlar likväl om könsstereotyper ingrodda under seklernas gång.

I alla fall under tvåhundra år, vilket är ungefär hälften av den klassiska musikens tidsrymd. Det är från och med sekelskiftet 1600, operakonstens uppkomst och ett begynnande nottryckeri som 99 procent av repertoaren hämtas. Fram till sekelskiftet 1800 var könsrollerna annorlunda tecknade

och inte sällan förhandlingsbara, särskilt på musikens område. Här fanns svängrum för både han och hon och hen.

Kastratkulturen – detta knivens mansförtryck – präglade länge operakonsten och ännu längre kyrkomusiken. Från cirka år 1600 dyker beteckningen *eunuchus* upp i de påvliga koristförteckningarna. Snart nog utgjordes hela sopranstämman i Sixtinska kapellet och andra Vatikankörer av italienska kastrater. Att kyrkan på detta sätt inte bara tillät utan även främjade stympning av män grundar sig i tolkningen av Paulus ödesdigra bibelord: *mulier tacet in ecclesia*. Kvinnan tige i församlingen, men inte de höga sångstämmorna.

Sopran- och altstämmor kunde förvisso anföras gossar och falsettsångare (de som idag kallas countertenorer). Musikaliskt var det – och är – ett problematiskt bruk. Knappt har en pojke lärt sig röstteknik och stämsång förrän han kommer i mål-brottet. Och den sträva falsettsången, så svår att förfina, upplevdes i jämförelse med kastratrösten som svag – ja, till och med onaturlig (!).

För den skolade kastratrösten besatt en ojämförlig kraft och prakt. I ideala fall förenades här det åtråvärdaste i mannens, kvinnans och barnets röst. Ett struphuvud som inte sjunkit till adamsäpple, med stämbanden närmare huvudets resonansrum. En fullvuxen mans lungvolym – kastraterna blev ofta högväxta med extremt utvidgad bröstorg. Till detta en långvarig skolning med rigorös träning.

Det var i operastaden Neapel som de första konservatorierna grundades. Hit kom fattiga syditalienska gossar som stympats i hopp om en framtida utkomst. I själva verket var kastreringen långt mer ett blodigt lotteri än en garanti för en vacker sångröst. En på tio kunde räkna med någon form av artistkarriär. Andra hamnade i obskyra körer, blev sånglärare eller präster. >>

Camilla Lundberg är kulturjournalist och musikkritiker och verksam i SVT.

Birgit Nilsson i *Elektra*.
FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG BÅ/TT

”

Kvinnan tige i församlingen, men inte de höga sångstämorna.

Men många dömdes till en tillvaro på samhällets botten, som landstrykare eller brottslingar.

Högt av alla nådde Carlo Broschi, mer känd som Farinelli. Hans lysande karriär markerar också kastratkulturens höjdpunkt under 1700-talets första hälft. Bäst betald blev han i London. När han gav sin avskedsföreställning erhöll han som extra bonus 200 guineas från prinsen av Wales, 100 pund från den spanske ambassadören plus dussorer om minst 50 pund från allehanda aristokrater. Farinelli slutade sin bana som högt uppsatt hovman vid spanska hovet, sedermera som vördnadsbjudande grandseigneur i Bologna där han mottog visiter av den samtida internationella kultureliten.

En av sina första roller sjöng Farinelli mot den firade La Moretta i operan ”Antonius och Kleopatra”. Det var hon som med sin altröst briljerade i Antonius roll och Farinelli i Kleopatras..! Jodå, på 1700-talet började kvinnorna ta plats på operascenen. Men ofta var de smaskigaste sopranrollerna avsedda för hjältefigurer och därmed kastraterna. Med denna avspända hållning till könsrollerna var det heller inte så konstigt att operascenens kvinnor kunde dra på sig byxor.

En kuriös kvarleva av kastratkulturen är de så kallade byxrollerna, som kittlar och förbryllar operapubliken. Som Cherubin, den pilske pagen i Mozarts ”Figaros bröllop”, eller hans sentida version, titelrollen i Richard Strauss ”Rosenkavaljeren”. Det handlar om ett slags erotiskt laddade drag-kingpartier för kvinnor. (Kanske en tidsfråga innan de övertas av countertenorer...) En krassare förklaring till denna operakonsertens vedertagna och toleranta transpraxis har varit behovet av röstlig variation. De flesta operor på repertoaren innehåller, precis som äldre pjäsdramatik, ett överskott av mansroller. För att inte stämväven skulle tyngas av enahanda mörk röstklang brukade operakompositörerna skriva in kvinnoröster för yngre mansfigurer.

Som just den tonårige Cherubin. Jag kan inte tänka mig att Mozart någonsin reflekterade över att anlita en kastrat i den rollen, det skulle rimma illa med Beaumarchais högaktuella och samtidskritiska pjäsförlaga. Men kastraterna och knivens barbari hade ingalunda förpassats till skuggorna, upplysningstiden till trots. Det skulle dröja en bra bit in på 1800-talet innan *il primo uomo* (jo, de kallades så) fick stiga åt sidan för *la prima donna*.

Dock levde detta det tredje könet kvar, konserverat av Vatikanen i Sixtinska kapellet. Men återväxten var närmast obefintlig alltsedan Napoleon förbjöd kastrering och hans bror Joseph, »

utnämnd till kung av Neapel, hade stängt konservatorierna för de pojkar som likväl "råkat" bli stympade. Gradvis fick gossopraner och falsettister lotsas tillbaka i den påvliga kören. Först 1902 kom emellertid det direkta anställningsförbudet mot kastrater i Vatikanen och året därpå ett generellt förbud av den nyvalde påven Pius X.

På operan var det alltså dags för primadonnan, särskilt i rollen som bräcklig och förförd oskuld, ofta olycklig och plågad intill vansinnets gräns. Ett tillstånd att utbrista i hisnande koloraturer och djärva drillar – inte helt olikt de virtuoserier som nyss varit förbehållna de manliga sopranerna i sina hjälteroller. Förebilden för de tragiska hjälteinnorna var det tidiga 1800-talets nyväckta Shakespearesvärmeri med figurer som Ofelia, Julia, Desdemona. I tidens *belcanto*-opera blev de huvudroller, exekverade av scenkonstens nya superstars.

Bland dessa vokalvirtuoser kom Jenny Lind att lysa starkast. Åtminstone kommersiellt sedan cirkusdirektören och pr-snillet Phineas T. Barnum tagit hand om henne för en epokgörande USA-turné 1850. Tre år tidigare hade hon tagit farväl av operascenen med den lika självfulla som sensuella arian "Casta diva". En "kysk diva" var den nya roll som den 27-åriga Lind nu ville inta: en viktoriensk förebild som den sedesamma änglasopranen i kristliga oratorier och konserter. Just detta bidrog till "den svenska näktergalens" enastående framgång hos den puritanska amerikanska publiken. Tack vare det nybyggda järnvägsnätet kunde Barnum iscensätta en gigantisk konsertturné och lansera en "lindomani" som på åtta månader gav ett netto på 700 000 dollar. Jenny Linds andel blev 25 procent och en stor del skänkte hon till välgörenhet. Hon skulle bli den första kvinnan som hedrades med minnesplakett i Westminster Abbey.

En sångerska. Alltså en "offentlig" kvinna. Gränsen till prostituerad var i allmänhetens ögon härfin. Men hur var det för den spelande kvinnan?

Kvinnor med lutor, gambor, flöjter och allehanda klaver är legio i bildkonsten, ända sedan instrumenten ifråga börjat existera. Självklart har kvinnor, liksom män, utövat och skapat musik genom alla tider. Men för att göra det yrkesmässigt stod just bara kyrkan och hoven öppna. För männen tillkom regementsmusiken och det strikt reglerade skräret för stadsmusikanter. Återstod i praktiken endast hoven för musicerande och komponerande kvinnor. Som för Francesca Caccini vid Medicis hov eller Elisabeth Jacquet de la Guerre och Antonia Bembo hos Ludvig XIV, skickliga yrkesmusiker som fick sina verk publicerade och som även skrev operor.

Ett särfall utgjorde Venedig; först ut med operahuset för betalande publik. Gondoljärerna fick gå gratis mot löfte att utgöra hejarklack. På dessa nymodiga etablissemang kunde man, för att följa handlingen i "verken" (*opera* i plural), köpa en liten bok, *libretto*. Publiken kom att bli minst sagt internationell. Statsrepubliken Venedig var Europas nöjesmetropol och ett självklart mål på en *grand tour*. Här kunde allehanda kärlek köpas för pengar; dyrast från stadens kultiverade och

Sångerskan Barbara Strozzi med viola da gamba. Porträtterad omkring 1640.

FOTO: ERICH LESSING/IBL

eleganta *cortigiane oneste*. Sannolikt var den firade kompositören och sångerskan Barbara Strozzi en sådan "ärlig kurtisan". Åtminstone att döma av hennes porträtt där hon poserar med sina noter, en gamba och en blottad bröstvärta...

En konsekvens av Venedigs hedonistiska kultur var de många föräldralösa barnen. Kyrkan och staden drev speciella barnhem – *ospedale* – där gossar lärdes till hantverkare och flickor utbildades i musik. Berömt i hela Europa blev Ospedale della Pietà, inte långt från Dogepalatset. Här trängdes 1700-talets turister, som till exempel den danske kungen Fredrik IV, för att höra den omsusade flickorkestern under Antonio Vivaldis ledning.

Höra men inte se. De unga virtuoserna briljerade bakom galler och utvecklade en spelkultur som inte bara attraherade alla Europas bemedlade musikaliskare. De möjliggjorde även för sin ledare och musikleverantör att fullkomna sitt eget mästerskap, också att finslipa trakterandet av den nymodiga violinen.

I ospedalets hittebarn hade Vivaldi en kontinuerlig återväxt av lydiga musiker, ständigt till hands. Flickornas färdigheter fungerade som tydliga markörer på äktenskapsmarknaden, med tillfälle för dem att göra ett gott parti. Chansen för en aldrig så driven kvinnlig instrumentvirtuos att bli proffsmusiker var däremot minimal. En sådan

”

Men kastraterna och knivens barbari hade ingalunda förpassats till skuggorna, upplysningstiden till trots.

”

*Gränsen till
prostituerad var
i allmänhetens
ögon hårfin.
Men hur var det
för den spelande
kvinnan?*

måste vara beredd på ständiga uppbrott med resor och stråtrövare, måste kunna ackordera med allehanda furstar och kapellmästare.

O m 1700-talet markerade stråkinstrumentens genombrott – Stradivari, Guarneri! – så triumferade pianot under nästa sekel. Vid tangenterna kunde nu en kvinna försörja sig, dock snarare som pedagog i bostaden än som artist på scenen. Så gjorde även Frédéric Chopin. Det var i salongernas Paris, med cirka 60 000 klaverinstrument inalles, som han inkasserade merparten i egenskap av lärare på modet. Hans offentliga framträdanden kunde däremot räknas på handens fingrar. Det faktum att han skrev sina drömska nocturner för sina kvinnliga elever, att han inte komponerade vare sig symfonier eller operor, att han var barnlös – alla dessa faktorer bidrog till den än idag feminiserade bilden av Chopin. I den ikoniska scenen vid flygeln i Ingmar Bergmans ”Höstsonaten” mästrar den firade konsertpianisten sin kuvade dotter: ”Chopin var mycket manlig, ingen känslösam kärring.”

Under romantikernas 1800-tal, med upphöjandet av musiken som den främsta – och mest tyska – av konstarter, blev det viktigt att värna och betona maskuliniteten hos manliga kompositörer och artister. Franz Schubert, så produktiv i ”kvinnliga” format som sånger och pianostycken, hade till skillnad från andra ungarlar som Chopin och Beethoven ingen dokumenterad käreasta. Ett bekymmer för Schuberts levnadstecknare som måst fästa stor vikt vid varje skynt av pianoelev, piga eller gatflicka. Snarare än sensationslystnad har det handlat om att etablera virilitetens princip i värderingen av musik.

Maskuliniseringen av mannen tog fart i och med Napoleon och den allmänna värnplikten. Försvunnen var Goethes gråtmilda kultkille Werther, fram trädde nu en självbehärskad man av preussiskt snitt utan spetsmanschetter, puderperuker och smink. Detta var effeminiserande och, enligt Immanuel Kant, liktydigt med fransk kultur. Därmed också ett hot mot en gryende tysk nationell identitet. De feminina karaktärsdrag som börjar florera i diskussionen syftar alltså inte alltid på kvinnor. Först mot 1700-talets slut dyker uppslagsordet ”kvinnlig” upp i de tyska ordböckerna. Män som Kant och Wilhelm von Humboldt formulerar kvinnoideal med adjektiv som vek, passiv, skön, bräcklig, lydig, naiv, ödmjuk, charmig.

Det är Hegels dialektiska princip som genom-syrar den mest tidstypiska av periodens alla musikaliska formprinciper. *Sonatformen* blir den bärande stommen för 1800-talets byggen av instrumentalmusik – symfonier, sonater, stråkkvartetter. Så gott som alla inledande satser i sådana verk är skrivna i sonatform. Här finns en dramaturgisk parallell till den samtidigt framväxande borgerliga bildningsromanen:

Ett så kallat manligt tema (= kraftfullt, gärna rytmiskt) sätter an verkets huvudtonart, för att följas av ett dito kvinnligt och kontrasterande (= vekt, gärna sångbart) i en avvikande tonart.

Efter denna *exposition* undergår huvud- och sidotema en konfliktartad bearbetning – *genomföring* – i en process genom flera tonarter. Försoning eller syntes uppnås i *återtagning* genom att den feminina sidoprincipen slutligen fogar sig till det maskulina temats huvudtonart.

Ett spel mellan manligt och kvinnligt. Som i ”Trollflöjten” där prinsen och prinsessan efter utsatta provningar kan lämna Nattens drottningens matriarkat och förenade inträda i Sarastros patriarkala värld... Nåja. Snarare utspelar sig sonatformen inom ett och samma (manliga) subjekt, där jaget konfronteras med sina olika sidor. Även ett sådant narrativ har alltmer övergetts bland 1900-talets musikteoretiker, som ersatt ”manligt” och ”kvinnligt” med första och andra, eller huvudtema och sidotema. Själva tanken på en musikalisk ”handling” i ordlös instrumentalmusik har kommit att anses som förlegat romantisk. Klassisk musik ska vara abstrakt för att vara klassisk...

**Kastratsångaren Carlo Broschi ("Farinelli")
porträtterad 1752.**

FOTO: AKG-IMAGES/TT

Men hur gick det med primadonnan, hon som ägde scenen efter de utdöda kastraterna? Snart nog kom behovet av en ny mansroll. Det blev jämnåriga storheter som Giuseppe Verdi och Richard Wagner som kom att skapa den tidsenliga, agerande mannen. Hos Verdi en baryton, hos Wagner den barytonale så kallade hjältetenoren. Och mot seklets slut hade operans olyckliga oskulder ofta omvandlats till odjur; instinktsstyrda kvinnomonster som Kundry i ”Parsifal” eller Salome och Elektra i Richard Strauss operor med samma namn. Vampyrer, kvinnor som bokstavligen får män att tappa huvudet – det vill säga mista förståndet. Skräcken för syfilis, för kvinnlig emancipation.

Nu trädde de ut på männens domäner, komponerande och musicerande. Men det musikaliska manssamhället skulle slå tillbaka under det kommande seklet – med hjälp av modernismen och maestron. ✿

Av Nathan Shachar

2

Nathan Shachar är journalist och författare. Hans bok om spanska inbördeskriget kommer ut på Albert Bonniers förlag 2016.

Krigets förenklade formler

Spanska inbördeskriget har från första början beskrivits som en kamp mellan fascism och kommunism. Sanningen är betydligt mer komplicerad.

Krig och stora slag fixeras ofta i vårt kollektiva minne av suggestiv propaganda, av foton och av förföriska metaforer och analogier. Den mest celebra spanska bataljmålningen är kapitulationen vid Breda, av Velazquez.

Men ingen sådan händelse, där holländska adelsmän överlämnar stadens nycklar till sina spanska övermän, verkar ha ägt rum. Och värre ändå: Breda erövrades aldrig i något slag – fast generationer spanska skolbarn har fått plugga in dess datum.

Så har det varit, och så har det fortsatt: Vi har alla hört hur de rivaliserande nyhetskoncernerna Pulitzer och Hearst bjöd över varandra med fantasifulla, ibland fabricerade rapporter från krisens Kuba 1898; hur de piskade upp opinionen och gjorde det alltmer omöjligt för president McKinley att se kallt på saken.

Och nu, i ett års tid, har vi bjudits på ett formligt skred av böcker och artiklar som bekräftar och konsoliderar favoritklichéerna om första världskrigets utbrott: Europa 1914 var en krutdurk som bara väntade på att detonera; dess ledare, sömngångaraktigt, snubblade blint mot avgrunden. Bägge bilderna är alldeles vilseledande, och tillkom efteråt, då förloppets kronologi och detaljer sjunkit ur minnet. Ingen av stormakterna mobiliserade eller utfärdade några hotelser veckorna efter Sarajevo. Tvärtom, de agerade med anmärkningsvärd sans. När utbrottet kom – en månad efter Sarajevo – var alla stormakterna, inklusive Tyskland, lika bestörta och lika överraskade.

En lika hårdfjällad förstavärldskrigsmyt är den som förklarar USA:s inträde i kriget som en reaktion på sänkningen av Atlantångaren Lusitania. Nyligen, då 100-årsminnet av tragedin hugfästes, stod denna storpolitiska aspekt i centrum för utläggningarna – trots att två hela år förflöt mellan händelserna!

Men ibland sitter den semantiska tvångströjan på från första början. Jag vet en smula om hur det känns. Från det libanesiska inbördeskrigets första dag, i april 1975, envisades europeiska medier, och i synnerhet svenska medier, om att det rörde sig om

strider mellan ”kristna högerstyrkor” och ”muslimska vänsterstyrkor”. Det fanns ingen täckning alls i Libanon för en sådan terminologi (förklaringen måste sökas i dåtida svenskt åsiktsklimat), men hur du än stretade emot dessa felaktiga etiketter, så dök de ändå upp under redigeringen, i rubriker och bildtexter.

Skildringarna från spanska inbördeskriget, från sommaren 1936 till våren 1939, var från första början inpyrd med förenklande formler. Intill denna dag har det hävdats, om och om igen, att kriget i grund och botten var en uppgörelse mellan kommunism och fascism. En annan olycklig men behändig sammanfattning, som förstås tillkom post festum, var att det spanska kriget var en generalrepetition inför andra världskriget.

Fram till den 18 juli 1936 hade Spanien figuretrat sporadiskt på västliga nyhetssidor. Det fanns få eller inga experter i ämnet. När kuppen mot republiken urartade till ett inbördeskrig var Europa redan på semester. De första rapporterna i *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* är alldeles fantastiskt förvirrande, politiker som sitter i fängelse eller flytt landet uppges stå i spetsen för rebellstyrkorna, och svåra strider rapporteras rasa kring Gibraltar – där aldrig något hände.

Det blev inte mycket bättre då de första reporterna nådde skådeplatsen. Få av dem hade några erfarenheter av landet. I bästa fall förstod de språket, men överlag besatt få av dem effektiva verktyg för att granska de bägge sidornas propagandaknep. Nästan hela presskåren hamnade i Barcelona eller Madrid. Det är svårt att klandra den för det. Fronterna var antingen farliga eller alldeles händelselösa, medan storstäderna sjöd av politisk dramatik och av något alldeles nytt, som skakade världen: flygräder. Detta var det första krig där foton nådde läsarna tätt i hämlarna på händelserna.

Men städerna var inte representativa. Den spanska republiken leddes av republikanska medelklasspartier. Det fanns ännu varken socialister eller kommunister i regeringen. Men de scener som mötte korrespondenterna på Madrids och Barcelonas gator hade inget av medelklass över sig. Där grasserade en hejdlös revolutionär feber, med banderoller och röda

Bildtext: General Francisco Franco talar till den spanska flottan i Vinaroz i juli 1938.

FOTO: AP PHOTO

”

När kuppen mot republiken urartade till ett inbördeskrig var Europa redan på semester.

baner från oräkneliga rörelser och ömsom jublande, ömsom hotfulla skaror beväpnade personer. Bagerier, spårvagnar och fabriker togs över av militser och extremister, som bombarderade allmänheten med utopiska dekret och bloddrypande appeller. De skrivande sändebuden såg allt detta, de såg porträtten av Marx, Lenin och Trotskij, och de rycktes med i den kollektiva yran. Men de var inte bekanta med den spanska arbetarrörelsens säregna terräng. De utomstående begrep bara långsamt att spanska arbetare antingen var socialister eller också anarkister, och att kommunistpartiet vid denna tidpunkt var alldeles obetydligt.

Det röda pöbelväldet på Madrids gator varade i drygt ett halvår, och i nära ett år i Barcelona. Men när politikerna omsider lyckades återta kommandot var den mest intensiva pressbevakningen redan över. Då som nu svalnade intresset för krishärdar hastigt, enligt Orwell's formel: "When a scandal becomes permanent, it becomes invisible."

Men då republikens städer lugnat ned sig hade bilden av kriget som en kommunistisk-fascistisk affär redan arbetats in – fast de viktigaste republikanska ledarna var antikommunistiska borgare,

och fast de flesta rebelledare och deras påhejare bland jordägare och biskopar avskydde fascismen – på goda grunder, eftersom de flesta spanska fascister var ilsket sekulära och planerade att nationalisera bankerna och dela ut storböndernas jord till de fattiga.

Krigets första månader var ett utdraget blodbad på civila, på bägge sidor om fronten. Det finns fortfarande många tiotusentals offer i omärkta massgravar, över hela landet, Spanien är som Kambodja i det avseendet. Under de första blodiga månaderna räckte formen på ens hatt eller glansen på ens skor för att besegla ens öde. Att äga en häst eller att se välnärd ut var livsfarligt. I en celeber incident plockade hungriga människor sniglar i skogarna utanför Barcelona. En anarkistisk patrull stoppade dem, vittjade påsarna och slog fast: "Sniglar, plutokratisk lyxmat!"

Den stora majoriteten på den republikanska sidan mådde illa av excesserna, som också skakade den tillresta pressen. Rapporterna om det godtyckliga våldet stod republiken dyrt, när den försökte vinna stöd och hjälp utomlands. Långt ifrån »

alla reportrar förstod att många av morden begicks av anarkisterna, som var lika hatiska till republiken som Francos rebeller.

Men samtidigt pågick ännu värre illdåd utmed den rullande fronten i söder, när Afrikalegionärer, marockaner och falangister svepte över Andalusien och Extremadura, nästan ostörda av internationell press. Få byar föll till rebellerna utan mord och våldtäkter, de muslimska soldaterna hade lov att ta för sig ostörda i två timmar i samhällen de erövrade. De allra flesta offer var obeväpnade, politiska personer. Första gången rebellarmen mötte seriöst motstånd på sin väg norrut, i Badajoz, firades segern med en massaker på flera tusen personer. Högst tre journalister ser ut att ha bevakat händelsen. En av dem var portugisen Mario Neves, vars rapporter blockerades av hans profrankistiska regering, en annan var Jay Allen från *Chicago Tribune*, vars skildringar från scenen fick ett väldigt genomslag.

Men sådana scoop blev en läxa för bägge läger. Snart nog förbjöds kritiska nyhetsteam att verka bakom linjerna. Vänstersympatisörer bland korrespondenterna fick röra sig i vissa republikanska zoner, medan högertidningar följde rebellernas avancemang. I sin bok om Malagas fall beskrev Arthur Koestler de tröstlösa arbetsvillkoren, också för en vänligt sinnad reporter: censur, bränslebrist, blockerade vägar och anarkistiska desperador som konfiskerade hans bil. Varje vänsterreporter på Francosidan var i fara, och vice versa. När Koestler vågrade fly Malaga, och istället stannade kvar för att bevaka de italienska erövrarnas intåg i februari 1937, fördes han genast bort och dömdes till döden, så berömd han var.

Det är svårt att klandra journalisterna för att de serverade konflikten som en kommunistisk-fascistisk angelägenhet. De stridande parterna själva försåg dem med terminologin. Rebellerna kallade alla på den andra sidan *rojos*, "röda" – och revolutionärerna och republikens affischer stämplade alla i motståndarlägret som "fascister". Till och med republikaner som avskydde och bekämpade kommunismen, som republikens president Manuel Azaña, buntades av rebellpressen ihop med stalinister, anarkister och andra "röda".

I takt med konfliktens internationalisering blev det ännu svårare att göra de riktiga distinktionerna. Nästan omedelbart upprättade Hitler och Mussolini en luftbro över Gibraltar sund, och i oktober 1936 började sovjetiska konvojer lossa ryska stridsvagnar och jaktplan i Cartagena. Snart var sovjetiska rådgivare och Kominternagenter spridda över alla frontavsnitt. Medan den tyska Kondorlegionen plattade till baskiska och kantabriska städer slogs femtio tusen italienska svartskjortor med rebellerna och fyrtio tusen Stalinkontrollerade (men inte alltid stalinistiska) frivilliga från hela världen inmönstrades i de internationella brigaderna, ofta under sovjetiska befälhavare. Vad kunde vara mer fascistiskt, eller kommunistiskt, än detta skådespel?

Så såg det ut. Låt oss nu undersöka hur betydelsefulla dessa bägge importerade ideologier

Arthur Koestler 1937.

FOTO: FRED STEIN/DPA/TT

verkligen var i Spanien. I de sista någorlunda normala valen under republiken, 1933, segrade högern och bildade regering. Men valen bjöd på två smärre sensationer. Den ena var invalen av den förste kommunistiske deputerade i landets historia. Hans namn var Cayetano Bolívar, en osjälvisk läkare som plåstrade om de fattiga i Malagas slum. I en annan andalusisk valkrets, Atlanthamnen Cádiz, bokfördes en jämförbar överraskning, när Spaniens förste fascist någonsin, falangistpartiets ledare José Antonio Primo de Rivera, skickades till parlamentet i Madrid. (Inom ett år efter krigets utbrott var bägge dessa succépolitiker dödade efter summariska rättegångar.)

Således: tre år före inbördeskriget, bland parlamentets 473 medlemmar, fanns det exakt en kommunist, och en fascist. Detta var de förmenta huvudaktörernas *appeal* hos väljarna: de delade på mindre än en halv procent av rösterna!

Men de främmande reportrarna stötte på blåa

”

Det finns fortfarande många tiotusentals offer i omärkta massgravar, över hela landet, Spanien är som Kambodja i det avseendet.

falangistskjortor vart de vände sig i rebellzonen. Inte kunde de vara så få? Nej, det var de inte längre. I varje stad som föll till rebellerna belägrades de falangistiska blåskjortornas högkvarter av nya hugade medlemmar, anarkister och arbetare ivriga att rädda sitt skinn. Det finns många anekdoter om de svindlande svartabörspriserna på blått tyg i fallna republikanska städer.

I valet 1936 förlorade fascisterna sitt enda mandat, medan kommunisterna fick flera procent av rösterna. Kommunisternas stöd växte i takt med att republiken blev beroende av ryska vapen och Sovjetunionen blev den enda makt, jämte det fattiga Mexiko, som inte vände landet ryggen. Så insyltade i spansk dagspolitik blev de sovjetiska ombuden att de katalanska och spanska regeringarna fick finna sig i stalinistiska mord, inte bara på "trotskistiska" soldater vid fronten, utan också på höga befattningshavare. Den mest briljante, och mest sympatiska, av de katalanska revolutionärerna, Andreu Nin, mördades av Stalinagenter, och hans vapenbroder George Orwell var en hårmån från att dela hans öde. ("Trotskist" var en beteckning, inte en beskrivning, varken Nin eller Orwell var trotskister, men så rubricerades alla som avvistade Moskvas tankemonopol.)

Men när det spanska stalinistpartiet PCE ville ha sovjetisk hjälp att ta över republiken sade Stalin nej. Han ville att alla skulle veta, särskilt England och Frankrike, att han kommit för att hjälpa republiken och inte för att sätta upp en kommunistisk lydstat i Västeuropa. När Stalin drog sig ur det spanska kriget, redan på hösten 1938, rasade kommunistpartiets popularitet lika hastigt som den vuxit.

Hur gick det då för fascisterna, i kriget som de så ofta sägs ha vunnit?

De försvann, och få främmande korrespondenter begrep det. I mars 1937 tvingade Franco rebellsidans bägge stora ideologiska miliser, de carlistiska monarkisterna och falangisterna, att gå samman. Det var en plågsam sak för bägge parter. De parodiskt urmodiga carlisterna, en relik från det tidiga 1800-talet, hade inget gemensamt med de hektiskt modernistiska falangisterna. Franco förödmjukade dem bägge, när han blandade ihop dem – och deras uniformer, så att den påbjudna munderingen för det som skulle bli Spaniens enda politiska rörelse, el Movimiento, bestod av den blå falangistuniformen och den röda carlistmössan.

När falangistledaren Miguel Hedilla vägrade att finna sig i detta kastades han i fängelse, torterades och dömdes till döden. Han benådades motvilligt av Franco, som skickade honom i exil. Därefter var Spaniens fascister maktlösa marionetter. De fick hand om censuren och några svårtillgängliga tidsskrifter, för en tid. Men under sitt långa valde tog Franco aldrig dem med i sina beräkningar.

Det som skrevs av främmande pennor i Spanien 1936–39 var ofta lysande – som litteratur betraktat. Men som nyhetsförmedling var det undermåligt. Några händelser, som rebellernas anlopp mot Madrid i november 1936 och den fabulösa lyckomkastningen till republikens förmån, gavs global uppmärksamhet, medan krigets värsta massaker,

rebellernas flyg- och sjöstridsattacker mot Malagas flyende civila i februari 1937, förblev okänd fram till slutet av 1990-talet.

Att de utsända snubblade på sakuppgifter är inget att säga om, det sker i alla krig. Men analyserna var ofta mobiliserade, okritiska och ideologiskt låsta. Många av reportrarna, de tillresta författarstjärnorna och deras förläggare var, ibland utan att riktigt begripa det själva, stalinister. De romantiserade den ryska insatsen och förklarade spansk politik och samhällsliv på absurda vis. Det var på ett hår att Orwells berömda skildring av händelserna i Barcelona i maj 1937 alls kom ut. De "progressiva" förlagen vägrade ge ut den, och när den kom ut slets den i stycken av kritikererna – som överlag tog Stalins parti mot hans spanska offer – och sålde bara ett par hundra exemplar. Dess berömmelse kom långt senare.

Om det spanska kriget inte var ett krig mellan kommunism och fascism, vad handlade det då om? Om många saker, alla mycket spanska. Om jorden, som för det mesta brukades av människor

Falangisternas ledare Manuel Hedilla.

som inte ägde den och inte hade något att äta. Kriget handlade också om det civila samhällets rätt att styra sig självt utan ständiga militära ingrepp och hotelser. Det handlade om rätten till kollektiva förhandlingar på arbetsmarknaden, om monarkin, om prästernas makt över utbildningen, om Kataloniens och Baskiens rätt till självstyre, om kvinnornas frigörelse och mycket annat.

Vad återstår av dessa glödheta frågor?

Den svåraste frågan av alla, jordreformen, löstes aldrig. Frågan tynade efterhand bort, alltefter som Spaniens jordlösa flyttade till tyska fabriker, eller till spanska badorter för att passa upp svenska charterturister. Migranter från Ecuador och Rumänien ersatte dem i potatisfårorna.

Under de fyrtio åren sedan Francos död har varken fascister eller extremhöger lyckats placera en enda representant i parlamentet, trots massinvandring och massarbetslöshet.

Monarkin återupprättades – och blev socialismens partner. Kyrkan är separerad från staten och religionen är nästan död. Det enda av inbördeskrigets stora spörsmål som fortfarande andas och lever är de baskiska och katalanska regionsbråken, som kan ta en dramatisk vändning efter de katalanska valen den 27 september. ✿

Ordningsproblemen i den svenska skolan är förödande. Lärare måste få det stöd och mandat som krävs för att bestämma i klassrummen.

Det är oredan som kränker

Isak Skogstad

Det var med nervösa steg som eleven stapplade in i personalrummet för att få byta några ord med engelskläraren. Efter att de hade bytt några ord med varandra i en avskild del av samma rum frågade jag försiktigt vad som hade inträffat. Jag var ju faktiskt här för att lära mig. Läraren berättade att eleven i årskurs åtta ville be om ursäkt för att ha svurit i korridoren. Ingen lärare hade hört det men eleven var väl medveten om att på den här skolan accepterades inga glåpord. Jag satt som förstummad. Varför ser det inte ut såhär i Sverige?

Under våren fick jag, som en del av min lärarutbildning, möjligheten att tillbringa en av vårterminens två praktikperioder på en privatskola i USA, närmare bestämt i bibelbältets östra del: det republikanska fästet North Carolina. Några veckor tidigare hade jag genomfört del ett av praktikperioderna på en, med svenska mått mätt, eftersökt och attraktiv gymnasieskola i en mellanstor stad i Sverige. Det var en helt annan verklighet på flera plan.

VID ETT TILLFÄLLE studerade jag hur min handledare undervisade en klass i årskurs två. Ämnet var religionskunskap och på schemat stod en introduktion till judendomens historia. Efter att flertalet försenade elever släntrat in genom den öppna klassrumsdörren efter utsatt lektionstid började undervisningen. Någon konsekvens för sen ankomst fanns inte. När väl lektionen inleddes dröjde det inte särskilt länge innan en av eleverna i ren ilska skriker ut hur *Netanyahu är vår tids Hitler*. Den erfarne läraren försöker bemöta eleven på både ett

professionellt och pedagogiskt vis, men förgäves. Glåporden fortsatte att hagla och till slut fanns inget annat alternativ än att förklara lektionen avslutad.

Skolverket genomför regelbundet undersökningar som visar att andelen gymnasieelever som upplever sig störda av andra elever på nästan *alla* lektioner har ökat närmast trefaldigt enbart mellan 2006 och 2012. I den senaste undersökningen uppges var tredje högstadie- och gymnasieelev att de blir störda av sina klasskamrater på lektionerna. Lärarna instämmer i problembeskrivningen. Enligt den senaste Pisaundersökningen uppges 34 procent av lärarna att det förekommer mycket störande ljud under lektionstid. I skottlinjen står eleverna som tappar koncentrationen under det ständiga stöket. Det är förödande för deras kunskapsresultat och för lärarnas arbets-trivsel.

SVERIGE STICKER UT markant i internationella jämförelser med en högre grad av ogiltig frånvaro, sena ankomster och förekomst av hot och glåpord hos eleverna. Föga förvånande drabbar detta även lärarnas arbetstrivsel, det finns ingen vinnare i ett klassrum som präglas av disciplinproblem. Det är alltså inte särskilt förvånande att knappt hälften av lärarna uppges att de hade valt yrket på nytt om de fick chansen. Inte något annat av de 34 länder som deltog i Talis-studien kunde uppvisa en lärarkår som var såpass missnöjd med sitt yrkesval som Sverige.

Trots det allvarliga läget tycks många politiker och skoldebattörer anse att ordningsproblematiken är en naturlig följd av den individualiserade samhällskultur som växt fram. Bildningsidealet och den

”

Glåporden fortsatte att hagla och till slut fanns inget annat alternativ än att förklara lektionen avslutad.

Störningsmoment.

FOTO: CLEMENS BILAN/GETTY IMAGES

gemensamma kunskapsinläringen ska ha fått ge vika för elevernas egna behov av självförverkligande. Men att en särskild form av kultur skulle förklara varför svenska elever skyller sina dåliga resultat på lärare eller otur avfärdas helt av OECD:s utbildningschef Andreas Schleicher. Det handlar istället om att bygga framgångsrika utbildningssystem där lärare har höga krav och förväntningar på eleverna.

Enligt Skolverket har segregering, decentralisering, differentiering och individualisering påverkat resultaten i svensk skola negativt sedan 1990-talet. Den förödande kommunaliseringen lade över ansvaret för skolan på kommuner utan beredskap eller kompetens att förvalta det stora förtroendet att vara huvudman för skolan. Sverige gick från att ha haft ett av världens mest centraliserade skolsystem till ett av de mest avreglerade när friskolereformen infördes kort efter kommunaliseringen år 1992. Den akademiska lärarkåren fick en kommunal arbetsgivare som sakta med säkert urholkade yrkets autonomi och eleverna blev till kunder vars behov skulle ombesörjas av skolmarknaden.

EMIL BERTILSSON DRAR i sin doktorsavhandling *Skollärare. Rekrytering till utbildning och yrke 1977–2008* slutsatsen att tilltron till lärarna som yrkesgrupp alltmer kommit att ifrågasättas. Det är självfallet svårt för en lärarkår vars yrkesstolthet urholkats av destruktiva skolreformer att erbjuda den auktoritet som krävs för att styra i klassrummet. Samhällets värdering (eller snarare bristen på) av lärarna upphör nämligen inte vid dörren till klassrummet.

När dåvarande utbildningsminister Jan Björklund tillkännagav att en utredning om ordning och reda i skolan skulle genomföras av Metta Fjelkner, före detta ordförande för Lärarnas riksförbund, i efterdyningarna av den senaste Pisarapporten avfärdades den genast som en *kepsutredning* av den nuvarande utbildningsministern Gustav Fridolin. När den politiska hetluften mojnade efter en turbulent höst hände dock något: I april i år berättade Fridolin att han ville titta vidare på de förslag som utredaren Fjelkner presenterade strax före valet.

Skollagens 6 kap. 15 § reglerar bevisbördan när elever anser sig ha utsatts för kränkande behandling. Om en elev anser sig ha

kränkts är det skolans huvudman som ska visa att det inte har förekommit. Lagstiftaren har gett eleverna en mycket stark position. Lärare som Fjelkners arbetsgrupp talat med berättar att de drar sig för att ta till disciplinära åtgärder, som exempelvis att omhänderta störande föremål, av den enkla anledningen att de riskerar bli anklagade för att ha kränkt elever. Enligt en undersökning från Skolvärlden har mer än var tredje lärare hotats av en elev eller förälder med en anmälan till Skolinspektionen.

DE SENASTE FEM ÅREN har antalet gymnasielärare som sjukskriver sig på grund av psykiska diagnoser ökat med 87 procent.

I Sverige har jag stött på både politiker och rektorer som hävdar att ordning och reda hämmar elevernas kreativa sida. Även om skolan jag besökte i North Carolina genomgående arbetade med en nolltolerans mot både sena ankomster och störande användning av telefoner på lektionstid såg jag aldrig några hämmade elever. De deltog aktivt på lektionerna, många idrottade efter skoldagens slut och konstutställningarna på skolområdet lockade hundratals besökare.

I den del av Pisarapporten som undersöker digital problemlösningsförmåga hamnar Sverige under OECD-genomsnittet. I topp hittar vi de auktoritativa asiatiska kunskapsnationerna. Det kanske dock bara är en tidsfråga innan de vallfärdar hit och undersöker det *konstnärliga kreativa kaos* som präglar svenska klassrum. För det som är framgångsrikt med svenska mått mätt kan väl aldrig en internationell kunskapsjämförelse mäta? Vad gedigna studier däremot kan mäta är kunskaper. Enligt OECD:s beräkningar skulle elevernas resultat i matematikdelen ha ökat med nästan 40 poäng om de slutat att skolka. Detta efter att andra faktorer som påverkar resultatet vägs in.

ORDNING OCH REDA i klassrummet är inget självändamål. Jag blev inte en bättre lärare av att mina amerikanska elever titulerade mig *mr Skogstad* och inte svenskans elevmotsvarighet *oh, du*. Men det sänder en tydlig signal. Det är jag, i egenskap av lärare, som leder arbetet. Lärare måste få det mandat och stöd som krävs för att bestämma i klassrummen. Det är mitt uppdrag att upprätthålla den arbetsro som krävs för att alla elever, inte bara de högljudda som tar plats, ska få möjlighet att ta till sig den undervisning som skollagen ger dem rätt till. Den egentliga kränkningen är ett klassrum som präglas av brist på både ordning och arbetsro.

Isak Skogstad är ordförande för Lärarnas riksförbunds studerandeförening

TEMA

KREATIV KRIS I EKONOMIN?

Pengar att konsumera för är inte nog. Människor behöver också få uppleva en produktiv, sporrande delaktighet i arbetslivet. Etableringshinder och ängslig materialism gör att många inte får chansen. Det hävdar 2006 års Ekonomipristagare Edmund S Phelps. Han får svar på tal av Magnus Henrekson, Nima Sanandaji och Fredrik Johansson.

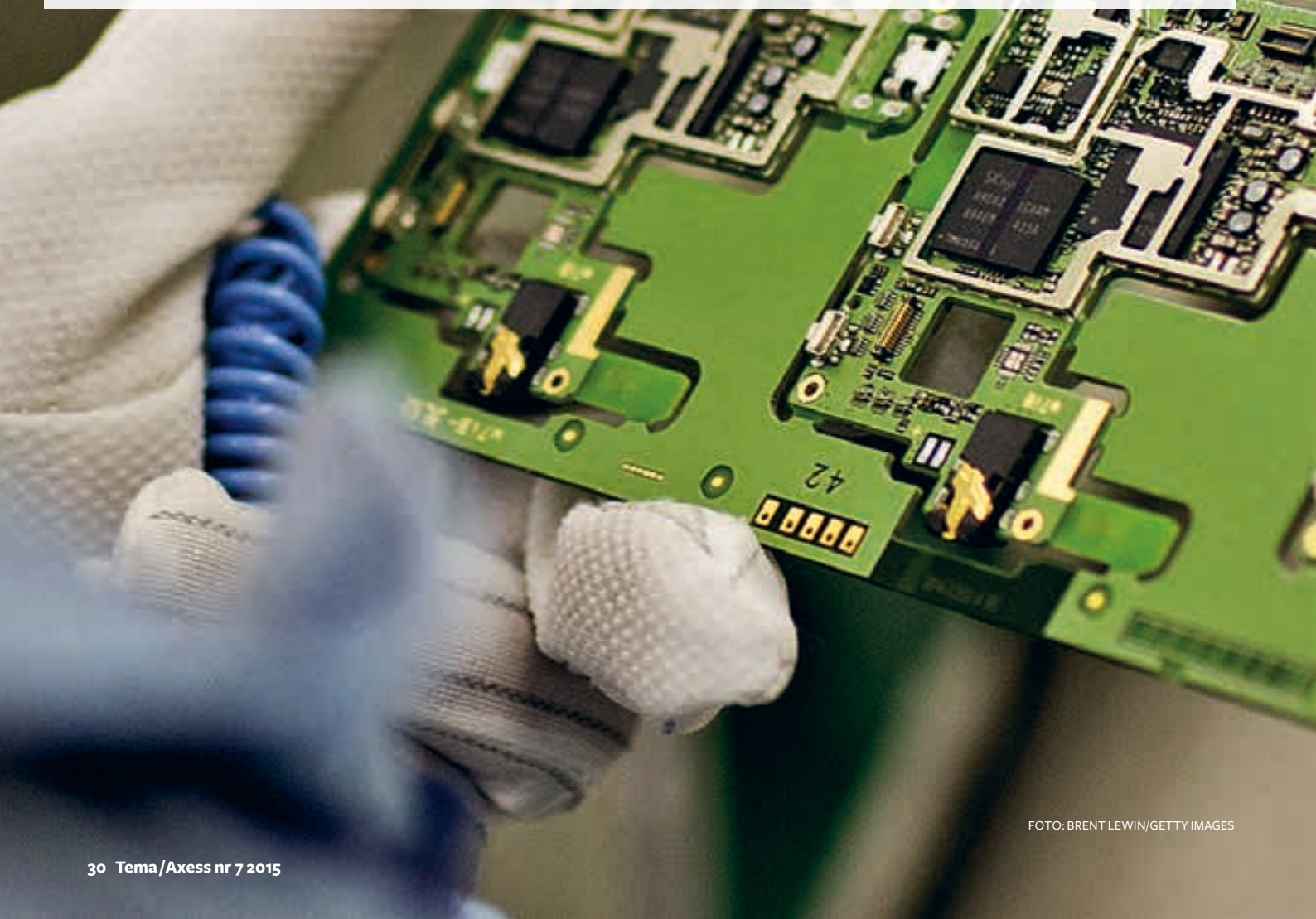
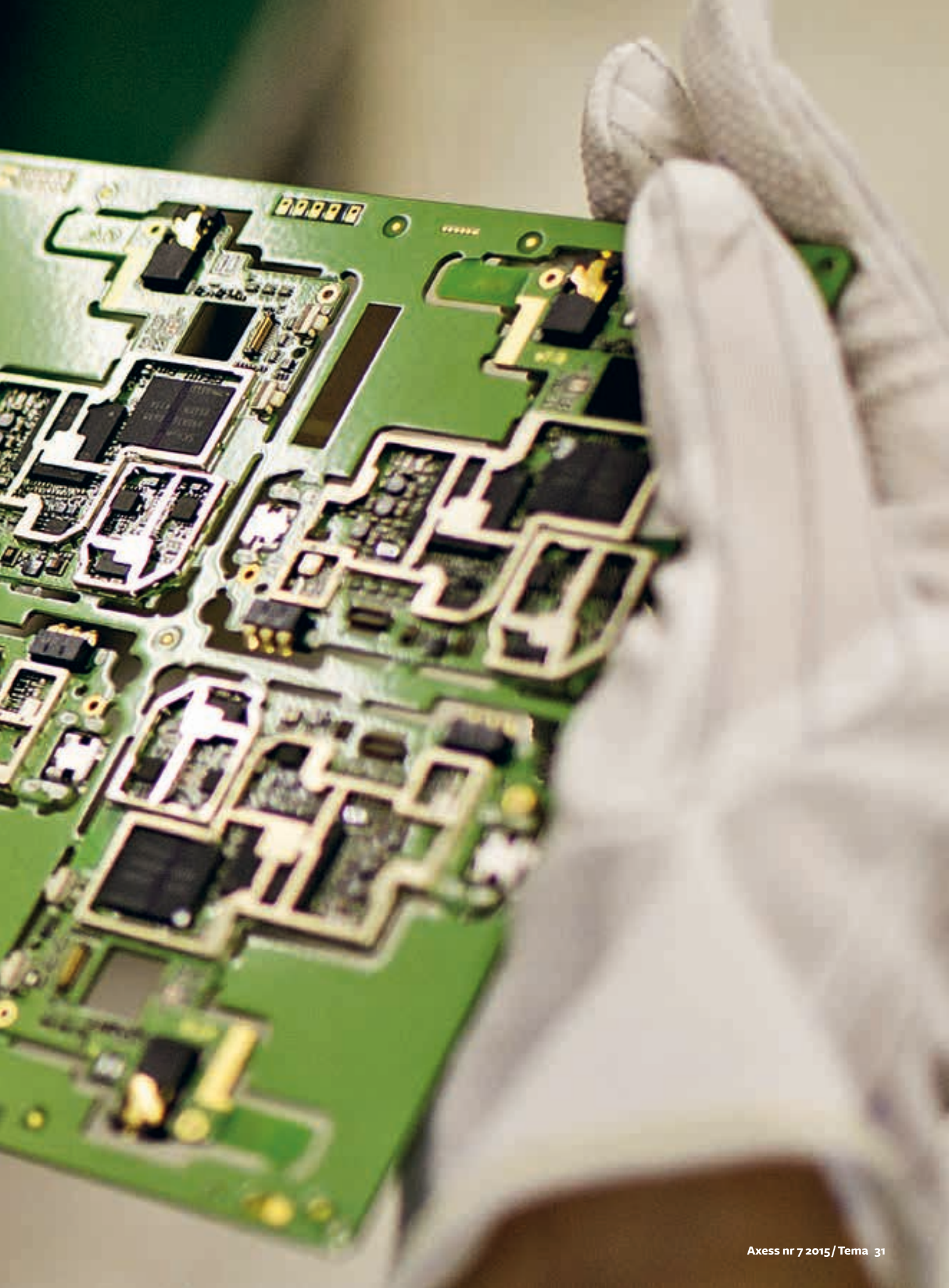

FOTO: BRENT LEWIN/GETTY IMAGES

Slut på det goda livet?

Särintressena kväver ekonomins dynamik. Innovationskraften sviktar. Om trenden ska vändas behöver de unga stimuleras till djärvhet att skapa nytt. Humanistiska studier och kontakt med världslitteraturens mästerverk kan spela en avgörande roll.

Av Edmund S Phelps

Vad är det för fel på västvärldens ekonomier – och nationalekonomin? Det beror på om vi talar om det goda eller det rättvisa.

Många av oss i Västeuropa och USA anser att våra ekonomier är allt annat än rättvisa, även om vår syn på rättvisa skiljer sig åt en hel del. Ett antal ekonomer, som i årtionden letts av britten Anthony Atkinson, anser att västvärlden befinner sig i en ny ojämlikheternas guldålder vad gäller inkomster och förmögenhet. De hänvisar till Jeremy Bentham's utilitaristiska syn och vill omfördela pengar från de högsta inkomstskikten till dem längre ner – tills vi maximerat "summan av nyttigheter". Det är dock fråga om denna tes slår an en intuitiv ton om vad som är rättvist.

Under samma årtionden har filosofer blivit mer intresserade av amerikanen John Rawls tankar. Hans bok *En teori om rättvisa* förordar att vi bryter med Bentham: ekonomisk rättvisa handlar om fördelning av "nyttigheter", vilket för honom är ett ord som brukar beteckna den tillfredsställelse vi får genom konsumtion och ledighet, inte summan av dessa nyttigheter. Det handlar om de villkor på vilka varje deltagare bidrar till samhällets ekonomiska avkastning. Som Rawls ser det kräver rättvisan att staten använder skatter och bidrag för att höja människorna med de lägsta lönerna till högsta möjliga nivå. På det sättet får de minst privilegierade största möjliga del av vinsten från människors samarbete inom ekonomin.

Det pågår en kamp mellan dessa synsätt. Bentham's syn har omvandlats till den korporativistiska tanken att ett lands myndigheter borde ge stöd (antingen i form av pengar, skattelättnader eller gratis tjänster) till intressegrupper (företag, fackföreningar eller konsumenter) som uttrycker ett behov till dess att ytterligare bidrag bedöms kosta för mycket. Att tillmötesgå dessa krav från

många olika intressegrupper har gjort att det inte återstår mycket i statens kassakistor till låginkomsttagarna.

Rawls syn har inte direkt fått något större stöd bland lagstiftare. USA antog år 1975 EITC (Earned Income Tax Credit – ett ekonomiskt system för att öka nettoinkomsten för arbetande fattiga och samtidigt främja låginkomsttagares arbetsmotivation). Men det kompletterar huvudsakligen inkomsterna för lågavlönade mödrar till unga barn. Det gör inte något för lågavlönade arbetare som helhet och till viss del sänker det lönerna för barnlösa kvinnors och ensamstående mäns dåligt betalda jobb. I Europa finns det ett par länder som gör av med mycket mer än USA på arbetsstöd, men statistiska analyser har inte funnit några större effekter på lönerna eller arbetslösheten.

Helt eller delvis utan något politiskt initiativ som bidrar till att lyfta de mindre gynnade har de omskakande marknadskrafterna – huvudsakligen den sjunkande produktiviteten som har spridit sig över västvärlden och, naturligtvis, globaliseringen som har flyttat mycket av den billiga tillverkningen till Asien – under de senaste fyra årtiondena fortsatt att dra ner både anställnings- och lönenivåerna i de lägre segmenten utan att möta något motstånd. Detta bakslag har gjort att de mindre gynnade inte bara förlorat i inkomst utan också det ekonomer kallar *delaktighet* – tillgång till jobb som erbjuder arbete och löner som skänker självrespekt. Och delaktighet är dessutom något som redan saknades. I Amerika har svarta tonåringar i storstäder länge lidit av brist på delaktighet. I Frankrike finns det en liknande brist på delaktighet bland nordafrikaner. I stora delar av Europa har man inte gjort några större försök att integrera romerna.

Detta misslyckande i västvärldens ekonomier är också ett nationalekonomins misslyckande. Den traditionella nationalekonomiska >>

KREATIV KRIS I EKONOMIN?

Facebooks grundare Mark Zuckerberg. Men hans företag bidrar inte med så många jobb.

FOTO: STEVE JENNINGS/GETTY IMAGES

tanken har varit att låta lönerna sjunka till vilken nivå marknaden än sätter för dem och sedan ge alla en "negativ inkomstskatts" "skyddsnät", arbetslöshetsförsäkring och gratis mat, husrum, kläder och sjukvård. Denna politik missar – också då den genomförs på ett humant sätt, och ofta gör den inte det – poängen att även om vi begränsar vår uppmärksamhet till västvärlden efter renässansen så har många människor länge känt en önskan att göra någonting mer med sitt liv än att konsumera varor och ha fritid. De vill vara delaktiga i en gemenskap i vilken de kan interagera och utvecklas.

Experter talar nu om en annan sorts orättvisa. Arbets-are med hyggliga jobb ser ekonomin som orättvis om de eller deras barn i stort sett inte har någon chans att klättra på den socioekonomiska stegen. Och att klättra verkar svårare nu. Under guldåldern i slutet av 1800-talet kom många av mogulerna från samhällets botten. (Det var längre mellan stegpinnarna, men man klättrade på stegen ändå.) Känslan av orättvisa kommer av att man lägger märke till orättvisa fördelar: att de som befinner sig längre upp använder sina kontakter för att stanna kvar där – eller för att se till att deras barn kan följa dem. Hindren för rörligheten uppåt är alltid desamma: begränsningar av konkurrensen som satts upp av de förmögna, de med goda kontakter, företag, yrkesföreningar, fackföreningar och skrän.

Men sanningen är att hur mycket man än gör enligt Rawls förslag om att förbättra för dem med de sämsta lönerna och jobben – eller för att undanröja orättvisa fördelar – skulle det inte ha skonat de mindre gynnade från en större förlust i delaktighet sedan Rawls tid. Sjunkande produktivitet och globaliseringen är krafter som varit alltför starka. Dessutom borde orättvisorna, trots att de i västvärldens ekonomier är notoriska, inte ses som en huvudorsak till den sjunkande produktiviteten och globaliseringen. (En inbromsning i produktiviteten inleddes i USA i mitten av 1960-talet och den stora förlusten av arbeten inom tillverkningsindustrin till fattigare länder skedde betydligt senare – från slutet av 1970-talet till början av 1990-talet.) Det måste vara djupare orsaker i rörelse.

Även om människor behöver en rättvis ekonomi för sin självrespekt och nationella stolthet – Rawls såg rättvisa som samhällets främsta dygd – är rättvisa inte allt folk behöver få ut av sin ekonomi. De behöver en ekonomi som är både god och rättvis. Och under ett par årtionden har ekonomierna i västvärlden inte motsvarat föreställningen om en "god ekonomi" – en ekonomi som erbjuder ett "gott liv", eller ett "rikt" liv som en del humanister kallar det.

Det goda livet, som det allmänt uppfattas, brukar innebära att man förvärvar grundliga kunskaper inom sitt yrke och på så sätt ordnar bättre villkor för sig – eller medel för belöningar, både materiella, som förmögenhet, eller icke-materiella – en erfarenhet vi kan kalla "uppåtgående". Som humanister och filosofer uppfattar det betyder det goda livet att man får använda sin fantasi, utnyttja sin kreativitet, göra fascinerande resor in i det okända och agera i världen – en erfarenhet som jag kallar "blomstrande". Det här är förbättringar i erfarenheter, inte i materiella belöningar, även om materiella förbättringar kan vara ett medel till icke-materiella mål. Som författaren Kabir Sehgal uttryckte det: "Pengar är som blod. Man behöver det för att leva men det är inte meningen med livet."

Hur skulle ett sådant gott liv kunna råda i ett samhälle? Historiskt sett blev, som min bok *Mass Flourishing* visar, uppåtgående och blomstrande allmänt förekommande på 1800-talet då ekonomier i

Europa och USA uppstod med den dynamiska kraften att alstra sin egen förnyelse. Som svar på utmaningarna och möjligheterna i en ekonomi i ständig utveckling fördjupade sig de mer företagsamma deltagarna i erfarenheten att lösa de nya problem och övervinna de nya hinder som skapades i förnyelseprocessen: de här människorna var "uppåtgående". De mer innovativa deltagarna, vars gnista tänts av dynamikens nya anda, försökte hela tiden tänka ut nya sätt att producera saker eller nya saker att producera: de här människorna "blomstrade".

Vad var källan till denna dynamiska kraft? Den kom från utvecklingen av en gynnsam kultur. På 1800-talet växte i Storbritannien och Amerika, och senare Tyskland och Frankrike, en utforskandets, experimenterandets och slutligen nyskapandets kultur fram ur renässansens individualism, barockens vitalitet och romantikens uttrycksfullhet. Med tanke på den explosion av poesi, musik och konst i ekonomins "kreativa" sektor borde det inte te sig förvånande att fantasin också exploderade inom resten av ekonomin. Under dessa år uppfann George Stephenson ånglokomotivet, John Deere en plog av gjutstål som "bröt slätterna"; Isaac Singer utvecklade och marknadsförde en kommersiell symaskin, Thomas Edison fonografen, bröderna Lumière biografen och Florence Nightingale åstadkom en omorganisation av sjukvården. Nymodigheterna frodades – och detta på ett mycket uppenbart sätt, något som iakttagare bar vittnesbörd om. Abraham Lincoln utbrast under en rundresa i Amerika år 1858 att landet hade "en stor passion – en fullständig vurm – för det 'nya'".

Det som gjorde uppfinningsrikedomen så intensiv i de här ekonomierna var att den inte begränsades till eliterna. Den genomsyrade samhället, från de mindre gynnade delarna av befolkningen hela vägen upp. Människor från en ordinär bakgrund kunde bli inblandade i innovationer, stora som små. Stephenson var analfabet, Deere smed, Singer maskinreparatör, Edi-

son kom från enkla förhållanden. Människor med helt vanliga för- mågor kunde också komma med nyskapande idéer. Som jag skrev i *Mass Flourishing*: "Även människor med begränsad och blygsam begåvning [...] fick möjlighet att använda huvudet: att ta vara på ett tillfälle, att lösa ett problem och tänka på ett nytt sätt eller ett nytt föremål."

Erfarenheten av att arbeta i dessa dynamiska ekonomier innebar bevisligen någonting gott för de flesta – betydligt bättre än de tidigare ekonomierna i alla fall. Dagböcker från perioden dementerar den slitna klyschan att lantlivet på merkantiltiden, med dess rutiner och isolering, var något man föredrog framför det moderna livet i företag och städer.

Det må så vara att en del andra ekonomier inte hade (och fortfarande inte har) de löner som betydde att ett stort antal vanliga människor fick råd att göra karriär så att de kunde nå framgång och blomstra; eller att de inte hade tillräckligt många arbetstillfällen för att ett stort antal människor skulle få dessa möjligheter. Tillräckligt höga löner, tillräckligt låg arbetslöshet och tillräckligt utbredd tillgång till engagerande arbeten är nödvändigt för en "tillräckligt god" ekonomi – även om den var långtifrån tillfredsställande. Ekonomins materiella möjligheter måste vara tillräckliga för att de icke-materiella möjligheterna – uppåtgåendets och blomstrandets tillfredsställelse genom spännande, kreativt och till och med fantasifullt arbete – skall bli utbredda.

En del ekonomer hävdade att länder inte behöver någon dynamik >>

KREATIV KRIS I EKONOMIN?

Florence Nightingale revolutionerade sjukvården.

FOTO: GETTY IMAGES

för att bli lyckliga. Fransmän och italienare verkar tycka att det är helt acceptabelt att deras ekonomier nästan fullständigt saknat inhemska innovationer under nästan två årtionden. De nöjer sig med en ekonomi som inte gör mer än att helt enkelt låta de globala marknadskrafterna – däribland framsteg inom vetenskap på hemmaplan och utomlands – höja den gängse lönenivån och hålla uppe marknadens avkastningsnivå på kapital. (I själva verket har det under den senaste tiden inte skett någon större reallöneökning i de avancerade ekonomierna.) Men som jag ser det är en sådan ekonomi ömklig i jämförelse med en uppåtgående och blomstrande ekonomi – för att inte tala om de oerhört innovativa ekonomierna i västvärldens förflutna. Märkligt nog är den här sortens ömkliga ekonomi mycket lik den klassiska ekonomins teoretiska modeller.

I de klassiska modellerna som jag har beskrivit försöker ingen komma på någonting nytt (möjligen med undantag för nya lönsamma investeringar), ingen försöker skapa något. Det finns ingen föreställning om mänsklig inverkan, bara reaktioner på löner, räntor och kapital. Ekonomin är mekanisk, robotliknande. Grödorna må växa, men det finns inte någon personlig tillväxt. I den klassiska litteraturen beskriver Bentham, med sin "summa av nyttigheter", individerna som maskiner som arbetar för att bidra med sin del till den generella välfärden. Joseph Schumpeter beskriver "innovationer" som framtagna av hårt drivande entreprenörer som utför "självklara" tillämpningar av upptäckter som sker utanför landets ekonomi – som om ekonomins nyckelpersoner inte hade någon fantasi överhuvudtaget.

Sådana klassiska modeller är grundläggande i dagens nationalekonomi. Trots sin förfäring i vissa avseenden ger nationalekonomin inte utrymme för ekonomier där människor kommer på nya produkter och använder sin kreativitet för att tillverka dem. Det huvudsakliga "felet med nationalekonomin" är att den betraktar en sådan ekonomi som normen – som "så bra den kan bli". Resultatet är att delar av de ekonomierna i väst håller på att bli produkter av denna i grund och botten klassiska ekonomi, där det inte finns något större utrymme för kreativitet och fantasi.

Sedan runt 1970, eller ännu tidigare i en del fall, har de flesta av de kontinentala västeuropeiska ekonomierna kommit att mer fullständigt likna standardekonomin mekaniska modell. De flesta företag är mycket effektiva. Hushållen har, med undantag för de sämst betalda och de arbetslösa, fortsatt att spara; för varje år som går ökar de sina förmögenheter till ännu högre nivåer, spektakulära nivåer i Italien och Frankrike – betydligt högre än i Amerika, om man inte räknar med de superrika. I och med hushållens ökande förmögenhet har utbudet av arbetskraft sjunkit, vilket gjort arbetstiden allt kortare och deltagandet på arbetsmarknaden allt lägre.

Man skulle kunna hävda att de kontinentala ekonomierna tågar – D H Lawrences "evinnerliga trälande" dyker upp i tankarna – längs den ständigt allt större förmögenhetens stig som den som matematiskt härleddes av Frank Ramsey för länge sedan. Den studien inspirerade John Maynard Keynes inflytelserika essä i vilken han lovordade den förkortade arbetstiden som befriande för människans själ. Keynes verkade tro att vanliga människor inte kan sträva uppåt eller blomstra. Många européer verkar fortfarande inte ha insett att trots att de har det relativt väl ställt vad gäller förmögenhet och fritid, har de det dåligt ställt när det gäller förutsättningarna för det goda livet:

"Ett utbredd blomstrande i en nation kräver en ekonomi som stimuleras av dess inhemska innovationer, från gräsrotterna och uppåt."

en ekonomi som främjar blomstrande och uppåtgående. Orsakerna bakom denna nedgång är tydliga.

I största delen av Västeuropa befinner sig den ekonomiska dynamiken på bottennoteringar som vi, enligt min mening, inte sett sedan dess uppkomst på 1800-talet. Att föreställa sig och skapa nya produkter är något som nästan försvunnit från kontinenten – en kontinent som varit en stor källa till nya industrier och nya levnadsätt. Tillväxten har stannat av där och de ekonomiska bedömningarna av den inhemska innovationsnivån är i allmänhet låga. Att den fantasifulla och kreativa aktiviteten nästan har försvunnit har reducerat den inhemska innovationen, minskat investeringsaktiviteten och hämmat efterfrågan på arbetskraft.

Europas dystra nivåer när det gäller både arbetslöshet och tillfredsställelse med arbetet vittnar om dess trista ekonomier. Opinionsundersökningar kan ge enkla svar på frågor om komplexa känslor; det borde dock inte vara förvånande att en undersökning om hushållens inställning nyligen kom fram till att vad gäller "lycka" låg medeltalen i Spanien (54), Frankrike (51), Italien (48) och Grekland (37) samtliga under den övre halvan av de länder som brukar beskrivas som "tillväxtmarknader" – Mexiko (79), Venezuela (74), Brasilien (73), Argentina (66), Vietnam (64), Colombia (64), Kina (59), Indonesien (58), Chile (58) och Malaysia (56). Som jag skrev i en kommentar om det kontinentala Västeuropa: "ekonomin sviker samhället".

Den amerikanska ekonomin är inte mycket bättre. Två ekonomer, Stanley Fischer och Assar Lindbeck, har skrivit om en "större produktivtetsnedgång" som de anser inleddes i slutet av 1960-talet. Den kombinerade tillväxtnedgången för både kapital och arbetskraft – det som kallas "totalfaktorproduktiviteten" – är tydlig och med

undantag för högkonjunkturen under åren av internetyra (mellan 1996 och 2004) har den inte avtagit; den har bara blivit långsammare sedan 1960-talet. Enligt min analys är nedgången källan till det djupa fallet i lönetillväxt, arbetskraftsdeltagande och, enligt vissa uppgifter, tillfredsställelse med arbetet. Det är tydligt att färre lever det goda livet. (Precis som i de kontinentala delarna av Europa har den minskande produktivitetstillväxten fått lönetillväxten att sjunka och många hushåll fortsatte att utöka sin förmögenhet genom att spara, tillsammans har allt detta dragit ner arbetskraftsdeltagandet. Men Amerikas sjunkande produktivitet började tidigare, så den samlade skadan på arbetskraftsdeltagandet har hittills varit större än i Europa.)

En rimlig förklaring till det amerikanska syndromet – bland annat den sjunkande produktiviteten och nedgången i tillfredsställelse med arbetet – är en väsentlig minskning av inhemska innovation inom etablerade näringar som den traditionella tillverkningsindustrin och tjänstesektorn som inte tillnärmelsevis vägs upp av de innovationer som blomstrat i ett par nya industrier – de digitala, mediala och finansiella. I USA:s jättelika hjärta är förlusten av denna dynamiska kraft nästan kännbar – och det inte bara i de ofta nämnda utbildnings- och sjukvårdssektorerna. Företag som Google och Facebook må erbjuda arbeten som gynnar eller kräver fantasi och kreativitet, men hela Silicon Valley står bara för 3 procent av bruttonationalinkomsten och en ännu mindre procentsats av jobben. När det inte längre fanns några amerikanska uppfinningar kvar för de europeiska ekonomierna att kopiera slog syndromet

KREATIV KRIS I EKONOMIN?

Den uppåtsträvande staden.

FOTO: SUSANNA BLÅVARG/JOHNÉR

med låg produktivitetstillväxt till där också – i Frankrike och Italien i slutet av 1990-talet, i Tyskland och Storbritannien runt 2005 eller så. Att de flesta europeiska ekonomierna verkar vara i ännu sämre skick än den amerikanska när det gäller deltagande på arbetsmarknaden och tillfredsställelse med arbetet kan förklaras av USA:s tydliga framkant inom innovationsområdet. Det har fått USA att ligga ett steg före.

Vad orsakade denna nedgång i innovationer? Ingen enskild förklaring är övertygande. Men två helt olika förklaringar verkar stämma. Den ena pekar på sårbarheten i den amerikanska ekonomins beroende av innovationer. Deras makt har ökat enormt i Västeuropa och slutligen USA sedan årtiondena efter kriget. Genom att återropa korporativistiska föreställningar om ekonomisk kontroll och samhällskontrakt med rötter i det antika Roms *corporazioni* har en del yrken, exempelvis inom skola och sjukvård, infört regleringar och licensieringar för att hindra försök och förändringar, och på så sätt kvävt innovationer.

Genom att återropa den korporativistiska föreställningen om solidaritet har företag som skadats av innovatörer – såsom GM skadades av BMW och Toyota – kunnat få statliga räddningspaket för att hjälpa dem att återvinna sin ställning. Som ett resultat förlorar snabba innovatörer – BMW och Toyota i mitt exempel – ofta pengar i sina försök. Eventuella innovatörer kommer alltså att tänka sig för både en och två gånger innan de åter försöker sig på nya uppfinningar på den amerikanska bilmarknaden.

Genom att återropa den korporativistiska föreställning om social trygghet har etablerade företag – deras ägare och aktieägare – och hela industrier med hjälp av lobbyister lyckats utverka regleringar och patent som gör det svårare för nya företag att ta sig in på marknaden och tävla med de etablerade. Ett resultat är att de utomstående har blivit kvävda – även om en del har givit sig in på nya näringar innan dessa också kunde uppföra hinder. Och en del på insidan, som vid det här laget är skyddade mot nya aspiranter, anser då att det är säkert att göra sig av med de defensiva innovationer de brukade hålla på med. Vi kan se dramatiska exempel på hur dessa hinder skyddar insider inom läkemedels- och medicinteknikindustrin, den amerikanska livsmedels- och läkemedelsmyndigheten FDA:s godkännanden har hindrat nya inbrytningar och fått innovationer att sjunka till snigelfart. De på insidan känner sig obehindrade att öka sina påslag vilket ökar vinsterna och förmögenhetsklyftorna.

Vi kan testa denna teori. Statistik från Bureau of Labor Statistics för företagssektorn i USA, exklusive jordbrukssektorn, visar att arbetstagarernas del av inkomsterna fallit från 66 procent vid de dubbla topparna i mitten av 1970-talet till 61 procent på 1990-talet och runt 58 procent på senare tid. Statistik från OECD för företagssektorn visar en ökning av kapitalets andel från 32,5 procent 1971–1981 till 34,5 procent 1995–1997 i USA och från 33,3 procent till 38,5 procent i Europeiska unionen.

Den andra förklaringen pekar på ett nytt hämmande av potentiella innovatörer från familjen och skolan. Precis som de korporativistiska värderingarna kontroll, solidaritet och skydd återopas för att

>>

När européer kunde producera.

FOTO: GETTY IMAGES

förhindra innovationer återopas traditionella konservativa och materialistiska värderingar ofta för att hämma en ung person från att sätta igång med en innovation. Skolan gör allt mindre för att få eleverna att komma i kontakt med de stora böckerna om äventyr och personlig utveckling. Föräldrar lär från tidig ålder sina barn att vara försiktiga och hålla sig i närheten av familjen. Nu diskuteras det överbeskyddade barnet: behovet av en återgång till "frigående" barn som tillåts utforska, prova på saker och ta risker. När de avslutar sina studier uppmanar föräldrarna sina barn att försöka få ett tryggt jobb med bra lön, inte ett arbete i ett nystartat företag. Många universitet har nu kurser i "ansvarsfulla investeringar", men de har inte några kurser i djärva investeringar.

Hur kan de västerländska nationerna få – eller återfå – ett utbrett uppåtgående och blomstrande? Konkreta åtgärder kommer inte att vara till stor hjälp utan nytänkande: människor måste först förstå att den rådande nationalekonomin inte är en nyckel till blomstrande – den är bara ett effektivitetens verktyg. Ett utbrett blomstrande i en nation kräver en ekonomi som stimuleras av dess inhemska innovationer, från gräsrotterna och uppåt. För att få igång sådana innovationer måste ett land ha dynamiken att komma på och skapa det nya – ekonomiska friheter räcker inte. Och dynamiken måste få näring genom starka mänskliga värden.

Till det som skulle hjälpa till att öka blomstrandet sticker reformer inom utbildningsväsendet ut. Problemet här är inte en

uppfattad mismatchning mellan de förmågor som lärs ut och de som efterfrågas. (Experter har förespråkat mer undervisning inom naturvetenskap, teknologi, ingenjörskonst och matematik – men när Europa bildade specialiserade universitet inom dessa områden kunde man inte märka av någon innovation.) Problemet är att ungdomarna inte får lära sig att se ekonomin som en plats där deltagarna får föreställa sig nya saker, där entreprenörer kan komma att vilja tillverka dem och investerare kan komma att vilja finansiera några av dem. Det är avgörande att undervisa våra ungdomar i denna syn på ekonomin.

Det kommer också att bli viktigt att gymnasister och studenter tar del av värderingarna inom den västerländska litteraturens mästerverk, så att de söker sig till ekonomier som erbjuder fantasirika och kreativa karriärer. Utbildningssystemen måste få studenterna att etablera kontakt med humaniora för att ge näring åt den mänskliga längtan att komma på det nya och kanske nå fram till en innovation. Denna omorientering av allmänbildningen måste få stöd av en liknande omorientering av den ekonomiska utbildningen.

Vi kommer alla att behöva vända oss bort från den klassiska fixeringen vid förmögenhetsackumuleringar och effektivitet till en modern ekonomi som sätter fantasi och kreativitet i centrum för det ekonomiska livet.

Edmund S Phelps är chef för Columbia's Center on Capitalism and Society. Han mottog 2006 Sveriges riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne.

Översättning: Martin Peterson.

© The New York Review of Books 2015

Så illa är det inte

Föråldrade metoder gör att vi underskattar innovationsförmågan och inkomstökningarna i ekonomin. Förutsättningarna för ett gott liv är bättre än någonsin. Men det ökade genomslaget för postmodern ideologi föder cynism och en känsla av meningslöshet.

Av Magnus Henrekson

Ett genomgående tema hos Nobelpristagaren i ekonomi Edmund Phelps är att "det goda livet" inte kan uppnås via konsumtion. Tvärtom menar han att ett liv fyllt av mening – ett blomstrande liv – främst uppnås när man är aktör och producent. Aktörsrollen ska uppfattas i vid mening – som producent av avkomma och av värdefulla varor och tjänster, som problemlösare, som en person som antar krävande utmaningar, gör upptäckter och skapar och utnyttjar möjligheter. Phelps lyfter också fram att den ekonomiska tillväxtens urkälla varken är mer arbete, investeringar, utbildning eller forskning. Den verkliga källan till tillväxt är innovation och den dynamik som följer på innovation. I den dynamiska processen uppstår investeringsmöjligheter, skapas jobb med högre produktivitet och värdet av människors kunskaper ökar. Avkastning på humankapitalet ger drivkraft för att tillägna sig ekonomiskt värdefull kompetens både genom formell utbildning och på annat sätt, inte minst på jobbet.

Jag har inga problem att instämma i budskapet att livets mening inte kan uppnås genom konsumtion allena och att det är innovation och entreprenörskap inom ramen för ett system med goda institutioner som är grunden till dagens välbefinnande. Men trots att Phelps lyfter fram dessa ofta försummade aspekter plågas hans analys av flera svagheter som gör att den inte övertygar. Enligt Phelps är det ingen hejd på allt som gått fel i Västerlandets ekonomier.

Phelps definierar modernismens etos som individualism, experimentlusta, konkurrensmentalitet, en stark vilja att ta sig förbi hinder, att utmärka sig och att göra skillnad. Enligt Phelps dominerade detta etos i väst och framför allt i den anglosaxiska världen från mitten av 1800-talet till slutet av 1960-talet. Detta är en grov förenkling.

Phelps har förbisett den från 1800-talet framväxande oppositionen mot individualismen och den liberala demokratin och

marknadsekonomin tog sig många former – från religiöst motstånd och facklig aktivism till demokratisk socialism och totalitär fascism och kommunism. Sådana tendenser fanns också i USA. Trettioårsdepressionen innebar att tilltron till marknadsekonomin välbefinnande förmåga sjönk som en sten. Andra världskriget medförde sedan att viktiga delar av USA:s ekonomi reglerades och kom att drivas enligt planekonomiska principer.

Flera viktiga branscher som flyg, mellanstatliga transporter, banker och telekommunikationer var starkt reglerade och skatterna var höga. Arvsskatten höjdes till 77 procent redan 1940 och den högsta marginalskatten var 91 procent mellan 1952 och 1963, medan den i Sverige aldrig blev högre än 85 procent. I själva verket var det inte förrän under Jimmy Carters (1977–81) och Ronald Reagans (1981–89) presidentperioder som ekonomin avreglerades och skattesatserna sänktes.

Phelps påstår att innovationstakten i ekonomin föll kraftigt i slutet av 1960-talet och att den har legat kvar på en klart lägre nivå sedan dess. Hans huvudförklaring är att det skulle ha skett en värderingsförskjutning från moderna till mer traditionella värderingar. Med mer traditionella värderingar menar han fientlighet mot individualisering och den liberala marknadsekonomin som system. Dessa sägs leda till en stark efterfrågan på underfinansierade sociala förmåner och ett politiskt fokus på utjämning av utfall snarare än utjämning av livschanser.

Visst har tillväxttakten varit lägre och de makroekonomiska obalanserna större efter finanskrisen 2008. Men att hävda att innovationstakten skulle ha varit låg de senaste 45 åren är minst sagt märkligt. Det var under denna period som den digitala revolutionen och globaliseringen i grunden förändrade hur vi lever och >>

TEMA

Digitala revolutionärer: Googles Grundare Sergey Brin och Larry Page.

FOTO: MARTIN MAGUNIA/GETTY IMAGES

KREATIV KRIS I EKONOMIN?

kommunicerar, och vi har sett dramatiska förändringar i hur vi spenderar våra inkomster och vår tid.

Phelps framställer europeiska länder som än mer sklerotiska och förstelnade än USA. Detta står i bjärt kontrast till World Economic Forums rapporter, där små europeiska länder som Schweiz, Finland och Sverige regelmässigt är i topp tillsammans med USA, Hongkong och Singapore. Enligt INSEAD:s *Global Innovation Index* hamnar USA först på femte plats. Först kommer fyra europeiska länder: Schweiz, Sverige, Storbritannien och Nederländerna. Mindre subjektiva mått ger en liknande bild: Schweiz, Finland och Sverige har fler kvalitetsjusterade patent per capita än USA och högre FoU-utgifter som andel av BNP. Därtill har Schweiz och Israel fler naturvetenskapliga Nobelpris per capita än USA.

Värderingarna i väst har knappast heller blivit mer traditionella sedan 1970-talet. Visst finns fickor av stark religiositet och andra konservativa grupperingar i alla västländer. Men huvudströmningen går i motsatt riktning. Där finns visserligen vissa inslag av retrovärderingar, längtan efter det äkta, lokalsamhällets betydelse, vurm för lokal produktion och en stark vilja till delaktighet i gemenskaper av olika slag. Dessa strömningar går dock parallellt med en ökande individualisering: familjen minskar i betydelse (minskat barnafödande, högre skilsmässofrekvens, fler ensamhushåll), religionens betydelse minskar nästan överallt och vi ser en allt större variation i livsstilar och personliga uttryck (även om konformismen är stark inom den egna subgruppen).

Beviset för att innovationstakten minskat, säger Phelps, är att realinkomsterna i USA, utom för de rikaste, har stagnerat sedan 1970-talet. Det stämmer helt enkelt inte. För det första har relativpriset fallit på många av de produkter som låginkomsttagare lägger stor del av inkomsten på: livsmedel, bilar, vitvaror, möbler och hemelektronik. Nya produkter kommer i regel inte in i KPI förrän de redan fallit kraftigt i pris. Exempelvis kom inte personbilen in i KPI i USA förrän i mitten av 1930-talet och då hade priset redan fallit med över 90 procent sedan början av seklet. Samma sak för penicillinet.

An viktigare är att en stor och ökande del av konsumtionen utgörs av onlinetjänster (spel, underhållning, nyhetskonsumtion, sociala medier etcetera). Dessa tjänster må vara dyra att ta fram, men marginalkostnaden är noll eller nära noll; att en viss person konsumerar en internetjänst förhindrar inte andra att göra det samtidigt. Om man ska döma efter hur vi spenderar vår tid värderar vi dessa tjänster högt, men det pris vi betalar är ofta bara en bråkdel av det upplevda värdet.

Eftersom kanske så mycket som två tredjedelar av konsumtionen numera utgörs av tjänster som är allt svårare att mäta i volymtermer, blir det också allt svårare att mäta hur de reala inkomsterna utvecklas. Eftersom icke-rivaliserande tjänster väger allt tyngre i konsumtionen och de i regel kostar en bråkdel av det subjektiva värdet vi tillskriver dem, underskattar vi den reala inkomstökningen och innovationstakten.

Att konsumera tar tid, men om vi önskar lägga alltmer av vår fria tid på aktiviteter som inte kostar så mycket och delningsekonomin sprider sig då blir det meningslöst att äga sin egen bil, båt eller sommarstuga. I en sådan ekonomi kommer många uppleva att de inte behöver så mycket pengar längre för att få ett bra liv. Ett differentierat tjänstesamhälle kräver också tåthet i boendet, vilket driver fram urbaniseringen. Vi ser hur allt fler föredrar att bo trångt i en stor stad framför ett spåstöst boende på en mindre ort eller att bo

kvar hemma under hela studietiden i stället för att flytta hemifrån vid fyllda 18 som var standard tidigare.

Om allt fler tycker sig kunna få ett bra liv på liten budget, på grund av att det man vill göra kostar så lite, då får staten problem – våra inkomster är det offentliga skattebas.

För länge sedan gjordes ett avgörande strategiskt val, nämligen skattefinansiering av vård, utbildning och omsorg. Tjänsterna ansågs så basala att de behövde hållas utanför den privata marknaden. Dessa verksamheter är personalintensiva; minskad personaltäthet betyder inte sällan lägre kvalitet. Maskiner och datorer kan inte ersätta människor som i industri och handel. Produktiviteten kan inte öka lika snabbt, trots de undantag som nya behandlingsmetoder innebär. Den relativa kostnaden stiger. I förhållande till livsmedel, onlinetjänster och mobiltelefoner blir inte bara gourmetmåltider utan även vård, utbildning och omsorg allt dyrare.

Samtidigt vill vi lägga en mycket stor andel av den efterfrågeökning som stigande inkomster möjliggör på välfärdstjänster; när inkomsterna stiger, stiger efterfrågan på dessa tjänster ännu snabbare. I ett modernt kunskapssamhälle blir utbildning allt viktigare. Både kvaliteten på utbildningen och den totala utbildningstiden sett över livet behöver öka. Med stigande inkomster tilltar samtidigt

kraven på kvalitet i barn- och äldreomsorg och demografin höjer efterfrågan på sjukvård och äldreomsorg.

Värdet av välfärdstjänsterna är i dag ofta mycket större än kostnaden: en starroperation kostar inte mer än en dryg veckolön och en god medicinsk behandling som skapar ett

friskt år kanske kostar 20 000 kronor, medan värdet enligt de kalkyler som till exempel Trafikverket använder sig av är upp mot 800 000 kronor. Det värde som en riktigt bra lärare skapar överstiger givetvis också produktionskostnaden med vid marginal. Exemplet kan mångfaldigas.

Den offentliga sektorn har åtagit sig att skattefinansiera dessa tjänster som dels möter en snabbt ökande efterfrågan, dels har den mest oförmånliga kostnadsutvecklingen. Alla utom ett fåtal välbeställda ser ingen annan utväg än att nöja sig med de gratis eller kraftigt subventionerade välfärdstjänster som erbjuds. Men om man bortser från detta får vi ett subjektivt sett bra liv på mindre pengar än förr. Varför då jobba i äldreomsorgen till en låg lön, särskilt som transfereringarna med nya konsumtionsmönster och tidsanvändningar ger ett rikare liv än tidigare?

Samtidigt som de privata investeringarna dras till husdjursvårdsbranschen som flugor till en sockerbit, införs subtila grindvaktfunktioner för att hålla nere medborgarnas konsumtion av hälso- och sjukvård. Den genomsnittliga svensken har allt större tillgångar i form av pensionssparande, aktiefonder och bostäder som stigit i värde, men dessa kan inte användas till välfärdstjänster av hög kvalitet. Då är det inte så förvånande att många är skeptiska till värdet av att sträva efter en högre reallön när det har blivit så svårt att använda löneförhöjningen till att få mer av det som verkligen skattas högt.

Med andra ord: om vi inte släpper in köpkraft i välfärdssektorn fortsätter den att utarmas. Ett dynamiskt samhälle förutsätter att de flesta människor utifrån sina förutsättningar strävar efter att skaffa sig goda inkomster. Det kräver drivkrafter i form av att det ger åtkomst till värdefulla varor och tjänster. Men om man inte ser någon möjlighet via högre inkomster att ge sina barn en bättre utbildning, sina föräldrar en bättre omsorg på ålderns höst och sig själv bättre vård när man blir sjuk, då faller det centrala argumentet för att skaffa sig högre inkomster. Härefter ligger välfärdsstatens Moment 22. >>

Det goda livet kan inte förverkligas genom konsumtion, dels därför att få kan köpa det som är mest väsentligt såsom utbildning och vård, dels därför att det goda livet uppnås genom meningsskapande verksamheter, men det har den nationalekonomiska grundmodellen och postmodernismen gjort oss blinda för.

Antagandet i den ekonomiska grundmodellen att det enda motivet för att arbeta (det vill säga skapa) är att det ger en inkomst som kan användas för att erhålla nytta genom konsumtion har bidragit till att snedvrider våra preferenser; till att gå vilse i vårt sökande efter lycka och välbefinnande. Även fackliga företrädare kom att anamma ett sådant synsätt. En slagkraftig illustration ges av Kommuns tidigare ordförande Sigvard Marjasins uppfattning om löntagarnas moral (citerat från Johan Wennströms bok *Lärare utan frihet* (Samhällsförlaget, 2014)):

I den mån man alls kan tala om en arbetarklassmoral är det lika giltigt att fråga varifrån den kommer och vilket syfte den tjänar till: Flit, förmöjsamhet och hederlighet är tre positivt värdeladdade ord. De går att beskriva på ett annat sätt – även om det blir provocativt. Den sortens moral är nyttigt hos de undertryckta. Det är precis den moral överklassen vill se hos andra.

LO och TCO kom på 1970-talet alltmer att se arbetet som ett medel för att erhålla ekonomiska resurser för fritiden och för att tillfredsställa individuella behov av gemenskap, hälsa och politisk-facklig delaktighet.

Phelps konsekventa argumentation att mest nytta och mening erhålls genom att individer påtar sig roller som innovatörer, problemlösare, entreprenörer och producenter är ett viktigt korrektiv till denna endimensionella syn.

Phelps missar dock en, som jag ser det, viktig ideologisk delförklaring till den sjunkande arbetstillfredsställelsen och till det minskade intresset för politiskt engagemang och för att jobba för att ”göra skillnad” för något större än den egna snöda vinningen: det postmodernistiska tolknings- och forskningsparadigmet. Detta smyger sig in snart sagt överallt och lägger sig som ett misstänkliggörande filter över varje tolkning av ett skeende eller agerande. Paradigmet har visat sig utomordentligt effektivt och livskraftigt när det gäller att undergräva trovärdigheten i upplysningens budskap – att förnuft, rationalitet, sökandet efter kunskap och individuell frihet är basen för framsteg, förändring och en anständig samhällsordning.

En ledande tanke i postmodernismen är att det inte finns någon objektiv kunskap; istället hävdas att bara man dekonstruerar påstådd kunskap tillräckligt grundligt, kommer det bakomliggande egenintresset att friläggas. Men om det inte existerar någon objektiv kunskap eller om det inte går att enas om någon kunskapssteori, då blir det heller inte möjligt att skapa och vidmakthålla ett meritokratiskt system med väl förankrad legitimitet. Utan ett sådant system finns ingen väg för de mest kompetenta, samvetsgranna och ambitiösa att göra anspråk på ledarpositioner med syfte att främja ett brett allmänintresse. Om det inte finns någon arena där enskilda personer med trovärdighet och legitimitet kan sträva mot och tjäna något som är större än det snäva egenintresset, då erbjuds inget alternativ till att verka för den egna familjen eller gruppen.

Postmodernismen bidrar också till att undergräva menings-

skapande institutioner som familj, föreningsliv, kyrka och skola utan att bidra med nya institutioner som kan fylla motsvarande funktion. Det har därmed blivit svårare att hitta sammanhang som sporrar individen till att söka det gemensamma bästa och förstå varför man ska göra det. Samarbete är en viktig förutsättning för en fungerande och innovativ ekonomi, men arenorna för att lära sig samarbete blir färre eller förlorar sin attraktivitet.

Personligen blir jag alltmer övertygad om att det postmodernistiska paradigmet i dess olika former, vilket har blivit så dominerande inom akademien, medierna och det offentliga samtalet, är en viktig förklaring till varför så många är otillfredsställda med sitt arbete och bär på en känsla av meningslöshet.

Synsättet att det inte finns någon objektiv sanning bidrar till de fallande skolresultaten. Särskilt gäller detta när postmodernismen lär att ”kunskap” egentligen är ett instrument för förtryck som makten använder för att hålla människor i schack. Detta problem finns i större eller mindre grad i alla västländer, men det så kallade Pisas-raset indikerar att Sverige är ett av de länder som drabbats hårdast.

Samtidigt som ledande makthavare talar om vikten av kunskap och utbildning för att ”Sverige inte ska behöva konkurrera med låga löner”, har pedagogiska teorier som nedvärderar kunskap fått starkt genomslag i utbildningssystemet. Ibland hävdas till och med att verklig förståelse hindras av faktainläring och att elever själ-

va bör upptäcka hur världen är beskaffad istället för att bli undervisade. Inte sällan hävdas att moderna människor inte behöver ha inlärd kunskaper då dessa vid behov kan hämtas på internet. Detta är, enligt min uppfattning och i linje med modern forskning om hur hjärnan fungerar, helt enkelt fel. Man måste ha kunskap för att få ytterligare kunskap.

Föreställningen att det egentligen inte finns några sanningar, bara partsinlagor eller ideologiska tankebyggnader, är givetvis förödande för lärarens auktoritet och legitimitet att betygsätta elevprestationer. Här ligger också det viktigaste skälet till läraryrkets sjunkande status.

Det råder ingen tvekan om att Edmund Phelps har ett viktigt budskap, framförallt att han lyfter fram innovationscentrala betydelse för vårt välförhållande och att han diskuterar vad som egentligen utgör ”det goda livet”. Det är också lätt att instämma i den avslutande uppfordran att vi behöver ”vända oss bort från den klassiska fixeringen vid förmögenhetsackumuleringar och effektivitet till en modern ekonomi som sätter fantasi och kreativitet i centrum för det ekonomiska livet”.

Men forskning inom psykologi och neurovetenskap har gett oss en allt bättre förståelse för vad som gör livet meningsfullt och inom beteendekonomin växer det fram en betydligt mer komplex syn på människors drivkrafter.

Egentligen är förutsättningarna bättre än någonsin för människor i väst att skapa sig ett gott liv, oavsett om man är en person som hela tiden söker förändring och utmaningar eller vill hitta sin mening på andra sätt. En förutsättning är dock att vi gör upp med de föreställningar som predikar misstänksamhet mot allt som andas vilja och passion för att själv och utan pekpinnar från överheten sätter det allmänna bästa framför det egna jaget.

Magnus Henrekson är professor i nationalekonomi och vd för Institutet för Näringslivsforskning.

Tag vara på chansen!

Driftiga och välutbildade entreprenörer från Indien, Kina och Östeuropa har tagit upp konkurrensen med väst. Det skapar stora möjligheter för Sverige. Men ska vi ta vara på dem kan inte skola och studenter nöja sig med det medelmåttiga.

Av Nima Sanandaji

För bara någon generation sedan var världen tydligt uppdelad. De mest framgångsrika företagen, den ledande tekniken, den bästa infrastrukturen och de mest kvalificerade medarbetarna var inriktade på Västeuropa, Nordamerika och södra Asien. Nästan all utveckling skedde i vad som traditionellt har benämnts "de utvecklade ekonomierna". Gapet till andra regioner var omfattande. Av de 500 företagen med högst omsättning fanns bara 23 utanför denna del av världen. Tio år senare såg bilden likadan ut. År 2000 hade antalet storföretag med huvudkontor i nya marknader ökat marginellt till 24 stycken. Under denna period hade förvisso alltför tidigare fattiga länder öppnats upp för företagande, handel och konkurrens; men globaliseringen hade följt ett enkelt mönster: västerländska företag etablerade sig i nya marknadsekonomier som Kina och tog del av deras billiga arbetskraft, råvaror och växande marknader. Vissa protesterade mot utvecklingen och menade att det rörde sig om exploatering. Andra argumenterade att företagen drev på välståndsökning och jobbskapande. Få förväntade sig att de inhemska företagen, som i många fall låg hopplöst efter, snart skulle börja konkurrera mot västvärldens ledande aktörer.

Plötsligt började dock balansen förändras. År 2010 låg 85 av de 500 företag med högst omsättning utanför de traditionella marknadsekonomierna. Merparten fanns i Kina. Det var början på en utveckling som håller på att rita om den ekonomiska kartan. Om nuvarande trender håller i sig beräknas att Kina år 2025 är säte för 120 av de 500 största företagen i världen. Ytterligare 109 av företagen förväntas finnas i andra uppstickarländer i bland annat Syd- och Centralamerika, Östeuropa, Indien och södra Asien. I boken *Framgångsföretagandets nya geografi. Så kan Stockholm bli Nordens Samarkand* som jag har skrivit med Maria Rankka undersöker vi den snabba förändringen. En viktig insikt är att ekonomi handlar om

människor av kött och blod. Utifrån ett rent ekonomiskt perspektiv kan det vara svårt att förstå varför globaliseringen skiftar från ett mönster där framgångsföretagen fanns i de traditionella marknadsekonomierna till ett läge där uppstickarekonomierna ger upphov till de nya succéföretagen. Om vi följer de individer som driver på förändringen blir dock utvecklingen enklare att förstå. Det tar tid för människor att ställa om.

Adam Góral är ett exempel på de personer som länge varit före sin omvärld. Redan i slutet av 1970-talet tog han ut examen i cybernetik och datavetenskap vid universitetet i Kraków. Góral hade omfattande kunskaper om datorer och IT, i en tid där dessa tekniker gradvis utvecklades. Han började sin bana i den akademiska världen, med att undervisa och läsa doktorandstudier i matematisk statistik och ekonometri. År 1988, strax före kommunismens fall, åkte Góral till USA, något som förändrade hans syn på världen. Västståndet på andra sidan Atlanten visade på de möjligheter som fanns i företagande. Nog måste Polen snart följa efter? Vid hemkomsten startade den unge Góral tillsammans med sin bror sitt första bolag. Verksamheten gick ut på att tillverka ketchup, till att börja med i en liten lägenhet.

Det kan låta som en märklig karriärväg för en av världens tidiga IT-expert. Men resan till USA övertygade honom om möjligheterna med kapitalism. Och vad är väl enklare att sälja i ett land med planekonomisk matproduktion än en produkt som består av tomater, socker och vinäger? När väl kommunismen föll kunde Adam Góral på allvar satsa på företagande. Han omsatte sin kompetens i att grunda ett IT-företag 1991.

Vid den tiden var Polen allt annat än en framstående IT-nation. Samtidigt fanns cirka 1 500 kooperativa banker i Polen som behövde »

förlita sig på den nya tekniken. Góral's bolag specialiserade sig på att erbjuda mjukvara till bankerna. Kundbasen utvidgades gradvis till kommersiella banker, försäkringsbolag, offentlig administration och industrin. År 2004 bytte bolaget namn till Asseco och noterades på börsen i Warszawa. Samtidigt inleddes en expansion till andra länder i centrala och östra Europa. Assecos IT-lösningar visade sig också uppskattas i väst. År 2010 blev företaget en strategisk partner till Vattenfall. Samma år investerade Asseco motsvarande en miljard kronor för att bli majoritetsägare i den israeliska IT-gruppen Formula Systems. Idag är Asseco med 17 000 anställda Europas sjätte största tillverkare av mjukvara. Den internationella expansionen pågår nu för fullt.

Adam Góral själv var före sin omvärld redan i slutet av 1970-talet. När kommunismen föll 1989 var dock hans hemland långt efter västvärlden, sett till infrastruktur, kompetens i näringslivet och kunskaper om ny teknik. De företag och medarbetare som Góral jobbade med behövde tid för att utvecklas i sina nya roller. Det krävdes tid för en generation nya ungdomar att växa upp i det nya fria Polen, med ambition att ta för sig av de möjligheter som den nya världen erbjöd.

Edmund Phelps menar att västlänternas utveckling tog fart under 1800-talet när dynamiska ekonomier uppstod med förmåga att ge upphov till egna innovationer. Det stämmer väl överens med utvecklingen i Sverige, som tidigt lyckades genom att inte bara exportera råvaror och enkla produkter till Storbritannien; utan redan i mitten av 1800-talet började konkurrera och samverka med briter i att ta fram innovativa produkter och tillverkningsmetoder. När marknadsekonomin spred sig runtom världen under 1970-, 1980- och 1990-talen började världens nya tillväxtekonomier att exportera råmaterial, jordbruksvaror och enkla industriprodukter. Efter ett tag kom vissa inhemska aktörer att verka som underleverantörer för västerländska företag. Gradvis flödade kunskaper över gränserna. Uppstickarföretagen började vässa sin konkurrenskraft för att kunna dra nytta av såväl billig arbetskraft och storskalig drift som av hög kvalitet.

Ett illustrativt exempel är Ren Zhengfei, som 1987 grundade det kinesiska telekomföretaget Huawei. ”Om jag istället hade valt att exempelvis ägna mig åt grisar, skulle jag kanske vid det här laget redan vara Kinas mest framgångsrika grisbonde”, förklarade nyligen den kinesiska entreprenören. Det är en intressant inställning hos en entreprenör som till en början var återförsäljare av telefonväxlar åt ett Hongkongbaserat bolag. Parallellt med att sälja västerländska lösningar valde Zhengfei att stärka det egna bolagets forskningsverksamhet. Till skillnad från många andra teknikdrivna bolag i Kina undvek Huawei medvetet att låta den egna produktionen bli beroende av utländska telekombolag. Strategin gick ut på att inte fastna i att utföra de enkla arbetsmomenten och låta det högkvalificerade arbetet bedrivas i utlandet.

Tidigt satsade Huawei på att hålla sig i framkanten. Lösningen var *reverse engineering*, alltså att ta isär konkurrenternas produkter för att lära sig deras konstruktion. Man kan säga mycket om bristen på respekt för västerländska företags immateriella rättigheter som patent, genom exempelvis kopiering av tekniska lösningar. Eller för den delen att flertalet större kinesiska aktörer har en ohälsosam närhet till den politiska makten. Men likväl skedde utvecklingen i rasande takt. Redan 1993 lanserade Huawei en avancerad telefonväxel, som sålde väl. Till en början var bolaget inriktat på

landsbygden och de mindre städerna i Kina. Där var konkurrensen från omvärldens ledande teknikföretag mindre påtaglig. Och där kunde Ren Zhengfei gradvis utveckla sin verksamhet. Nästa steg var de större städerna och tillväxtmarknaderna i Kinas grannländer, som också växte tack vare ekonomiska reformer. Idag har företaget en större ambition: att erövra världsmarknaden genom att tävla med den bästa tekniken och den bästa designen.

Huawei investerar långsiktigt för att förverkliga den visionen. År 2012 satsade Ericsson 33 miljarder kronor på forskning och utveckling, vilket sysselsatte runt en femtedel av bolagets cirka 110 000 anställda. Det året kom Huawei ikapp sin svenska konkurrent i termer av investeringar. Nära hälften av Huaweis 150 000 anställda verkar inom forskning och utveckling. Liksom många andra kinesiska företag byggde telekomjätten delar av sitt initiala framsteg på att plagiera västerländsk teknik. I takt med att Huawei mognat har företaget kommit att driva på ny teknik. Vid sidan av att ha forskningsinstitut spridda över sex världsdelar har Huawei också grundat ett eget universitet, inriktat på vidareutbildningar för såväl anställda som kunder. Företaget satsar inte bara på forskning och utveckling i Kina. Miljardbelopp har också investerats i forskning och utveckling i bland annat Sverige, Storbritannien och Finland.

Den rådande bilden av Kina i Sverige kan sammanfattas i en mening: Kina har massor med billig arbetskraft, medan vi i Sverige har kunskap och innovation. I viss mån stämmer förstås fortfarande detta perspektiv. Samtidigt sker, som exemplet med Huawei illustrerar, förändringen snabbt. Utbildningsstatistiken bekräftar förändringarna. År 1986 togs 55 000 högskoleexamen i Sverige, jämfört med 240 000 i Kina. Fastän Kina har drygt hundra gånger större befolkning än Sverige var antal utfärdade examen

alltså bara fyra gånger så högt. Sverige var verkligen långt före i kunskap. År 2012 hade antalet examen ökat till 140 000 i Sverige och 3,5 miljoner i Kina. Nu utfärdades 25 gånger så många examen i Kina som i Sverige. Sedan 2000-talets början har antalet examina i Kina ökat i snabb fart och trenden ser inte ut att avta. Vid sidan av studier i hemlandet söker sig dessutom många kinesiska studenter utomlands, till topphögskolor i alltifrån Sverige till Storbritannien och USA. Nya utvecklingsländer som Kina satsar inte bara på utbildning i stor skala, utan lyckas också bygga upp högkvalitativ undervisning i åtminstone vissa lärosäten. Med tiden har en rad framstående högskolor uppstått i nya utvecklingsländer. Ett illustrativt exempel är Sharifuniversitetet i Iran. Irans utveckling har hämmats av politiska och religiösa skäl, krig och internationella sanktioner. Trots det betraktas Sharifuniversitetet som världsledande i grundutbildningar till ingenjörer. Redan 2003 noterade de ansvariga för doktorandprogrammet för elektriska ingenjörer i Stanford att en stor del av deras internationella toppstudenter kom från den iranska högskolan. I Indien, Kina och Östeuropa finns en rad liknande högskolor som börjar nå riktigt hög internationell nivå.

I dagens kunskapsbaserade arbetsmarknad har talangbrist blivit en av de största bromsklossarna för tillväxt. Innovativa företag i utvecklade länder lyckas ofta inte hitta tillräckligt många medarbetare som har kunskaper i teknik, IT samt forskning och utveckling. Amerikanska forskare har studerat hur den växande bristen på högkvalificerade forskare och ingenjörer påverkar näringslivet. Resultatet är att många innovativa företag flyttar från USA »

KREATIV KRIS I EKONOMIN?

Tog saken i egna händer. Adam Góral, vd i Asseco.

FOTO: ANDRZEJ WIKTOR/GETTY IMAGES

En ingenjör i Huaweis testanläggning.

FOTO: BRENT LEWIN/GETTY IMAGES

och startar verksamhet i utvecklingsländer, där tillgången på forskare och ingenjörer med goda kvalifikationer ökar. Vi kan se samma utveckling bland svenska företag. Svenska internationella koncerner utvecklas med många kunskapsintensiva jobb. Problemet är bara att denna expansion sker i omvärlden, framförallt i just Asien, snarare än i Sverige. Det finns ingen naturlag som säger att Sverige kommer att vinna konkurrensen om kunskap.

Precis som Edmund Phelps framhåller måste vi förstå ekonomin utifrån en mera mänsklig dimension, som sträcker sig bortom statistik över råvaruexporten och investeringsvolymen. En utblick över Sverige visar att det är ett land fullt med kunskap i näringslivet och kompetenser bland medarbetarna. Det finns gott om kreativitet och flertal ledande teknologiföretag som lyckas väl på internationella marknader. Men det finns också en struktur där närmast hela exporten och den stora merparten av näringslivets satsningar på forskning och utveckling sker inom ramen för ett litet antal företag – som i de flesta fall har mer än hundra år på nacken.

Kanske mest oroväckande är tendenserna mot att det svenska samhället utvecklas till en fet katt, där många är nöjda med mediokra framsteg.

Inte minst är detta tydligt i skolan. Undersökningen Trends in International Mathematics and Science Study har till exempel visat att dubbelt så många fjärdeklassare i Sverige anser sig vara duktiga på matematik, jämfört med elever i Hongkong, Singapore och Tai-

wan. I Sydkorea hyser bara en fjärdedel så många lika högt förtroende som i Sverige. Vid en första anblick verkar det förstås som en positiv nyhet. Problemet är bara att de svenska elevernas kunskaper inte når upp till självbilden. Också de studenter som uttrycker lägst förtroende i de fyra sydasiatiska länderna har nämligen bättre resultat än de svenska elever som har högst förtroende. Det är en tendens som går igen i samhället. En spridd bild är till exempel att den svenska ekonomin klarat sig ovanligt väl under senare år, medan verkligheten är att många andra länder både haft högre tillväxt och gjort mer för att stimulera den framtida utvecklingen.

Självklart är framtiden ännu inte skriven. Sverige har stora möjligheter att växa som ett kunskapsintensivt land i en tid där den globala marknaden blir allt större. Men för att nå dit krävs att viljan att utforska, experimentera och innovera åter hamnar på topp – det var, som Phelps mycket riktigt noterar, denna attityd som gjorde det möjligt för västvärlden att påbörja sin resa mot välstånd under 1800-talet. En comeback behövs för den ambitiösa kulturen. Individens kunskapsörst och motivation att lyckas i livet måste åter hamna i centrum. Annars kommer det att bli svårt för den nya generation som växer upp i Sverige att hävda sig i den intensiva globala konkurrensen, där talangfulla unga som växer upp i Polen, Kina, Iran, Indien, Sydkorea och Vietnam börjar få högre ambitioner både vid skolbänken och i arbetslivet.

Nima Sanandaji är teknisk doktor och Research Fellow vid Center for Policy Studies i London.

Eskapism eller skapande?

Politik som syftar till att fördröja genomslaget för tekniska innovationer och nya affärsmodeller kan gynna etablerade intressen. Men för samhället i stort blir resultatet stagnation. Alternativet är ett samhällskontrakt som återupprättar löftet om social rörlighet.

Av Fredrik Johansson

På den tiden politiska partier inte bara såg idéinriktat programarbete som en fråga om medial och politisk riskminimering var sociologen Hans L Zetterberg en av Moderaterna flitigt anlitad tänkare.

I slutet av 1980- och början av 1990-talet var han med och vitaliserade en diskussion som resulterade i en rad intressanta skrifter och program. Det är lätt att bli nostalgisk, men kontrasten mot dagens "lyssna in samhällsproblem i människors vardag" är betydande.

Moderaterna var ju heller inte det enda politiska parti som gav bidrag till samhällsdebatten vid den här tiden. Även det socialdemokratiska 90-talsprogrammet var ett resultat av en hyfsat öppen diskussion och en vilja att ta till sig intryck och erfarenheter från omvärlden.

Tidsandan spelade in. Berlinmurens fall, realsocialismens kollaps och den liberala demokratis och marknadsekonomis till synes evigt etablerade hegemoni präglade tiden kring 1990. I synnerhet åren innan nittiotalskrisen blommade ut på allvar.

Ett av Zetterbergs viktigare bidrag vid den här tiden var dikotomin mellan "Den stora och Den lilla världen". I en artikel i *Svensk Tidskrift* från 1989 beskriver han det som:

"Den lilla världen är familjen, släkten, vänkretsen, hembygden, de naturliga nätverken. Den stora världen är förvaltningarna, institutionerna, företagen, marknaden, partierna, fackföreningarna."

Han leder begreppen tillbaka till tyska och amerikanska sociologers observationer kring sekelskiftet 1900. I den förra delen distinktionen mellan *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*, i den senare mellan primär- och sekundärgrupper.

I grunden handlar det om hur, med vilka medel och enligt vilka

regler vi agerar i de båda världarna. Den lilla världen styrs av altruism, vänskap och omtanke, Den stora världen måste styras av äganderätt, lagar och regler.

Att Zetterberg inte var ekonom eller traditionell statsvetare spelade kanske in. Sociologens perspektiv av individens förhållande till sin omvärld var delvis ett annat än de traditionella statsvetenskapliga eller nationalekonomiska. Från ett politiskt perspektiv bröt det i alla fall invanda mönster.

Han fick också kritik, bland annat från mer renodlat liberalt (nyliberalt) håll som menade att hans sätt att beskriva samhället fjärmade honom från den centrala demarkationslinjen mellan det som är (ska vara) politiskt och det som inte ska vara det. Korven skulle skäras mellan "stat" (det politiska) och "samhälle" (allt från råvarubörser till kärleksrelationer).

Zetterbergs perspektiv var ett annat. Hans utgångspunkt var på ett plan mer genuint individualistiskt: Han gjorde inte anspråk på att svara på frågan om vad som gör vårt liv helt och värt att leva, men han visade på hur vi i ett fungerande civiliserat samhälle har olika roller och att vi måste tillåtas fungera i dessa.

På ett sätt gav sig Zetterberg därför också in i en mycket bredare debatt än den inomborgerliga.

Den förhärskande tanken i samhällsdebatten då (och, vilket Edmund Phelps text åtminstone antyder, idag) var att livet framförallt ges mening i våra relationer till Den stora världen. Arbete och politik definierar oss på allvar som människor.

Redan Marx definierade människans materiella arbete som det som skiljer oss från djuren. Marx alienationsteori sa att lönearbete gör att vi frikopplas från produktionen och vår identitet som skapande människor.

»

Hans Zetterbergs perspektiv var mer genuint individualistiskt.

FOTO: ANDERS HOLMSTRÖM/TT NYHETSBYRÅN

Lönearbetet under kapitalismen decimerar vår sociala interaktion till fritiden, där vi gör det som även djuren måste göra. För att människan ska kunna bli människa måste därför lönearbetet (och privatkapitalet) avskaffas.

För socialismen är samtidigt arbetet människans centrala politiska interaktion med samhället. Det är där relationen med arbetsköparen definieras, produktivkrafterna verkar och klassidentiteten formas. Det är arenan. För revolution eller för reformation.

I svensk reformistisk socialdemokrati har också vår relation till arbete haft en helt dominerande roll.

Organisering av arbetskraften i fackföreningar har inte bara utgjort den politiska basen för den socialdemokratiska rörelsen. Synen på arbete som en identitets- och meningsskapande process har varit djupare än så. Den reformistiska socialismen har sökt hitta lösningar på alienationsproblematiken, genom att på politisk/facklig väg söka skapa mening i arbetslivet.

Ett exempel är reaktionen på strukturomvandlingen i näringslivet under 1950- och 1960-talen och som triggade en omfattande diskussion om "Det goda arbetet". Det var en debatt där de fackliga organisationerna hade kommandot, men där både enskilda företag och arbetsgivarorganisationer kom att delta. Det gällde framförallt i industrin, där kroniska produktivhetsproblem under 1970- och 1980-talen tvingade fram ett nytänkande i hur arbetet organiserades.

Utgångspunkten var i hög grad den fysiska arbetsmiljön, men perspektivet kom snabbt att vidgas till arbetets meningsskapande i bredare mening och till politiska krav på medbestämmande.

Det var också när den partipolitiska borgerligheten på allvar kunde ta över frågan om arbetets centrala funktion i samhället – inklusive dess identitetsskapande roll – som socialdemokratin som definierande politisk kraft i Sverige slutligen kunde knäckas.

Arbetslinjens genialitet var dess intuitiva oomkullrunkliga ekonomiska rationalitet. Om någon går från bidrag till arbete ökar välbefindandet, samtidigt som det offentliga försörjningsbördan minskar. Det fanns också en moralisk dimension i att den som kan försörja sig själv faktiskt också är skyldig att göra det.

Men till det kom meningsskapandet. Det är arbetet som ger oss arbetskamrater, gemenskap och delaktighet. Arbetslinjen var inte bara ekonomi. Den var lika mycket en fråga om mening och delaktighet.

Att äga arbetet som social, politisk och existentiell fråga har under svensk modern politisk historia varit att äga centrum i svensk samhällsdebatt.

Parallellt fanns det – och finns fortfarande – en stark föreställning om meningsskapande genom deltagande på Den stora världens andra centrala arena: politiken.

Att vara politiskt engagerad, att vara med och fatta politiska beslut är naturligtvis inte en socialistisk idé, utan präglar bredare och borgerliga föreställningar om medborgarskap och samhälls-

KREATIV KRIS I EKONOMIN?

deltagande. Men den kraftiga svenska betoningen på deltagande i demokratiska beslutsprocesser har kommit att i sig få betydande politisk betydelse.

Den starka föreställningen om politiskt aktiva medborgare har skapat en sorts demokratiparadox. Staten ägnar betydande möda åt att få medborgarna att vara mer engagerade i staten, därför att medborgerligt engagemang i politiska processer uppfattas som det som ger staten legitimitet. Partiväsendet är i praktiken helt statsfinansierat och vi har fått ett eget och omfattande politikområde ("demokratipolitiken") med egen minister.

Föreställningen om Den stora världens meningsskapande kom under 1970-talet att nå sin perfekta symbios i idén om Ekonomisk demokrati. Genom att säkerställa arbetstagarnas inflytande över produktionen genom korporativ/politisk kontroll över företagen skulle inte bara produktiviteten säkras utan också förutsättningarna för mening och innehåll.

Tanken att det är vår interaktion med (arbets)marknaden och politiken som ger vårt liv innehåll är alltså inte ny. Inte heller föreställningen att detta meningsskapande inte kan komma av sig själv, utan att det förutsätter politiska lösningar och intervention. I svensk debatt tas detta inte sällan ett steg längre: politikens uppgift är att hjälpa människorna ur den lilla världen in i den stora. Kvoterad föräldraförsäkring är ett exempel. Föräldrars – förmenta förvisso – fria val suboptimerar kvinnors deltagande i Den stora världen och därmed också deras möjlighet att få mening i livet.

Men idén om arbetslivet som den centrala arenan för självförverkligande och mening är under attack. I mycket är det Marx idé om alienation som går igen. Om att ekonomins grundläggande krafter – idag globalisering och automatisering – fräntar oss möjligheten till fritt skapande och självbestämmande. Eller möjligen att dessa krafter tar ifrån oss den tillfälliga illusion av skapande och mening som vi till äventyrs upplevt under senare år.

Digitalisering och automatisering har seglat upp som stora politiska frågor. Det har flera förklaringar. Dels sätter nya digitala tjänster – inte minst inom den så kallade delningsekonomin – affärsmodeller på huvudet, dels slår de mot etablerade reglerings- och beskattningsmodeller.

En politisk process drivs på av den kreativa förstörelse som pågår och där nya tekniska lösningar och innovationer slår mot verksamheter som är etablerade och fastinvesterade i gamla affärsmodeller och infrastrukturer.

Företag som Uber, Airbnb möter ett massivt motstånd i länder och regioner där fackliga och etablerade ekonomiska intressen har starka politiska kanaler.

Men det stannar inte där. Den tekniska utvecklingen förväntas denna gång automatisera sådant som vi länge uppfattat som genuint kopplat till mänskliga egenskaper som kreativitet, fantasi, fingertoppskänsla etc. Om Marx hävdade att vi alienerades genom att inte äga resultatet av vårt arbete, så alieneras vi nu genom att helt enkelt göras överflödiga i vårt arbete.

Robotar och algoritmer ersätter allt från artikelförfattande till marknadsföring.

Reforminstitutet med Stefan Fölster i spetsen har räknat ut att 450 000 jobb försvann i Sverige 2006–2011 på grund av automatiseringen. Framförallt drabbades rutinjobb i industrin, kassapersonal och administrativa uppgifter.

Stiftelsen för strategisk forskning har å sin sida beräknat att 53 procent av svenska jobb finns i yrken som kan automatiseras inom 20 år.

Samtidigt tillkommer jobb. Fölster visar hur digitaliseringen skapar efterfrågan på nya mer komplexa kompetenser, men också hur ett växande välbstånd växlas ut i efterfrågan på andra typer av varor och tjänster. Vilket i sin tur ökar efterfrågan på annan arbetskraft.

Ekonomien Enrico Moretti har visat hur denna utveckling är kopplad till platser och geografisk närhet. Närheten till innovativa företag och människor skapar inte bara nya jobb, de ökar också produktiviteten i andra jobb – inklusive mindre kvalificerade.

"In essence, from the point of view of a city, a high-tech job is more than a job. Indeed my research shows that for each new high-tech job in a city, five additional are ultimately created outside of the high-tech sector in that city, both in occupations (lawyers, teachers, nurses) and in unskilled ones (waiters, hairdressers, carpenters)."

Denna jobbutfästing 1:5 är dramatiskt högre än vad som gällt för den traditionella tillverkningsindustrin. Enligt Morettis forskning ska 1,6 andra jobb försvunnit per förlorat tillverkningsindustrijobb i USA.

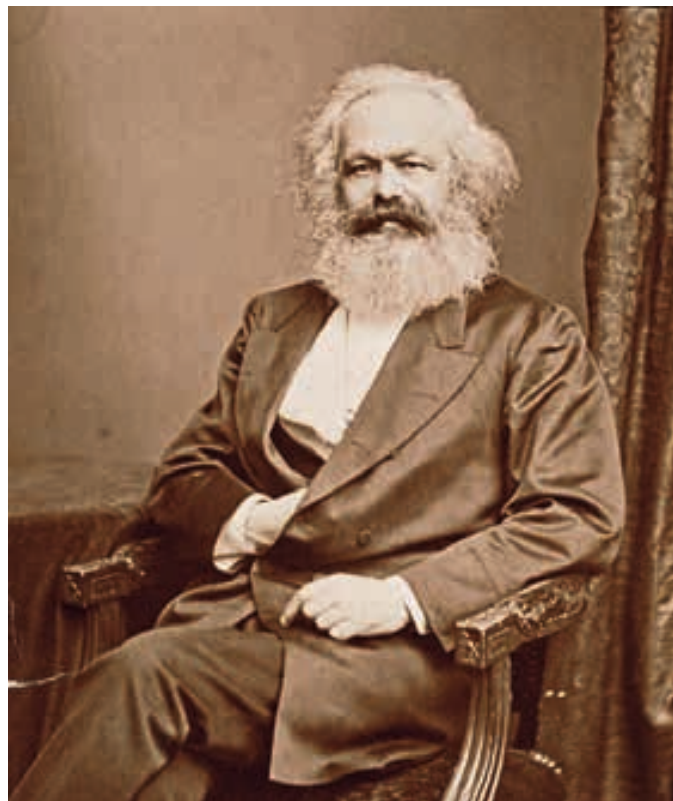
Om Morettis data är korrekta, sätter det Phelps påpekande om Silicon Valleys direkta betydelse för amerikansk sysselsättning i ett lite annat perspektiv.

Nettoeffekten blir därför inte så dramatisk, även om de tillkommande jobben enligt Fölster bara ersatt tre fjärdedelar av de som försvunnit. Hur som helst verkar ryktet om att vi människor kommer att göras överflödiga vara starkt överdrivet och många av de jobb som skapas verkar dessutom vara mer utvecklande än dagens.

Men det ändrar inte att automatisering och digitalisering driver en politisk agenda, där arbete och arbetets innehåll ligger i centrum. Tillhör man de 53 procent som jobbar i yrken som kan ersättas av robotar och datorer, så väcker frågan naturligen funderingar.

Under senare år har debattörer som sociologen Roland Paulsen börjat framföra mer radikal kritik mot arbete i allmänhet och

>>

Karl Marx drev sin alienationsteori.

FOTO: ERICH LESSING/IBL

samhällets förmåga att skapa meningsfull sysselsättning åt alla medborgare i synnerhet.

Kritiken är både tillbaka- och framåtblickande. Den handlar om de senaste decenniernas utveckling av näringslivet, där ökad anställningsotrygghet, krav på effektivare produktion och introduktion av nya organisationsformer sågs ha skapat jobb med lågt eller inget meningsfullt innehåll. Den tekniska utvecklingen förväntas bara göra det hela värre.

Paulsen skriver själv i en krönika i *Dagens Nyheter* (rubriken "Skitjobben är ett storskaligt experiment i total kapitalism" lämnar inte mycket till fantasin):

"Att ungdomar som har möjlighet hellre väljer att bo hemma hos föräldrarna och eventuellt klara sig på nudeldiet är knappast uttryck för ett 'bortskämdhetssamhälle' som folkpartisten Birgitta Ohlsson twittrade apropå Svala Firus debattartikel. Det är snarare ett sundhetstecken. Varje gång en ungdom väljer bort ett reklamjobb är det ett framsteg för hela mänskligheten."

Att vägra ta de jobb som erbjuds är inte att säga nej till ett insteg på arbetsmarknaden – det är möjligen en kliché, men den som vill ha ett andra jobb behöver ha haft ett första. Det är ett sätt att göra motstånd. En politisk handling.

Den inställningen har i sin tur kommit att kritiserar. Även från vänster. I sin huvudsakligen positiva recension av Paulsens bok *Vi bara lyder. En berättelse om Arbetsförmedlingen* (*Dagens Nyheter*, 13/3 2015) pekar den socialistiska debattören Kajsa Ekis Ekman just på att Paulsen inte gör distinktionen mellan "arbete" och "lönearbete".

Att Paulsen ändå mottagits med sådan entusiasm från vänsterhåll är därför ändå lite förvånande. Ur ett mer renodlat socialistiskt politiskt perspektiv kan detta rimligen inte vara en önskvärd utveckling. Revolutionen eller reformationen kan inte baseras på att massorna lämnar Den stora världen för att vegetera i den lilla. Utan skitjobb inget klassmedvetande.

Uttrycket Den lilla världen kommer från Ingmar Bergmans borgerliga filmepos "Fanny och Alexander".

När direktör Ekdahl i epilogen talar om Den lilla världen finns där ett inte obetydligt eskapistiskt drag. Den stora världen – med dess krig och politik – är hotfull och brutal. Den varma och ombonade lilla världen erbjuder ett – förvisso illusoriskt – skydd. Men han äger den (han är förvisso en patriark) och han förstår den. "Vi ger tusan i de stora sammanhangen", meddelar han sin familj och sina gäster i epilogens stora middagstal.

Det är inte svårt att se paralleller till vår tid. Perspektiven förvrids av en radikalt ökad och mer närvarande nyhetsrapportering, men det ligger inte långt borta att ta till sig det direktör Ekdahl också säger och som inte minst förklarar hans eskapism:

"Världen är en rövarkula. Det mörknar mot natt. Ondskan sliter sina fjättrar och går över världen som en galen hund."

Det räcker att lyssna på Hans Rosling i två minuter för att inse att den bilden inte rimmar med de stora globala utvecklingstrenderna. Men krigen, Islamiska staten, flyktingvågorna, oron och krigen i vår nära omvärld, den kroniska makroekonomiska krisen, klimathotet osv, målar en bild mot vilken det kan vara lockande att ge det hela "tusan".

I vårt land och idag tar sig denna eskapism kanske inte främst Ekdahlska uttryck. Man ger inte tusan i de stora sammanhangen, man vill att de ska vara som de var vid en tidpunkt av harmonisk jämlik balans i början av 1980-talet.

"Att äga arbetet som social, politisk och existentiell fråga har under svensk modern politisk historia varit att äga centrum i svensk samhällsdebatt."

KREATIV KRISIEKONOMIN?

FOTO: BRECHT GORIS/TT NYHETSBYRÅN

>>

Uber: motabetad av etablissemangset.

FOTO: DAN PELED/TT NYHETSBYRÅN

KREATIV KRIS I EKONOMIN?

Valet av Håkan Juholt till socialdemokratisk partiledare har kommit att förklaras med den perfekta storm som rådde vid tidpunkten för hans val.

En annan tolkning är att Håkan Juholt valdes för att han var den svenska vänsterns Gustav Adolf Ekdahl. En politisk ledare som presenterade drömmen om en begriplig och greppbar värld: där Domus är Domus, där kongressbeslut översätts i samhällsutveckling och där det är ombudsmännen som bygger landet. Den något utvidgade lilla världen, där inte bara familjen och vännerna, utan även ABF och Konsum ingår i de nära gemenskaperna.

Ser vi till Sverigedemokraterna finns liknande stämningar där. Invandringsfrågan är motor och centrum, men till det kommer en längtan efter att göra tillvaron begriplig.

Svaret på utvecklingen blir därför – både när den drivs av eskapism eller är mer framåtsyftande – nästan alltid ytterligare politisering. Om människors väg till mening via ”det goda arbetet” löses upp genom ekonomiska och tekniska utvecklingskrafter, måste politiken bjuda motstånd.

Där står vi idag. I en alltmer komplex värld blir tron på effektiv och rationell politiskt beslutsfattande en fast punkt.

Och mycket av bristen på dynamik och utvecklingskraft i de västerländska ekonomierna finner sin förklaring just här. I den eskapistiska och aktivistiska politikens fåfänga försöka bromsa utvecklingen.

På ett globalt plan ser vi det i motståndet mot frihandelsavtalet mellan EU och USA (TTIP), lokalt ser vi det i hur befintliga näringar på politisk väg söker höja trösklarna för konkurrens baserad på ny teknik och/eller nya affärsmodeller.

Motiven kan handla om att skydda miljö, kunder eller medarbetare. Men effekten blir framförallt att befintliga företag skyddas mot konkurrens. Vilket hämmar produktivitet och välståndsutveckling, men också tillväxten av nya och mer stimulerande arbetstillfällen.

Den italienskamerikanske ekonomen Luigi Zingales har i sin forskning visat på den växande politiska klyftan mellan att vara ”pro-business” och ”pro-market”.

Perspektivet är i hög grad amerikanskt, men distinktionen är lika giltig globalt. Vissa marknader är i princip stängda för ny konkurrens.

Att ge sig in på den amerikanska bilmarknaden är, som Edmund Phelps konstaterar, något utländska konkurrenter överväger noggrant innan de fattar ett beslut. Att etablera en storbank i Sverige är i praktiken omöjligt. Områden som läkemedel, utbildning, byggande, finansiella tjänster kringgärdas av liknade höga trösklar. Verkligen innovation sker i de sprickor som finns och för att det genuint nya ännu inte reglerats.

Till en del handlar det om medveten politik, men också en sorts stegvis evolutionär process där nya lager av regleringar läggs på gamla. Varje steg kan motiveras, men med ökad komplexitet i produktion och distribution blir också regleringar och styrmekanismer alltmer komplexa.

Till slut är det bara de stora och etablerade företagen som har de finansiella och organisatoriska förutsättningarna att vara uthålliga nog.

Därmed startar en politisk utveckling som riskerar att göra stora delar av ekonomin mindre dynamisk, mer defensiv och helt innovationslös. Produktivitetens utvecklingen faller, välståndet stagnerar, jobbtillväxten avtar och känslan av mening och innehåll i arbetet riskerar att tunnas ut ytterligare. En utveckling som i sin tur riskerar att driva den negativa spiralen ett varv till.

I växande grad är det här många av Västeuropas stora ekonomier befinner sig. En stagnation där välståndet förvisso stiger (om än i maklig takt), men där många drar sig tillbaka från en arbetsmarknad som de inte längre finner utvecklande. Den lilla världen växer i länder som Frankrike, Italien och Spanien.

Pessimism är sällan ett särskilt fruktbart förhållningssätt till vare sig tillvaron eller framtiden. Det är inte heller den tekniska utvecklingen, utan den politiska som borde väcka oro.

Det stora orosmolnet är inte att den tekniska utvecklingen skulle suga ut meningen ur vårt liv. Maskinerna har hittills varit våra vänner. Det finns inget som tyder på att det på ett materiellt sätt skulle ändras. Jobb kommer att försvinna – men det har hänt förut och nästan undantagslöst har det gjort livet enklare och rikare.

Vi kommer säkert att se ett uppsving för ludditiska rörelser som motsätter sig utvecklingen. Istället för att attackera maskinerna kommer man kanske denna gång att bryta sig in i serverhallar och hacka delningsekonomins hemsidor.

Men det politiska svaret är inte givet och det är framförallt inte nödvändigtvis lättkommunicerat. I synnerhet inte i konkurrens med eskapism och politisk aktivism.

Några tänkbara konturer för ett sådant program skulle dock kunna vara:

För det första ett samhällskontrakt som återupprättar löftet om social rörlighet. Rättfärdigheten i ett samhälle med ”skitjobb” kan inte bara följa av att de leder till försörjning, utan att de är en del av vägen vidare – för individen eller för hennes barn.

För det andra behövs en stenhård *pro-market agenda*, i konfrontation med särintressen i företag, fackföreningar och branschorganisationer. Kundernas, medarbetarnas och samhällets långsiktiga intresse är att låta det nya bryta fram, inte att skydda de etablerade aktieägarna. En av de stora förtjänsterna med Edmund Phelps text är just kritiken av särintressenas hämmande av innovationer.

För det tredje kommer Den lilla världen att bli allt viktigare också för den stora. Platsens attraktivitet – må det vara ett land, en region, en stad, en stadsdel eller ett kvarter – kommer att öka i betydelse. Inte för att efterfrågan på att dra sig undan arbetslivet och Den stora världen ökar, utan för att en fungerande och utvecklande vardag spelar roll också för arbete och företagande.

Attraktiva platser drar till sig de företag och de människor som driver innovation. Det ser vi i Silicon Valley, men också i hög grad i Stockholm. Och med denna typ av företag skapas också andra arbetstillfällen, genom de behov dessa företag har och den efterfrågan deras medarbetare representerar. Det handlar lika mycket om individklimat som näringsklimat.

Enrico Moretti formulerar det som att vi blir smartare av att vara nära smarta människor. Vilket man ju intuitivt kan hålla med om.

”By clustering near each other, innovators foster each other’s creative spirit and become more successful. Thus, once a city attracts some innovative workers and innovative companies, its economy changes in ways that make it even more attractive to other innovators.”

Frågan om arbetet och dess mening i samhället kommer att fortsätta att vara central i svensk samhällsdebatt. Och där skiljelinjen under överskådlig tid kommer att gå mellan eskapisterna och interventionisterna å ena sidan, och den som utvecklar en agenda för en skapande framtid å den andra.

Det går i alla fall inte att ge det hela tusan.

Fredrik Johansson är senior partner på Kreab.

Den svenska politiken befinner sig i ett helt nytt och dramatiskt nytt läge, säger **Peter Santesson** på Demoskop. Sverigedemokraternas stora ökning i väljarkåren och migrationsfrågans explosivitet riskerar att rubba förtroendet för det politiska systemet.

Av Mats Wiklund

Ingen tecknar Sveriges firma

Lite drygt ett år efter riksdagsvalet har den mest påtagliga turbulensen lagt sig. Nyvalet avväjdes och den rödgröna koalitionsregeringen styr med hjälp av decemberöverskommelsen. Ändå tycks det politiska systemet vara utsatt för konstant press där kortsiktighet och enskilda händelser tar över dagordningen. Stämningsslaget präglas fortfarande av pessimism och de etablerade partierna famlar efter nya lösningar.

I början av september träffade jag statsvetaren Peter Santesson, opinionschef för analysföretaget Demoskop, för att försöka överblicka en vansklig politisk terräng.

Mats Wiklund (MW): Vad har hänt i det politiska landskapet? Du talar om ett nytt läge.

Peter Santesson (PS): Det nya och dramatiska är att invandringen har blivit den viktigaste väljarfrågan. Det har länge varit så att den förda invandringspolitiken skilt sig från den allmänna opinionen. I många år har det varit en övervikt för negativa opinioner kring en ökad invandring. Men tidigare har det inte varit en viktig politisk fråga. De stora frågorna har varit välfärd, ekonomi och jobb. Men för ett år sedan började det röra på sig.

MW: Ungefär i samband med valet?

PS: Ja, men invandrarfrågan låg inte etta då.

MW: Du menar som den viktigaste frågan?

PS: Ja. Jag tror den låg trea. Ändå lyckades Sverigedemokraterna få 13 procent i valet. Efter valet exploderade den och är idag solklar etta. Folk börjar nu agera utifrån var de står i invandringsfrågan och det är bakgrunden till att SD ligger uppe på 20 procent och mycket väl kan öka ännu mer. Missmatchning mellan politik och opinion har alltså börjat få effekter.

MW: Har vi sett någonting liknande i svensk politik?

PS: Dramatiska, enstaka händelser för uppfrågor på dagordningen. Tag kärnkraftshaveriet i Tjernobyl. Eller seldöden. Migrationsfrågan är av ett annat slag. Den har vuxit i betydelse under lång tid. Och det är en fråga som griper brett. Människor är inte bara oroliga för invandring i sig utan i en vidare samhällskontext.

MW: Vad ska hända med Sverige?

PS: Just det. Vad händer med bostäder? Med jobb? Med skolor? Vad händer med andra välfärds-system? Man börjar uppfatta det här som en faktor som får systempåverkande effekt.

MW: Är inte detta ändå någonting nytt? Att man har haft en fråga som legat och jäst länge och som nu breder ut sig och får ett slags påverkan på hur människor uppfattar politiken i sin helhet?

PS: Jag tror det. Att se den som en viktig fråga var tidigare intimt knutet till att rösta på Sverigedemokraterna. Och kanske också att hysa negativa attityder till andra etniciteter. Den kopplingen tror jag håller på att avta i och med att invandringen blir föremål för en bredare, folklig diskussion. Men jag är inte säker på att vi därför får en mer negativ attityd till invandrare. Sverige är det mest toleranta landet i världen. Samtidigt som många är negativa till invandringens storlek är de positivt inställda till invandrare och anser att de bidrar till samhället.

MW: Det är alltså volymerna som det handlar om?

PS: Ja. Än så länge. Man kan tro att detta är någonting paradoxalt. Men de uppfattningarna går mycket väl att gifta samman.

MW: För att förenkla: "Det kommer för många invandrare. Jag själv har ingenting emot invandrare som individer och jag ser att de kan göra bra saker. Men de är för många och det kan skada Sverige." Ytterst förenklat.

PS: Ja. Man kan säga så här: "Ett fenomen som >>

”
Tidigare har det alltid funnits en politisk ledare som samlat åtminstone halva svenska folket och accepterats av ännu fler. Det har vi inte idag.

”

Samtidigt som många är negativa till invandringens storlek är de positivt inställda till invandrare och anser att de bidrar till samhället.

Vinner på tydlighet: Jimmie Åkesson och Annie Lööf debatterar.

FOTO: SVT

jag i grunden inte bara inte har någonting emot utan ett fenomen som jag uppfattar som positivt blir så pass omfattande att vi får praktiska problem som jag inte tror att vi kan hantera. Och då kommer andra viktiga värden att hotas.”

MW: Så där befinner vi oss nu – i det nya, svenska partipolitiska landskapet. Jag vill inte dramatisera, men jag har känslan av att du ser på detta med en betydande oro.

PS: Vi står inför en lång rad problem som vi inte vet hur vi ska hantera. Det europeiska säkerhetsläget. Den snabba befolkningstillväxten som gör att vi måste skala upp offentliga tjänster, bostäder, infrastruktur och anpassa Sverige till en ny kostym. Ett stort utanförskap och en ny brottslighet. Samtidigt har vi ett svagt politiskt ledarskap med ett lågt förtroende för ledande politiker. Vi saknar idag politisk kraft i Sverige. Tidigare har det alltid funnits en politisk ledare som samlat åtminstone halva svenska folket och accepterats av ännu fler. Det har vi inte idag.

MW: Fredrik Reinfeldt hade ett ganska hyggligt förtroende även utanför den egna kretsen.

PS: Hyggligt! Han hade ett mycket stort förtroende. Och det har alltid funnits någon som kan accepteras av breda lager. Ledarna för de stora partierna är nu mellanviktare där vi egentligen ska ha tungviktare. Det finns ingen politisk firmatecknare för det svenska folket. Men vi har inte bara stora problem och ett svagt ledarskap utan en betydande framtids pessimism. För bara fyra år sedan ansåg en majoritet att Sverige var på väg åt rätt håll. Nu är majoriteten pessimister och den synen blir alltmer utbredd.

MW: Det är verkligen en kort intervall mellan de olika stämningsslagen.

PS: Man känner nästan månad för månad en allt tilltagande svartsyn och uppgivenhet i debatten.

MW: Ett kärt statsvetenskapligt begrepp: korrelation. Finns här några samband till decemberöverenskommelsen?

PS: Decemberöverenskommelsen är inte drivande. Det här började innan. Strax före DO var många förtvivlade. Direkt efteråt lätade och sedan åter besvikna. Det går upp och ned månad för månad. Men tittar man på trenden är det tydlig, lutande backe. Visst skiljer det sig mellan olika väljargrupper, men hos samtliga har pessimismen ökat.

MW: Spelar invandringsfrågan in här?

PS: Ja, det tror jag. När den nu har blivit störst på agendan är den mer speciell på ett sätt än andra frågor. Sverige är normalt ett högtillitssamhälle. Vi litar på att de besked man får är sanna och att systemet fungerar. Men i migrationspolitiskt relaterade frågor i vid mening kan man se spår av en mycket högre och utbredd misstro.

Lite mer än halva svenska folket instämmer i påståendet att medier inte berättar sanningen om samhällsproblem som är förknippade med invandringen. Så länge som det är en undanskymd fråga är det inte så dramatiskt. Men när det nu är den viktigaste samhällsfrågan – den största utmaningen – och att det finns en misstro mot att man får korrekt information blir det väldigt allvarligt.

MW: Det berör själva grunden i demokratin.

PS: Alldeles riktigt. Ett annat exempel är den Eurobarometer som EU-kommissionen genomförde för ett par år sedan där frågan ställdes om debatten om migration i EU baseras på tillförlitliga data och fakta. Jag erkänner att frågan är svårtolkad. Men likväl. Svenskarna uppgav störst misstro av alla. Detta högtillitssamhälle! Varför skulle vi hamna just där? Sådant här gör mig fundersam. Det är inte en rykande pistol, men det är olustiga tecken.

MW: På vad? Finns här historiska paralleller? Att tala om 1930-talet är väl lite *way out*?

PS: Det är det. Historiska paralleller är alltid vanskliga. Men det är klart att det finns en obehaglig igenkänning. Jag har skrivit att migrationsdebatten sliter sönder oss. Det jag menar är att vi får en så pass polariserande fråga som är så fylld med misstro att den kan sätta sin prägel på hela den politiska kulturen.

MW: Det spiller över.

PS: Absolut. Det är jag rädd för. Många vittnar om en fränhet och råhet i den offentliga debatten som man inte känner igen.

MW: Rör det sig om en större konfliktbenägenhet?

PS: På alla sidor i det politiska fältet, från Sverigedemokrater till den andra ändan, får jag kommentarer från politiskt aktiva som visar att alla är oroad över stämningarna och vart det här håller på att ta vägen. Man känner att det är en förändring som är svårförutsebar och svår att få kontroll över. En dynamik som känns otäck.

MW: Alltså mer än bara ett förråande av det politiska samtalet?

PS: Mer än så. En ömsesidig misstro.

MW: En ömsesidig misstro mellan väljare och politiker och mellan politikerna själva?

PS: Ja. Både vertikalt och horisontellt. Man tillskriver varandra de mest gräsliga avsikter i politisk debatt idag. Det är inte heller så att de som har en kritisk uppfattning om migrationen alltid är helt

oskyldiga offer. Tar man del av diskussionen i de där kretsarna kan man se rent konspiratoriska uppfattningar om det politiska etablissemangen. Där finns uppfattningen att de problem som finns förknippade med invandringen inte är oavsiktliga bieffekter utan att det istället rör sig om ett medvetet undergrävande av det etablerade systemet för att genomföra en social revolution. Ska politisk debatt i ett demokratiskt samhälle fungera måste man vara ömsesidigt övertygad om att

motparten också strävar efter sanning. Annars kan man inte mötas eftersom vi inte ens är överens om spelreglerna.

MW: Tycker du att det finns tecken på att vi rör oss i en sådan riktning?

PS: Jag har inga säkra belägg för det, men det är absolut mitt intryck.

MW: I vilken mån har sociala medier påverkat utvecklingen? Där har man sina allierade och kluster. Och där kan man tillåta sig vad som helst.

PS: Visst finns det en klickbildning och särskild dynamik i sociala medier. Men det är ju också så att även etablerade medier kan inta en mer uttalad aktivistisk linje än de tidigare haft. Det uppfattas inte som problematiskt eller kontroversiellt att de har en uttalad politisk agenda. De beskriver det ofta så själva. Och det är klart att det skapar barriärer till personer som själva inte delar de värderingarna. Det blir som att alla offentliga medier är politiserade kanaler.

”Vi litar på att de besked man får är sanna och att systemet fungerar. Men i migrationspolitiskt relaterade frågor i vid mening kan man se spår av en mycket högre och utbredd misstro.”

Var finns den neutrala arenan som inte själv är en spelare i en politisk process? Vi har ju sett en väldig mobilisering den senaste veckan (för flyktingarna). Men då tar medierna uttalad ställning i ett politiskt samtal. Och det kan de ju förstås göra. Men det är klart att man funderar över effekten.

MW: Tror du att det kommer att påverka opinionen?

PS: Vad jag funderar över är diskussionen mellan dem som tar tydligt ställning för eller emot och vad som händer med slitningarna i samhället. Där tror jag att det kan bli bekymmersamt med en sådan väldig polarisering.

MW: Vad jag menar att med den här dramatiska utvecklingen ställs saker och ting på sin spets i debatten.

PS: Tag den här gruppen på 50 procent som anser att medierna inte talar sanning om problem som är förknippade med invandringen och den stora grupp som kritiserar invandringens omfattning. Den möts av en vägg från riksmidierna, ett uppenbart politiskt budskap på nyhetsplats, och det är klart att det föder en distans. De får nog sin verklighetsuppfattning bekräftad.

MW: Alla partier har förlorat på invandringsfrågan utom Sverigedemokraterna. Socialdemokraterna är nere på Juholtnivåer, men de borgerliga gynnas inte.

PS: Centerpartiet vinner – för de är tydliga. De som är riktigt tydliga i migrationsfrågan är Centerpartiet och Sverigedemokraterna. Båda har ökande förtroendenivåer för partiledarna. Centerpartiet som tidigare såg ut att ramla ur riksdagen har fått en solid nisch. De två stora partierna, Moderaterna och Socialdemokraterna, kommer med motsägelsefulla budskap för att de vill tillfredsställa två olika väljargrupper samtidigt. Båda famlar och försöker leta sig fram till nya ståndpunkter.

MW: Hur påverkar det blockpolitiken? I migrationsfrågan har det funnits en koalition mellan liberaler och konservativa. Kommer den att spricka nu?

PS: Om borgerligheten ska vinna val måste det finnas en koalition mellan liberala och konservativa. Finns den koalitionen, mellan konservativa, socialliberaler och marknadsliberaler, så samlar de, om än knappt, en majoritet i väljarkåren. I det förra årets riksdagsval övergav många konservativa Moderaterna för Sverigedemokraterna. Och i takt med att konservativa väljare lämnar alliansen och borgerligheten för SD kommer två saker att inträffa. Dels kommer vi inte att få starka regeringar i Sverige, eftersom det då finns tre större block. Dels kommer vi att få en svit av svaga socialdemokratiska regeringar, eftersom den sidan trots allt blir något större.

MW: Det framstår som ett betydande strategiskt problem för borgerligheten.

PS: Ett mycket stort bekymmer. Man märker det tydligast i samhällsdebatten mellan konservativa och liberaler där den här sprickan närmast odlas. Tidigare fanns det en idé bland liberaler i borgerligheten att man skulle kunna byta ut konservativa väljare mot miljöpartister. Men det projektet har visat sig vara dödfött. Miljöpartisterna är ju nu mycket tydligt vänster. Och då uppstår frågan: Vad är planen?

MW: För sossarnas del är väl planen att hanka sig fram? De vet att de är försvagade. Att de inte kommer att bli ett 45-procentsparti och heller antagligen inte bli ett 35-procentsparti utan snarare ligga mellan 28 och 30 procent. Men det fixar man. För det finns inga reella parlamentariska alternativ. Alltså kan man sitta ensam och driva på, eller tillsammans med andra. För så ser det ut när SD är isolerat.

PS: Jag skulle tro att det är Socialdemokraternas plan. Vad de måste göra är att vinna tillbaka en del LO-väljare och en del pensionärer och hoppas väl att kunna göra det genom en ekonomisk politik som gynnar de grupperna. Och då kanske man måste acceptera att statsfinanserna försvagas. Socialdemokraterna siktar in sig på att regera vidare, om än illa och med svaga regeringar.

MW: Men har inte Socialdemokraterna tvingats att göra en vänstergir, vilket väl inte Stefan Löfven ville?

PS: Det är lätt att få intryck av att det har varit alliansens plan. Genom decemberöverenskommelsen och genom att fortsätta att föra blockpolitik kedjas Löfven fast vid två partier som tvingar honom att regera så pass illa att han ska bli ovalbar: antingen 2018 eller vid en regeringskris som tvingar fram ett nyval. Men nu är Sverigedemokraternas siffror så extrema att jag inte tror att alliansen skulle våga försöka tvinga fram ett nyval. Väljarna straffar ju inte bara Stefan Löfven, utan hela det politiska systemet. Om man tycker att Sverige har en dålig regering och saknar en tydlig opposition...

MW: Så skyller man inte bara på sossarna.

PS: Man går till det tredje alternativet. Det är helt uppenbart. Om det har varit alliansens strategi så kan den uppfattas som ganska cynisk. Att i praktiken driva fram att Sverige ska styras på ett sätt som är mer oförnuftigt än det skulle behöva vara under fyra år. Detta för att provocera fram ett mer gynnsamt valresultat.

MW: I SOM-rapporten Fragment talas det om att svensk politik inte längre kan bara beskrivas utifrån en höger-vänsterskala utan att den också måste omfatta en konflikt mellan å den ena sidan det nationella och konservativa och å den andra sidan globalisering, migration och mångkulturalism. Ser man det så borde det finnas utrymme för resonemang kring nya ideologiska konstellationer?

PS: I våra analyser delar vi ofta in väljarna i två dimensioner: graden av materialistiska värden kontra idealistiska värden. Hur myck-

et man fokuserar på konkret vardag och plånboksfrågor respektive på abstrakta värdefrågor. Det är den ena axeln. Den andra axeln är hur man förhåller sig till förändring kontra traditioner och bevarande. Längs de axlarna fördelar sig väljarna. Då får man ett tydligt förändringsbenäget, marknadsliberalt hörn som är materialistiskt orienterat. Och

ett naturligt konservativt hörn som är materialistiskt och inriktat på det konkreta och bevarande. Socialdemokrater och moderater placerar sig i mitten. Mellan dem finns naturlig axel, en balans mellan förändring och bevarande. Den balansen har också funnits i invandringsspolitiken. Nu är den helt upplöst.

MW: Vilket väl innebär att en uppgörelse i migrationsfrågan dem emellan är svår att tänka sig?

PS: Det vore egentligen den naturliga lösningen, men det förhindras av den hårda blockpolitiken. Nu talas det om en bred uppgörelse mellan sju partier, men det lär bara bli en halvmesyra dessutom bara skärper intrycket hos väljarna att vi har ett samhällssystem som är berett att gå hur långt som helst för att stänga ute Sverigedemokraterna.

MW: Vad är det då vi ser framför oss?

PS: Jag tror att mycket talar för att Sverigedemokraterna kan fortsätta att växa ytterligare. De befinner sig redan på dramatiska nivåer, men om de passerar 20-procentsstrecket kommer det att bli väldigt omvälvande för de stora partierna. Jag tror att de mycket väl kan passera Moderaterna. Allting som rör SD präglas nu av så mycket av önsketänkande. Det anses höra till god ton att underskatta SD och explosiviteten i migrationsfrågan. Det är en naivitet som straffar sig.

MW: Så vad kommer att hända? Låt oss tänka oss en situation om ett år där SD är större än Moderaterna. Finns det inte en risk att de andra partierna bara väljer att sitta stilla i båten och fortsätter att hoppas att det ska vända?

PS: Visst finns risken att man slår alla varningar ifrån sig som en panikreaktion. Att de sitter och stirrar glasartat på avgrunden som öppnar sig i opinionssiffrorna och inte kan ta in på allvar att det här inom ganska kort tid kan bli ett verkligt valresultat. Vem vet hur Sverige då ska styras? ✱

”Man känner att det är en förändring som är svårförutsebar och svår att få kontroll över. En dynamik som känns otäck.”

Den intelligente poeten

Alla poeter är inte skarpsinniga, men Paul Valéry var det utan tvivel. Han var bland annat en intressant politisk tänkare.

Av Alfred Sjödin

Är det nödvändigt för en poet att vara intelligent? Nuförtiden, då man gärna talar om olika typer av intelligens ("fysisk intelligens") är det kanske lätt att svara ja på den frågan. Men med en mer vardaglig uppfattning om såväl poesins väsen som den mänskliga intelligensen är det mer tveksamt. Poeter har sällan skilt sig från andra genom skärpan i sina analyser utan i intensiteten med vilken de fördjupar en viss bild av världen, eller hittar det sinnliga uttrycket för en viss livsstämning. När de ger sig på att tänka filosofiskt, vetenskapligt eller politiskt har de ofta visat en förvånande dumhet eller en dragning till pseudotänkande. Men i Paul Valéry (1871–1945) finner man en poet där det enda ordet som duger som karakteristisk är "intelligent", och då i en så bokstavlig mening som möjligt.

Samtidigt kunde en gärning som Valérys visa på det begränsade i att enbart föreställa sig intelligensen som logisk och matematisk. Genomgående för all verksamhet hos det mänskliga intellektet, om det så gäller matematik, politisk analys, arkitektur eller författandet av poesi, finns en förmåga att greppa relationer och skapa mönster. Valéry skulle också definiera detta intellekt – hans franska tillåter det mer expansiva *l'esprit* – som "förmågan att utföra transformationer".

För att undvika de begränsningar som ligger i ord som författare, kritiker, filosof och politisk analytiker kan man kalla Valéry en av 1900-talets stora

tänkare. Han publicerade visserligen aldrig någon egentlig sammanfattning av sin tankevärld, utan spred sina iakttagelser i privata anteckningsböcker och i det myller av konferensföredrag, artiklar, akademital och förord som upptar större delen av hans *Œuvre* i Pléiadeutgåvans två band. Som läsare kan man börja nästan var som helst. Även vid rena beställningsjobb – till exempel ett tal på en gymnasieskola – har han betraktat ämnet som ett intressant problem och gett det en oväntad lösning. Läser man vidare kommer man att upptäcka en tänkare med en påfallande konsekvens, självständighet och klarsynthet. Liksom sin stora förebild René Descartes kunde Valéry inte acceptera några vagheter, utan drevs av en nästan tvångsmässig lust till att analysera. Eller som han uttryckte det själv: "Dumhet är inte min starka sida."

Paul Valéry föddes 1871 i hamnstaden Sète som barn till en italiensk mor och en far från Korsika. De flyttade senare till Montpellier. Denna närhet till Medelhavet, som geografisk och kulturell zon, skulle förbli konstant i hans föreställningsvärld.

"Poeter har sällan skilt sig från andra genom skärpan i sina analyser utan i intensiteten med vilken de fördjupar en viss bild av världen."

Den unge Valéry ger intryck av att vara lite disträ: han var knappast någon toppstudent, och även om han tidigt intresserade sig för konst och litteratur tycks det inte till en början ha varit en allt uppslukande pas-

sion. Han började tidigt skriva vers, men säger sig inte ha tagit denna syssla fullt på allvar. Hans estetiska horisont var vid denna tid väsentligen dekadensens och symbolismens, och hans första alster präglades av en lite vag andlig stämning, som känns mycket främmande för den sene Valéry. Men han kom också i kontakt med den poet som

>>

Alfred Sjödin är fil dr i litteraturvetenskap i Lund. Han disputerade 2014 på avhandlingen *Landets Sånggudinna. Johan Gabriel Oxenstierna och naturdiktens genrer*.

Paul Valéry.

FOTO: GETTY IMAGES

skulle betyda mest för hans senare skärpta krav på poesin, Stéphane Mallarmé.

År 1892 genomgick han en existentiell kris, vilken blivit känd som "natten i Gênes", och som ledde honom att förkasta vagheten – inklusive poesin – och hänge sig helt åt intellektet. Valéry gav upp den poetkarriär han slagit in på, och kom att livnära sig på sekreterarsysslor i Paris, först på krigsministeriet och senare som privatsekreterare åt Edouard Levey, direktör för nyhetsbyrån Havas. Under en lång tid skulle hans poetiska skapande ligga på is, medan han arbetade på att analysera intellektets – och jagets – väsen i de anteckningsböcker, *Cahiers*, som han skrev i varje morgon och som inte skulle ges ut förrän efter hans död. Hans intressen var inte exklusivt litterära eller filosofiska, utan han fascinerades av allt som erbjöd problem för tankandet. Maxwells teorier om elektromagnetism tog han del av med ett passionerat intresse. Ett uttalande från 1896 är betecknande: "Av de berömda män som nu lever hyser jag en personlig beundran för herr Poincaré, lord Kelvin, Mallarmé, Huysmans, Degas, och kanske herr Cecil Rhodes." Matematiker, vetenskapsmän, poeter, målare, politiker: alla demonstrerar de aspekter av det mänskliga intellektet.

Valéry avståndstagande från poesin kan påminna om Vilhelm Ekelunds, en annan författare som varken kan kallas ren ordkonstnär eller filosof av facket. Och kanske utgör båda författarskapen svar på samma historiska situation för poesin, då en föräning om dess irrelevans gör sig alltmer kännbar. Ju mer poesin sväller upp av sina anspråk på att förklara och försona en värld, desto lättare kan det slå över i skepsis inför dess fruktlöshet. Nu skulle Valéry visserligen återkomma till poesin, men först måste han hitta ett sätt att förena den med intellektets fordringar. Det kan låta som en omöjlig uppgift. Hur skulle en syntes vara möjlig mellan poesins stämningar och ett intellekt som vant sig vid vetenskapens stränghet? Kunde det innebära något annat än att precisionen offrades på poesins altare?

Kanske är det här som vår uppfattning av intellektet visar sig vara alltför ensidig, och måste utvidgas till att gälla relationer mellan enheter av alla slag. Vi kallar inte en detalj i en byggnad eller en fras i ett musikstycke "intelligent". Kanske borde vi det. Det finns ett tänkande i materia – i formers, ljuds, och språkets materia – som är lika avancerat som den formella logiken. En arkitekt som har skapat en byggnad har löst ett problem bestående av proportioner och relationer, på samma sätt som en matematiker har löst en ekvation. Så skulle i alla fall Valéry resonera. I den 1895 publicerade *Introduktion till Leonardo da Vincis metod* framställde han ett ideal för konstnären, i denna vida mening av ordet. Leonardo blev för Valéry ett exempel på enheten i intellektet, den grundläggande process som föregår de enskilda produkter som vi kallar vetenskap eller konst.

När Valéry, efter att André Gide länge hade tjatat på honom, återkom till lyriken med den långa dikten "La jeune Parque" (1917) var det som en delvis annan poet. Intellektets inre relationer hade fått huvudrollen, och den ytterst dunkla dikten utgjorde "ett dagdrömmari vars både subjekt och objekt är det medvetna medvetandet".

Samtidigt framstod Valéry också som en klassiker i den franska traditionen: trots det kryptiska i den unga parcens monolog liknade den ingenting så mycket som en tirad av någon av Racines hjältninnor. Cesurerna faller där de ska, syntax och meter löper alltid harmoniskt samman. I den litterära debatten mellan den franska högern och vänstern – väsentligen en fortsättning av politiken med andra medel – om "romantiken" och "klassicismen", stod han upp för det klassiska men gav det också en självständig tolkning. "En klassiker [...] är en författare som bär en kritiker inom sig." Med denna definition återknöt Valéry till de hantverks- och språkvärdsideal som gav den franska 1600-talslitteraturen dess särprägel, men

breddade också dess tradition till att inkludera senare innovatörer som Charles Baudelaire och sin egen främste läromästare, Stéphane Mallarmé. Inspirationen, sentimentaliteten, identifikationen med författaren ströks helt till förmån för det program som redan Malherbe hade lärt fransmännen: kraften hos ett enstaka ord som placerats på just rätt ställe. Denna forminriktade vändning inom den franska kritiken löper jämsides med de likartade synsätt som i England utvecklades av kretsen kring T S Eliot, och i Ryssland av Osip Mandelstam och de så kallade akmeisterna.

Med *Charmes* (1922) var Valéry's förvandling som poet fullständig. Dikternas rader av ord liknar band av ädelstenar som inte sällan endast reflekterar varandra. I dikter som "Les pas" och "Poésie" är själva skapelseakten det egentliga ämnet för dikten. Det sökande efter konstverkets autonomi som inleddes av den tyska romantiken når en av sina möjliga slutstationer. Men parat med denna intellektualism finns också en känsla för formspråket. När André Breton och surrealisterna släppte lös fantasin och rev ner formen snickrade Valéry vidare på petigt formfulländade sonetter och oden där varje rad tycks laddad med vikten hos den föregående franska litteraturen. Den tankemässiga strängheten och den distansskapande formen hindrar dock inte dessa dikter från att genomlysas av en fascination för livet, som när uppenbarelsen av ett granatäpples lysande inre ger honom en inblick i intellektets oändlighet, eller då han gestaltar livsprocessen med bilden av en roddare som tar sig fram på en flod och vräker undan tiden.

Med denna samling fick han en definitiv entrébiljett till societeten, och han kom att bli något av en officiell diktare som förväntades yttra sig över allt möjligt, ständigt ansatt av förfrågningar om att hålla tal eller skriva förord. Invalet i Franska akademien 1925 känns mycket logiskt. Han kom också att engagera sig i diverse föreningar, höll tal vid Nationernas förbund, var president i franska PEN-klubben och arbetade för att skapa ett centrum för Medelhavets kultur, ett forum för kulturell debatt som skulle verka som en motvikt mot fascismen. Utöver *Charmes* skrev Valéry inte mycket poesi, och det kan tyckas symptomatiskt att han under senare delen av sitt liv snarare skulle ägna sig åt att utlägga dess teori,

"Valéry's politiska tänkande var strategiskt, ja geopolitiskt, och i detta skiljer han sig från de flesta poeter med politiska åsikter."

ri, i egenskap av innehavare av en stol i poetik vid Collège de France, från 1937 till sin död. Med denna gärning kan han sägas ha lagt grunden till en senare strukturalistisk reflektion över litteraturens formella uppbyggnad, vilket också skulle erkännas av dess kanske främste företrädare Gérard Genette.

Resten av hans verksamhet ägnades åt idélitteratur, taget i ordets vidsträcktaste betydelse. Han skrev otaliga essäer och tal, ofta på anmodan, men också aforismer, filosofiska dialoger och drama-utkast, som hans version av Faustmyten (den postuma *Mon Faust*).

En sida av Paul Valéry som förtjänar att lyftas fram är hans politiska tänkande. Här har han haft rätt i mycket, men också fel i mycket. Till de stora felbedömningarna hör hans ställningstagande mot Dreyfus i den stora processen, vilket gjort det lätt att inränga honom bland de reaktionära. I verkligheten var hans positioner sällan så entydiga, och det gäller även frågan om antisemitismen. Valéry's antidreyfusism byggde snarare på oreflekterad lojalitet med den franska militären än på skepsis mot främmande element i den franska statskroppen. Faktum är att han många gånger i sina essäer betonade hur just blandningen av raser var en viktig historisk motor och något som borde uppmuntras snarare än förhindras. Under ockupationsåren skulle han också hålla ett tal över den av honom beundrade Bergson, som från att ha fått societeten att skockas på Collège de France tvingats bära den gula stjärnan.

Romantisk nationalist kan man knappast kalla honom. Han betraktade historieskrivning som en av de farligaste uppfinningarna någonsin. I praktiken hindrade den nästan alltid nationerna

från att ges en politik som "passade deras troliga framtid snarare än deras förflutna" – en synpunkt som fransmännen borde besinna med jämna mellanrum. Berättelserna om stora män och bataljer borde ersättas med en rationell historia, där ekonomiska transaktioner och teknologiska förändringar fick den plats som motsvarade deras reella betydelse. Ibland kan Valéry närmast te sig som en liberal Marx, besatt av de djupare strukturella förändringar av vilka "händelserna" bara är ytmanifestationer. Detta makroperspektiv bör man också ha i åtanke då man läser hans yttranden om den praktiska politiken. Det är ytterst sällan levande och lidande människor som står i blickfånget, utan politiken som ett spel av krafter. I detta ville Valéry säkert leva upp till kylan hos den store förebilden Descartes – men oundvikligen får han något av den omänsklighet som han själv diagnostiserat hos sitt alter ego Monsieur Teste ("Herr Hufvud"). Fördelarna består i den befriande respektlösheten inför klichéer och känslotänkande till vänster och höger.

Vad gäller den praktiska politiken uppfattade sig Valéry stå inför en gigantisk motsägelse. De myter som får oss att handla – Politiken, Moralen, Historien – kan med lätthet demonteras av intellektet. Diskrepansen är enorm mellan vad vi vet om människan som psykologisk och biologisk varelse, och de "undermåliga psykologiska produkter" som vi orienterar och dömer våra handlingar efter. Vid sitt tal vid Nationernas förbund i Genève yrkade han på skapandet av ett "intellektens förbund". Han menade att ett nationernas förbund bara vore möjligt på de villkoren, då såväl makthavarna som folkmassorna var alltför snärda i sina politiska myter för att kunna se klart i avgörande frågor.

Valéry's återkommande reservationer mot staten, egalitarismen och den moderna demagogins risker närmar honom till den strömning som kallats "aristokratisk liberalism": figurer som Alexis de Tocqueville, John Stuart Mill och Jacob Burckhardt. Det är inte den mest gångbara hållningen idag, om den överhuvudtaget existerar. Samtidigt kan man i efterhand konstatera att den framstår som ett ganska sunt val i mellankrigstidens kaotiska franska politik, där agitatorisk masspolitik till höger och vänster skapade ett alltmer labilt läge. Valéry's skepsis inför brösttoner – ja, kanske inför känslor överhuvudtaget – var i detta avseende en tillgång. Han tar sig tämligen väl ut i mellankrigstidens och ockupationsårens solkiga panorama; man unnar honom gärna att strax innan sin död få ha upplevt Paris befrielse.

Framförallt tre politiska händelser gav honom grundläggande fakta ur vilka han kunde deducera en tendens och våga sia om en senare utveckling. De två första var det spansk-amerikanska och det kinesisk-japanska kriget, vilka båda demonstrerade samma oerhörda sak: de gamla imperiemakterna förlorade krig mot nya länder som effektivt tagit till sig den moderna teknologin och organisationen.

Den tredje erfarenheten var Tysklands utveckling under slutet av 1800-talet, som han gav en filosofisk tolkning i den avgörande artikeln "Une conquête méthodique" (Den metodiska erövringen), skriven för en brittisk tidskrift 1897. Valéry såg Tysklands egenhet i *metoden*. På alla nivåer, från militären till produktionen av varor, hade tyskarna inrättat en effektivitetsmaximerande organisation. Systemet kunde personifieras av greve Moltke, "som till skillnad från alla tidigare generaler sett till att *inte dö oersättligt*". Den äldre liberalismen hade fungerat på ett jämförelsevis fumligt sätt med initiativ från olika håll spontant samverkande till en helhet. Tyskarna hade fixerat blicken vid just denna helhet och sett till att den optimerades. De upplyste sig om konsumentbehov och satte sedan sina tekniker till att skapa en vara med billiga produktionskostnader som motsvarade exakt detta behov, men inte mer ("äppelchampagne, helt artificiella parfymen", fnyser fransmannen Valéry). Inför denna effektivitetsmaskin kunde många av de värden som de äldre nationerna kände

stolthet över – varor av god kvalitet, inhemsk konkurrens, förbättrandet av arbetarnas situation – bli dem en black om foten. Den prekära balansen mellan Europas gamla nationer förstörs.

Valéry's politiska tänkande var strategiskt, ja geopolitiskt, och i detta skiljer han sig från de flesta poeter med politiska åsikter. I centrum står frågan om Europas öde i den moderna världen. När vi nu nått den "ändliga världens era", då hela jordklotet upptäckts och integrerats, då informationen överviner det geografiska avståndet, tycks kvalitet ersättas av kvantitet. Europas tidigare vetenskapliga och organisatoriska försteg riskerar att betyda noll och intet mot den rena statistiken – demografi, naturtillgångar, geografisk yta. Valéry betraktar med

häpnad västvärldens iver att låna ut pengar till resten av världen för att kunna sälja vapen till dem. I dessa stunder kan han påminna om Oswald Spengler, inte bara författaren till den pessimistiska *Västerlandets undergång* utan också till den mer engagerat paranoida *Människan och tekniken*. Men man skulle missta sig om man trodde att Valéry's endast gick ut på att bevara västerländska intressen. Hans huvudsynpunkt gäller hela tiden hur ett tillstånd av fredlig handel och intellektuellt utbyte ska kunna bevaras utan att falla offer för de farliga tendenser som finns inneboende i moderniteten. Hans oro gäller framförallt huruvida det goda i den europeiska civilisationen kommer att överleva, en högst konkret fråga under det nervösa interregnum som Valéry misstänkte skulle bli just en *mellankrigstid*.

Valéry's position är alltså oförblommerat eurocentrisk, men i centrum står inte främst det europeiska politiska och materiella försteget utan något mer specifikt, en "europeisk anda". Hans Europabild tar sin utgångspunkt i det medelhav han livet igenom höll så kärt. Dess historia präglas nämligen av ett *maximum av skillnader på ett minimum av geografisk yta*, vilket utgjort ett inbyggt skydd mot entropi. På denna lilla yta har handel och utbyten av olika slag skapat något mer än ekonomiska effekter, det har skapat en anda. Denna definition av Europa utgör ett av de mer intressanta och framåtblickande dragen i hans tänkande. Han påpekar också att fler kulturer än dem vi idag ser som europeiska bidragit till denna dynamik: Europa har skapats av såväl Smyrna och Alexandria som Aten. Andra gånger söker han på mer konventionellt vis Europas kulturella identitet i ett trefaldigt arv: Grekland (det abstrakta tänkandet), kristendomen (moralen) och Rom (rätten). Resultatet har i varje fall blivit en kombination av intellektuell nyfikenhet och respekt för individen, ett arv Valéry ansåg värt att bevara, och som han med rätta upplevde som hotat under de mörka 30- och 40-tal då flertalet av hans reflektioner tillkom. Valéry är också medveten om att hindren snarare ligger i Europa självt än i någon yttre fientlig makt. Kontinenten har konsekvent misslyckats med att skapa en politik i paritet med sina intellektuella landvinningar och riskerar därför att falla offer för den dynamik den själv släppt lös.

Så varför ska vi läsa Valéry idag? Framförallt för att upptäcka tänkandets glädje. Trots de inte sällan pessimistiska insikterna är det förhärskande draget i hans verk en ljus fascination. Av Valéry kan man lära att det tänkande livet framförallt är roligare och mer intressant. Och för den som kan uppskatta klarhet och elegans – en förmåga som Valéry själv fruktade var på utdöende – ter sig hans prosa som en fest.

En snabb blick på Europa av idag ger också anledning att knyta an till åtminstone vissa punkter i Valéry's tänkande. Valéry, som antog att ett samarbete mellan Frankrike och Tyskland i längden skulle bli nödvändigt, kunde knappast ha förutsett Kol- och stålunionen, och än mindre den europeiska union vars yttre form han åtminstone torde ha uppskattat. Möjligen kunde han, i sina mer pessimistiska stunder, ha gissat sig till att ett sådant samarbete sextio år senare skulle visa allvarliga tecken på sönderfall. ✱

Från jägare till hjort

Få sekulära verk har haft samma inflytande som Ovidius *Metamorfoser*. Nu har boken översatts av Ingvar Björkeson. Om detta skriver **Martina Björk**.

ADJEKTIVET "EPISKT" HAR kommit att bli ett modeord för det som är storslaget, men den antika betydelsen är berättande dikt. Ovidius stora verk *Metamorfoser* – som nyligen har översatts av Ingvar Björkeson (Natur & Kultur) – är episkt i såväl populär som ursprunglig betydelse. Med sina femton böcker, tvåhundra-femtio berättelser och tolv tusen hexameterverser är det ett storslaget litterärt *epos*. Ändå kan det diskuteras i vilken grad det är episkt. *Metamorfoser* är nämligen ett *epos* som bryter mot flera av de konventioner som under antiken förknippades med genren.

FÅ ANDRA SEKULÄRA verk kan mäta sig med *Metamorfoser* när det gäller påverkan på västerländsk kultur. Genom århundraden har konsten och litteraturen återberättat historierna om den självupptagne ynglingen Narcissus, om den sörjande änklingen Orpheus och om den förälskade cyklopen Polyphemus. Många är de latinstuderande som fått i utantillläxa att skandera de första raderna i den sorgsna Romeo och Julia-sagan om Pyramus och Thisbe. Under medeltiden innehade verket en närmast magisk aura och flera berättelser lästes som kristna allegorier.

Metamorfoser är en uppvisning i mytologisk lärdom, presenterat i en enda lång kedja som hålls samman med associationen som överordnad princip. Berättarna avlöser varandra. Kortare berättelser rymmer inom längre, som ryska dockor. Det myllrar av mytologiska gestalter. Som en röd tråd löper förvandlingen – metamorfosen. I Ovidius magiska värld förvandlas människor och nymfer till djur, stenar och växter. För vissa innebär förvandlingen en befrielse, som när nymfen Daphne blir ett lagerträd för att fly undan guden Apollos kärlek. Men oftast inträffar den som straff för synd emot gudarna, hybris. Straffet utdelas

stundom nyckfullt och impulsivt. När jägaren Actaeon av misstag råkar se den kyska gudinnan Diana bada naken möter han ödet att förvandlas till en hjort som genast sönderslits av de medföljande jakthundarna. Även gudarna kan använda sin makt till tillfälliga transformationer för att lura människorna. Så byter exempelvis Jupiter skepnad när han förför jordiska kvinnor.

PUBLIUS OVIDIUS NASO (43 f Kr–ca 17 e Kr) tillhörde den krets av författare som verkade under kejsar Augustus tid, det man kallar Roms litterära guldålder. För Roms förste kejsare blev litteraturen ett viktigt verktyg i marknadsföringen, och poeter som Horatius och Vergilius hade öppet hyllat honom i sin diktning. Vergilius stora hexameterverk *Aeneiden*, om Roms grundare och Augustus anfader Aeneas, hade blivit ett nationalepos.

I diktsamlingen *Amores* inleder Ovidius med att göra klart för läsaren att hans håg

Med Metamorfoser förnyade Ovidius epiken och skänkte världen en fantastisk, färgrik väv av myter – och kanske vävde han även in något av sitt eget liv i den.

och talang inte är ämnade för epik. Med en allusion på *Aeneiden*s begynnelse rad berättar han hur han utan framgång försökt dikta om krig på hjälte diktens versmått. Amor har nämligen dykt upp och puttat undan versfötter för honom för att han skall förstå

Kedjedans, kväde och valjakt

64 Tommy Olofsson om Färöarna

Antikt ideal

66 Torsten Rönnerstrand läser Johan Tralau

Downton Abbey-effekten

68 Charlotta Lindell om den populära tv-serien

Jordbruk och ordbruk

70 Per Helge läser Wendell Berry

Krönika

71 Thomas Engström lär av de gamla mästarna

I korthet

71 Jakob Sjövall om Alice Habsburg

Daidalos och Ikaros.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

att hans uppdrag är att vara soldat i Amors tjänst och dikta kärlekselegier.

LIKVÄL VAR DET den episka hexameterdikten *Metamorfoser* som blev Ovidius *magnum opus*, och med den anslöt han sig ofrånkomligen till raden av epiker från tidigare generationer, såsom Homeros, Hesiodos och Vergilius. Med den episka traditionen följde vissa konventioner. Några av dessa förekommer i *Metamorfoser*: versmåttet hexameter, åkallan om musisk inspiration samt gudarnas beblandning i människornas värld. Här finns stoff från det trojanska kriget som Homeros och Vergilius hade diktat om. Men hjälte-dåd intresserar kärlekspoeten föga. En ordstrid mellan Ulixes (Odysseus) och Ajax ges stort utrymme medan krigets fysiska strider är så gott som obefintliga. Precis som i *Amores* visar Ovidius här en lekfull attityd till sitt stoff och sina föregångare.

Metamorfoser tar sin början i tider-nas begynnelse och berättar om världens tillkomst. Det är en tydlig anspelning på Hesiodos epos *Theogonin*, om världens och gudarnas födelse. Men istället för att ge den mytologiska förklaringen till skapelsen presenterar Ovidius en världsbild inspirerad av Platon och Aristoteles. Ovidius slår alltså an en episk ton men övergår till något som liknar en naturvetenskaplig lärodikt. Ganska snart tar sagans värld över, och efter en rad fantastiska myter om förvandlingar återkommer det naturfilosofiska inslaget, då matematikern och filosofen Pythagoras ges en fyrahundra rader lång monolog om världens sammansättning

och beskaffenhet. Monologen har ömsom betraktats som malplacerad, ömsom som en programförklaring för verket. I heraklitisk anda förkunnar nämligen Pythagoras *förändring* som det enda verkliga – och förändring är ju det som kännetecknar metamorfosen. Men kanske handlar det om mer än så. I sitt tal nämner Pythagoras stora riken som världen sett födas, blomstra och gå under. Samtidigt profeterar han om Rom som en kommande stormakt. Rom presenteras därmed som ett rike i raden: även den eviga staden är underkastad förändringens lag.

MOT SLUTET AV *Metamorfoser* ges en exposé över kejsarens gärningar, en hyllning som åtminstone för en modern läsare ter sig pliktmässig och påklistrad. Ovidius kunde ha slutat där, men kröner sina femton böcker med några rader om sig själv och sitt verk. Även här bryter han mot en av epikens lagar: att osynliggöra den egna insatsen. Två av raderna lyder: "Nu har jag slutfört ett verk som aldrig Jupiters vrede, / ej heller eld och svärd eller frätande år kan förinta." Storslaget är det utan tvekan, men episkt? Och inte var det väl detta som Augustus önskade sig?

Förhållandet mellan författaren och kejsaren var spänt. År 8 e Kr, innan han hade lagt sista handen vid sitt stora verk, blev storstadspoeten landsförvisad till en ort vid Svarta havets västra kust. Han fick aldrig återvända. Diktaren skriver själv i sin exilpoesi att det som misshagade kejsaren var *carmen et error* – en dikt och ett miss-tag. Dikten var *Ars amatoria*, som ansågs ha

uppmuntrat till osedligt leverne. Vad hans misstag bestod i är dock inte klart. Det hävdas emellanåt att det rörde sig om ett erotiskt snedsteg med någon ur den kejserliga familjen. Men poeten är tydlig med att han har sett något som han inte borde och som han måste hålla tyst om. I en av exildikterna i *Tristia* identifierar han sig själv med ovan nämnde Actaeon, mannen som blev bestraffad för det han av misstag råkade se. Likaså jämför han sig med Phaeton och Icarus, som båda förhävde sig då de flög för nära solen. Vågar man tänka sig solen som en symbol för kejsarmakten? Kopplingen är inte långsökt. Flera gånger i *Tristia* kallar diktjaget kejsaren för en deus, gud, och liknar honom vid den högste guden Jupiter. Jupiters blick har träffat honom, skriver han – vilket inte är något annat än en omskrivning för Augustus vrede.

REFERENSERNA TILLBAKA TILL *Metamorfoser* är flera i *Tristia*. Det är därför frestande att läsa *Metamorfoser* som en kommentar till poetens egna erfarenheter och hans förhållande till kejsaren. Ett genomgående motiv i verket är *oförmågan att tala*. Ovidius lyfter fram talet som det som skiljer människan från andra väsen, det som gör henne till människa. I metamorfosen försvinner denna förmåga, något som framstår som det kanske mest frustrerande i förvandlingen. Så är det till exempel med prinsessan Io när hon, efter att ha ådragit sig gudinnan Heras vrede, förvandlas till en ko. Hon försöker forma ord men lyckas endast frambringa råmande. För att visa vem hon är ristar hon med klöven i sanden. En annan kvinna, Philomela, blir av med talet på ett mer våldsamt sätt. Hon våldtas av sin svåger, spärras in och får tungan avskuren för att hon inte skall avslöja hans brott. Med sin väv lyckas hon emellertid berätta om övergreppet. Intressant i sammanhanget är att ordet för "väv" och "text" på latin är det samma, *textus*. Vill Ovidius säga att han i sin text väver in det som han inte kan tala öppet om?

Med *Metamorfoser* förnyade Ovidius epiken och skänkte världen en fantastisk, färgrik väv av myter – och kanske vävde han även in något av sitt eget liv i den. En monolog framförd av spådomskunniga nymfen Ocyrrhoe är så gott som ett eko av den landsflyktige poetens klagan: "Ödet tillåter ej att jag talar och avslöjar mera [...] tungans bruk skall jag mista. Konsten att sia, / var den då värd sitt pris om den framkallar gudarnas vrede?" Och liksom Ocyrrhoe var Ovidius siare. De självsäkra slutraderna i *Metamorfoser* om verkets storhet och odödlighet må utstråla hybris, men de visade sig vara profetiska. För sitt högmod fick Ovidius betala ett högt pris, men det verk som han slutförde – det kunde varken Jupiters vrede, eld eller svärd förinta. ✨

Kedjedans, kväde och valjakt

Intresset för Färöarnas ballader har ökat på senare år, men mest uppmärksamhet får valjakten i området. **Tommy Olofsson** har varit där.

VAD SOM FÖRVÅNADE mig när jag nyligen besökte Färöarna för första gången och åkte runt i en minibuss tillsammans med ett halvdussin glada medlemmar i Samfundet Sverige-Färöarna var att naturen inte alls liknar Islands, där finns inga ändlösa och platta hedar av svart eller grånad vulkanaska. Med sina ständigt gröna kullar med mängder av betande får påminner den snarare om västra Irland. De irländska fåren ser dock annorlunda ut. De är bokmärkesfina därför att man håller dem minst lika mycket för ullens skull som för köttets. Fåren på Färöarna är luggslitna, det syns genast att man främst har dem för köttets skull.

Enligt aktuella beräkningar vandrar mellan sjuttio- och åttiotusen får fritt på öarna, som är åtta till antalet, sju av dem bebodda, med en befolkning kring 49 000. Den sammanlagda ytan är ungefär som hälften av Gotlands. Ögruppen tillhör Danmark men har lokalt självstyre. Det lokala styret heter till och med regering, som om Färöarna vore en egen nation, och många färingar är besjälade av chauvinistisk självständighetsiver, medan andra betackar sig och säger att det är tack vare regeringen i Köpenhamn som man har låtit kosta på att här och var bygga långa vägtunnlar genom bergen och ordentliga broar mellan de viktigaste öarna.

TURISMEN FRODAS ALLTMER. Numera är det inte bara fågelskådare som kommer utan även mc-turister som verkar använda de kurviga och kuperade vägarna som ett slags tivoli. Cyklister och vandrare ser man sällan. Det blir för kämpigt att cykla.

Det är emellertid inte bara lunnefåglar och vackra vyer som kan locka. Satsningar görs även på att marknadsföra kultur och folkloristisk särart.

Inom balladforskningen skiljer man

mellan östnordisk och västnordisk ballad. Den östnordiska balladen, vanligen fiktiv samt lyriskt utformad, har sedan medeltiden odlats i Danmark, Norge och Sverige, i någon mån även på Island och i de svenskspråkiga delarna av Finland. Den västnordiska balladen finns bara på Färöarna;

De gamla kvädenas transformation till heavy metal är förvånansvärt lyckad.

i den skildras verkliga historiska händelser och berättas om forna hjältedåd eller tragedier. Den går även under benämningen kväde, och dessa kväden är praktiskt taget alltid mycket längre än den östnordiska traditionens mer renodlade ballader.

DEN GAMLA FÄRÖISKA kedjedansen och traditionen att sjunga milslånga kväden med minst hundra strofer låg länge i träda, men fick ett uppsving under 1980-talet, i eftersvallat av det intresse för folkmusik som svepte över Skandinavien under 70-talet. Visserligen fanns här och var smärre dansföreningar med ålderstigna medlemmar som höll någorlunda liv i kedjedansen, men under de två sista decennierna av 1900-talet började även unga intressera sig för detta säregna kulturarv. I den färöiska folkskolelagen från 1997 fastslås i en paragraf att *balladesyngning og færøsk dans* skall ingå i skolans undervisning.

Inom den samtida ungdomskulturen har anknytningen till den medeltida traditionen vuxit sig allt starkare under de senaste femton åren. Bland dem som använt sig av balladtraditionen finns sångerskan Eivør,

som har en förtrollande röst och är en fantastisk scenpersonlighet. Men det är hårdrocksbandet Týr som har nått mest berömmelse och numera flitigt turnerar inte bara i Europa utan även i USA och Sydamerika. Deras repertoar består till stor del av medeltida ballader och kväden, framförda på färöiska.

EN KVÄLL I Tórshavn var jag på en konsert med Týr. Det var en öronbedövande föreställning. Jag gissar att deras högtalaranläggning är dimensionerad för att användas vid utomhusspelningar och inför flertusenhövdad publik. Ljudvågorna som vällde ut i stora salen inuti Nordens hus försatte hela golvet i gungning, bokstavligt. Med öronproppar på plats kunde jag efter en stund hämta mig från den första decibelchocken och börja njuta av föreställningen. De gamla kvädenas transformation till *heavy metal* är förvånansvärt lyckad.

Týr framträdde en kväll under den internationella balladkonferens med rubriken *Og dansurin gongur* som under tre intensiva dagar hölls i Nordens hus, Norðurlandahúsið, i Tórshavn. Merparten av föredragshållarna var nordiska, men några hade rest längre och kom från Frankrike eller ända från Australien. Några av föredragen hade strikt vetenskaplig karaktär och rörde tvisämbnen inom forskningsområdet eller utgjordes av en presentation av de principer som är vägledande för den pågående nationalutgåvan av Norges medeltida ballader, medan andra inslag var betydligt mer populärt hållna. Som konferens blev det en brokig föreställning. Blandningen kunde förvirra, men tråkig var den inte.

Tråkig blev heller inte avslutningsfesten med stor middag. Den utlovade dansnatten efteråt med rutinerade kedjedansare från Sláíð Ring, dansföreningarnas

Färöarna.

FOTO: MORTEN BJÖRN JENSEN/POLFOTO/TT NYHETSBYRÅN

gemensamma förbund på öarna, blev emellertid aldrig någon dansnatt. Redan vid elvasnåret var det så glest i danskedjan att det bara var att ge upp. Vid det laget hade varenda färing utom den lilla staben av arrangörer smitit iväg från dansgolvet och festen. Inom loppet av tjugo minuter försvann de snabbt, de flesta så brådstörtat att de i sin iver inte ens brydde sig om att säga adjö. De hade viktigare saker på gång än att sjunga kväden och hasa fram i kedjedans. *Det er grind* – det var det bud de hade fått per sms – det är grind i Nólsoyarfjorden och indrivning på gång även vid Sandagerði.

NÄR DET ÄR grind lämnar en färing allt vad annat han kan ha för händer och drar så fort som möjligt till den strand dit grindvalarna jagas in på grunt vatten för att dödas och sprättas upp. Självt drog jag hem till hotellet för att undslippa den lugubra föreställningen.

Sammanlagt drygt tvåhundra grindvalar hetsades in i tre vikar och upp mot tre stränder denna natt. Och de färingar som smitit iväg från avslutningsfesten på Nordens hus stod nu i stället på stränderna och njöt i fulla drag av valslakten. Och under pågående blodbad stämde de nog in i "Grindavisan", den som hundratals åskådare står på stranden och sjunger för full hals när knivar börjar glimma i lanternornas sken och

blodet från valarna färgar havet mörkrött. Visans omkväde lyder:

Grind at dræbe det er vor lyst

Det blev en slakt- och jubelnatt på Färöarna. Folk dansade och sjöng hela natten, delvis av traditionalistiska skäl, delvis i trotsig protest mot den internationella indignation som valjakten väcker.

ÄVEN SVENSK PRESS stämde in i kören. *Aftonbladet* vidarebefordrade helt okritiskt upplysningar som kom från djurrättsaktivister i organisationen Sea Shepherd och publicerade i sin nätupplaga en bloddrypande video som denna organisation har

distribuerat. I Danmark rasade en skribent i *Berlingske* mot att Sea Shepherd bedriver aggressiv lobbyverksamhet och försöker få den danska regeringen att sätta stopp för färingarnas valjakt. I pressen utanför Norden uppmärksammades händelsen i smärre notiser. *The Arctic Journal* ryckte som vanligt ut till försvar för valjakten och förmedlade åsikten att de nationer som fördömer detta näringsfång själva är skyldiga till ofantligt mycket större skador som drabbar inte bara valar utan alla världens djur, detta på grund av den miljöförstöring de orsakar och som exempelvis medför att praktiskt taget alla valar i Nordatlanten numera har enormt höga kvicksilverhalter.

SÅ LÄNGE JAKTEN inte drabbar en utrotningshotad art är det svårt att övertygas om att färingarnas orgiastiska *grindadráp* skulle vara mer moraliskt motbjudande än den djurhållning och de slaktmetoder som är sanktionerade inom EU.

Vad man än tycker i denna fråga måste man konstatera att Färöarna inte bara uppvisar hänförande vacker natur och drar in besökaren i hjärtevärmade kedjedans till sång av ålderdomliga kväden utan att folket på öarna med jämna mellanrum ger sig hän åt bloddrypande slakt på grindvalar. Sida vid sida med allt det vackra och älskliga står det blodsprutande och råa. ❄️

När det är grind lämnar en färing allt vad annat han kan ha för händer och drar så fort som möjligt till den strand dit grindvalarna jagas in på grunt vatten för att dödas och sprättas upp.

Antikt ideal

I boken *Monstret i mig* visar Johan Tralau åter sitt stora engagemang för antikens Grekland. **Torsten Rönnerstrand** har läst den.

”DET BESEGRADE GREKLAND intog sin vilde besegrare”, skrev den romerske skalden Horatius för mer än två tusen år sedan. Vad han syftade på var de grekiska förebildernas enorma betydelse för kulturen i det romerska imperium som vid hans tid stod på sin höjdpunkt.

Idag är Grekland åter besegrad. Det betyder dock inte att landet spelat ut sin roll som kulturell förebild. Tvärtom! I den offentliga debatten på de stora världsspråken har man på senare år allt oftare sökt stöd i det grekiska kulturarvet. Så är det inte minst i den franska veckotidningen *Le Nouvel Observateur*, där antika tänkare som Sokrates, Platon och Aristoteles diskuteras som om de vore nutida megastjärnor.

ETT SVENSKT EXEMPEL på denna kärlek till det grekiska är statsvetaren Johan Tralau. Redan 2004 gjorde han sig bemärkt genom en ytterst tänkvärd artikel i BLM, där han hävdade att Platon bör läsas som humorist. Detta intresse för antiken följde Tralau upp, när han 2010 gav ut *Draksådd. Den grekiska tragedin som politiskt tänkande*. Där är det de atenska tragödemna Aischylos och Sofokles som står i centrum. Tralau vill visa att argumentationen i vissa av deras tragedier ofta håller lika hög klass som den som man en generation senare finner hos Sokrates och Platon. Liksom dessa filosofer vill tragedieförfattarna pröva sin samtids dominerande idéer genom att undersöka i vad mån de är konsekventa och fria från inre motsägelser.

Ett illustrativt exempel på detta är Tralaus analys av Sofokles *Elektra*. Här får vi se hur tragedins unga hjälthinna bit för bit vederlägger sin mor Klytimestras ohederliga försök att legitimera mordet på sin make Agamemnon. Elektras metod består i att – liksom Sokrates och Platon – peka på inkonsekvenser i motpartens resonemang. Detta sätt att pröva argument ser Tralau som en milstol-

pe i det mänskliga tänkandets historia. Han menar att tragedieförfattarnas krav på intellektuell konsistens föregriper Sokrates och Platon. Om han har rätt kan de antika tragedierna ses som inlägg i en tidlös kamp mot den relativistiska tradition som från antikens sofister löper in i vår egen tid:

”Det som inte är i överensstämmelse med sig självt, det som är självmotsägande, det som inte vill acceptera konsekvenserna av de principer som det självt har framställt för att rättfärdiga sina val – det kan inte vara sant. Det måste vara falskt.”

TRALAUS LÄSNING AV dramerna avviker starkt från det postmodernistiska paradigmet som in till helt nyligen dominerat litteraturkritiken i många länder. Att bedöma litterära verk utifrån kriterier som sanning och konsekvens uppfattades ju under postmodernismens glansdagar som ett otillbörligt sätt att ”sluta” texten. Det är därför

inte överraskande att Tralau tar bestämt avstånd från postmodernismen.

Det kategoriska avståndstagandet hänger också samman med ett annat viktigt inslag i hans tänkande. I motsats till postmodernisterna hävdar Tralau att litterära texter kan förbättra vårt liv. De antika dramerna var värdefulla – menar han – därför att de kunde bidra till att skärpa medborgarnas intellektuella och moraliska sensibilitet. På så sätt kunde den också bidra till att förbättra samhället.

Sådana tankar är också utgångspunkten för uppföljaren *Monstret i mig. Myter om gränser och vilddjur* (Atlantis). I den nya boken ställer sig Tralau frågan hur vår tids människor kan förbättra sitt liv med hjälp av de antika myter och dramer – till exempel Sofokles *Kung Oidipus* – som handlar om monster som sfinxer, kentaurer eller tjurmänniskor.

INNAN DEN FRÅGAN får sitt svar påpekar Tralau att det har funnits många teorier om hur monstermyterna ska tolkas. Sålunda har man hävdad att monstren skulle vara symboler för sådant hos oss själva som vi är så rädda för att vi inte vågar se det – än mindre erkänna att det finns. I polemik mot den tolkningen hävdar andra forskare att myterna om monstret istället skulle handla om människans möte med något radikalt annorlunda. På senare tid har man också gjort gällande att vad monstermyterna visar är att skillnaden mellan monster och människor bara är en social konstruktion utan grund i någon bakomliggande verklighet. Det är en ståndpunkt som främst har förfäktats av postmodernistiska myt-tolkare.

Tralaus eget svar är emellertid ett annat. För honom gestaltar myterna en rationell insikt som går ut på att vi måste lära oss att sätta gränser. Genom att ta del av myter om gränser och gränsoverskri-

Medusa.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

Grekisk vasmålning av Minotaurus.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

danden kan vi öva oss i att behärska människans grundläggande drifter, som vrede, våldsamhet och begär.

DETTA ÄR OCKSÅ utgångspunkten för Tralaus analys av Sofokles drama *Kvinnorna från Trachis*. Här är det gränsen mellan människa och vilddjur som fokuseras:

”Berättelsen låter oss upptäcka människans behov av att göra sig primitiv, rovdjurslik, i jakt och strid när samhället kräver att hon utövar någon form av våld. Men det betyder också att människan måste lära sig att kontrollera och använda sina djuriska impulser för att skydda samhället, alltså att upprätthålla gränsen mot det rovdjur som hon gör sig lik.”

Gränsen mellan människa och djur diskuteras också i bokens centrala kapitel som handlar om myten om Minotaurus. Men det som här står i centrum är enligt Tralau

något annat. Så menar han att myten egentligen handlar om nödvändigheten av gränsdragningar inom familjen och släkten.

MINOTAURUS VAR JU enligt myten resultatet av ett tidelag. Den kretensiska drottningen Pasiphaë hade förälskat sig i en tjur och med hjälp av en uppfinning av Daedalos, världshistoriens förste ingenjör, lyckades hon nå sina drömmars mål. Resultatet av denna minst sagt omaka förbindelse blev en människoätande varelse – till hälften människa och till hälften tjur – som spärrades in i den ryktbara labyrinten i Knossos. För att livnära sig krävde monstret att varje år få äta upp sju ynglingar och sju jungfrur från Aten. Till sist blev han dock besegrad och dödad av den atenske prinsen Theseus, till stor del tack vare bistånd från den kretensiska prinsessan Ariadne, som gav honom den tråd – ariadnetråden – som

Resultatet av denna minst sagt omaka förbindelse blev en människoätande varelse – till hälften människa och till hälften tjur – som spärrades in i den ryktbara labyrinten i Knossos.

gjorde det möjligt för honom att ta sig ut ur labyrinten.

Denna berättelse har tolkats som ett uttryck för grekernas fientlighet mot det utländska eller också deras rädsla för kvinnlig sexualitet. I Tralaus djärva nytolkning blir myten om Minotaurus istället en förklädd varning mot incest och inavel. Det underförstådda budskapet sägs vara att monstrets föräldrar var alltför nära släkt med varandra för att kunna avla en sund avkomma. Modern Pasiphaë var ju enligt myten dotter till solen, och tjuren var i själva verket en solsymbol. Monstret föddes alltså enligt denna tolkning ur ett samlag mellan far och dotter.

Denna tolkning sätter Tralau i samband med den moderna genetiken och läser myten mot bakgrund av vad genetikerna har att säga om farorna med sexuella kontakter mellan människor som är nära släkt med varandra. Med stöd av aktuell forskning visar han att inavel innebär stora risker för senare generationer i form av psykisk sjukdom, missbruk och genetiska defekter.

DETTA BUDSKAP HAR inte ägnats särskilt mycket uppmärksamhet i recensionerna av Tralaus bok. Kanske beror det på att ämnet är känsligt? Det centrala kapitlet i *Monstret i mig* utmynnar i en väl underbyggd varning mot de kusinäktenskap som ännu är vanliga inom vissa etniska grupper. Detta och mycket annat visar att Tralau inte är rädd för att utmana. Gång på gång ser vi hur hans resonemang kring myter och dramer leder över i ställningstaganden i dagsaktuella frågor som är allt annat än okontroversiella.

Samtidigt står det klart att utmaningarna inte är ett självändamål. Drivkraften bakom Tralaus böcker är en mycket stark övertygelse om att det grekiska kulturarvet kan förbättra samhället och våra liv. ✨

Downton Abbey-effekten

I höst sänds sista säsongen av *Downton Abbey* i SVT. Den populära tv-serien har haft stor effekt på bokmarknaden, skriver **Charlotta Lindell**.

DET TALAS OM *Downton Abbey*-effekten: historiska tv-serier och filmatiseringar som sätter sprätt på bokmarknaden och råder bot på historielöshet – eller fungerar som ren njutning för de redan historiebärande. Böcker om 1900-talets första decennier har kommit i strid ström efter att den flerfaldigt prisbelönta *Downton Abbey* hade premiär för drygt fem år sedan i Storbritannien. Efterfrågan på butlers har ökat rejält liksom antalet besökare på de guidade turerna på historiska slott och herresäten i England.

Downton Abbey, skapad av Julian Fellowes, är den mest framgångsrika brittiska tv-serien genom tiderna. Dramaproduktionen om herrskapet Crawley och deras tjänstefolk i England i början av förra århundradet visas i fler än 200 länder. I oktober börjar den sjätte och sista omgången av serien sändas i SVT.

Fellowes har emellertid inte enbart hylats utan också fått kritik för att handlingen inte ger en historiskt rättvis bild. Den amerikanske historikern Simon Schama har kallat *Downton Abbey* för kulturell "neurofil". Han menar att serien är full av oriktigheter och har en klichéartad handling.

– De flesta historiker förstår att det är en dramatisering. Jag har aldrig påstått att den är dokumentär, säger Julian Fellowes. Han tror att seriens stora genomslagskraft beror på kombinationen av skildringen av de stora samhällsförändringarna i början av 1900-talet samt intrigen i både herrskapets och tjänstefolkets liv.

FELLOWES ÄR FRÅN början skådespelare, mest känd är han nog för sin roll som lord Kilwillie i tv-serien *Karl för sin kilt*. Precis som sin rollkaraktär har Fellowes aristokratisk bakgrund. I egenskap av baron Fellowes of West Stafford sitter han i brittiska överhuset. Han har även författat de bästsäljande romanerna *Snobs* och *Past Imperfect*, satiriska skildringar av den brittiska överklassen. Efter *Downton Abbeys* segrer har romanerna sålts till flera olika länder. Ännu finns de dock inte på svenska.

Hans genombrott som manusförfattare kom med filmen *Gosford Park* (2001). Av en gemensam bekant fick regissören Robert Altman tips om en skrivbegävad

engelsman med detaljkunskap om klass-samhället i Storbritannien. Fellowes fick uppdraget att skriva manuskript till *Gosford Park* och för detta belönades han med en Oscar. En skådespelare som medverkade var Maggie Smith. I *Downton Abbey* spelar hon en av seriens mest älskade rollfigurer: änkegrevinna Violet Crawley.

– Det finns mycket av min faster Isie i Violet. Isie levde fram till det att jag var 21 år så jag har många minnen av henne, säger Julian Fellowes.

– Hon var full av underbara giftiga kommentarer. Hennes make dog i första världskriget och sonen i andra världskriget. Men hennes humor var intakt.

SLÄKTEN FELLOWES UPPLEVELSER under första världskriget har direkt påverkat Julian Fellowes dramatisering av tiden före, under och efter kriget.

– Framförallt min farfar Henrys och gammelfarbror Berties öden. De dog båda i första världskriget. Just krigets effekt på anhöriga och vänner till de omkomna kändes angeläget att lyfta fram i *Downton Abbey*.

När prinsen av Wales, den framtida kung Edvard VII, skulle gästa Highclere under tre dagar spenderade lady Almina drygt 4,5 miljoner kronor i dagens värde på mat och underhållning.

I *The Times* skrev Julian Fellowes för en tid sedan om hur han som yngre hade lyssnat på samtal mellan fadern Peregrine Fellowes och fastern Isie när de pratade om hur kriget slog sönder den edvardianska eran och om hur en helt ny värld upp-

stod. Premiärserien av *Downton Abbey* avslutas med ett minne hämtat direkt från fadern Peregrine Fellowes. Familjen Grant-ham håller trädgårdsfest den 4 augusti 1914. Gästernas glada sorl tystnar abrupt då lord Grantham läser ett nyanlänt telegram och meddelar: "Vi är i krig med Tyskland."

– Min far var bara två år då men kunde känna det i kroppen långt upp i åren när han tänkte på det. Förmodligen för att atmosfären förändrades på ett så påtagligt vis.

Den sjätte och sista serien avslutas innan Hitler kommer till makten. Det är ett genomtänkt beslut från Julian Fellowes som beror dels på att han känner att 1930-talet och nazismen redan har utforskats vitt och brett i dramatiseringar, dels på att han föredrar mångfasetterade historier och rollfigurer som kan få tittaren att byta sida. "Det går inte när det gäller nazismen. Då finns det bara *bad guys* och *good guys*", konstaterar Fellowes i en intervju med amerikanska *The Wrap*.

Slottet *Downton Abbey* heter i verkligheten Highclere Castle och ligger i grevskapet Hampshire, England. Det har varit i den adliga släkten Carnarvons ägor sedan 1679. Nu bor åttonde earlen av Carnarvon, George Herbert, där med sin familj. Hustrun Fiona Carnarvon sköter affärs- och evenemangsverksamheten. Hon står också bakom de två internationella bästsäljarna *Lady Catherine* och *verklighetens Downton Abbey* samt *Lady Almina* och *verklighetens Downton Abbey*.

LADY ALMINA VAR en ambitiös kvinna med ett vidlyftigt leverne. Hon föddes utanför äktenskapet och fadern lär vara bankmag-naten Alfred de Rothschild. Hon och hennes make, femte earlen av Highclere, umgicks med societeten. När prinsen av Wales, den framtida kung Edvard VII, skulle gästa Highclere under tre dagar spenderade lady Almina drygt 4,5 miljoner kronor i dagens värde på mat och underhållning.

Julian Fellowes är god vän med nuvarande paret Carnarvon. När han började arbeta med *Downton Abbey* blev lady Fiona Carnarvon intresserad av att veta mer om Highclere Castles historia:

– Jag gick igenom slottets stora arkiv med brev, dagböcker och foton, säger Fio-

Downton Abbey.

na Carnarvon, som har haft materialet till grund för sina båda böcker. Familjen Carnarvon bor på Highclere Castle även då *Downton Abbey* spelas in.

Hur gör ni då med värdefulla möbler och andra saker?

– Vi flyttar inte ut något förutom ett skrivbord som har tillhört Napoleon och det kinesiska porslinet.

UNDER 2015 HAR skönlitteratur om historia upplevt en boom på den brittiska marknaden. Framförallt beroende på BBC-filmatiseringen av *Wolf Hall*, gjord på Hilary Mantels två första romaner i Cromwelltrilogin och nyinspelningen av Winston Randolphs *Poldark*-svit med 1700- och 1800-talen som fond. *Poldark* gjorde succé i både bok- och tv-form på 1970-talet och nu är det alltså dags igen.

Årets storsäljare i genren historisk skön-

litteratur redovisades nyligen i branschtidningen *The Bookseller*. Högst i kurs står böcker om den tumultartade Tudortiden. Där bidrar även Philippa Gregorys Tudorromaner till de höga försäljningssiffrorna.

– Romaner om historia säljer bättre än faktaböcker. Det är lättare att nå fler läsare med berättelser om familjer och relationer, säger Alan Samson, förlagschef på Weidenfeld & Nicholson.

FELLOWES ARBETAR NU på en ny storsatsning, *The Gilded Years* (De gyllene åren), åt det amerikanska tv-bolaget NBC. Den ska handla om den omvälvande tiden i Amerika från 1870-talet fram till början av 1900-talet. En snabb ekonomisk tillväxt gjorde att miljontals immigranter kom till Amerika där industrialiseringen hade tagit fart på allvar. Namnet på serien är inspirerat av Mark Twains och Henry D Warners

The Gilded Age. A Tale of Today (1873, på svenska *Kattguld* 1877). En guldkantad tillvaro var emellertid inte alla förunnat. Fattigdomen och ojämlikheten var stor, inte minst bland invandrare. Frågan är om *The Gilded Years* kan skapa samma effekt i bokvärlden som *Downton Abbey*.

– I normala fall är det inte lätt att sälja böcker om amerikansk historia på de europeiska marknaderna men om *The Gilded Years* blir lika populär som *Downton Abbey* kan det mycket väl bli ett stort intresse på den internationella förlagsmarknaden, säger Sam Edenborough, litterär agent på ICL i London.

ALAN SAMSON, VARS förlag ger ut Fellowes romaner, är inne på samma spår:

– Jag är övertygad om att serien *The Gilded Years* kommer att resultera i en mängd nya böcker om tiden den skildrar. ✨

Jordbruk och ordbruk

I Wendell Berrys författarskap finns en stark kritik mot det moderna, industriella jordbruket, skriver **Per Helge**.

VID STANFORDUNIVERSITETET I Kalifornien förestod författaren Wallace Stegner från mitten av 1940-talet och ett kvartssekel framåt den erkänt förnämsta av alla *creative writing*-utbildningar i USA. Dit kom 1958 den unge lovande Wendell Berry från Kentucky, först som student, därefter ett par år som assisterande lärare. Han publicerade sin första roman, som blev väl mottagen, och började en tid senare undervisa vid University of New York.

EN LITTERÄR KARRIÄR i de innersta av kretsar låg öppen. Då hoppade Berry av den nyss antrände karusellen för att med sin unga familj flytta hem till den lilla orten Port Royal i norra Kentucky, alldeles invid Kentuckyfloden. Där är han född och uppvuxen, där hade såväl föräldrarna som deras före-

essäer som fick titeln *The Unsettling of America* (1977). Det var en sträng vidräkning med ett USA som enligt författaren befann sig i djup kris. Boken räknas idag som en modern klassiker, jämförbar med Aldo Leopolds *A Sand County Almanack* eller Rachel Carsons *Tyst vår*.

SIN KRITIK AV det amerikanska samhället i allmänhet och dess industriella jordbruk – dess *agribusiness* – i synnerhet har Wendell Berry oförtröttligt drivit, varierat och fördjupat genom ett halvt sekel, främst i en lång rad essäböcker.

Det amerikanska jordbruket är utsatt för en systematisk inre kolonialism, där industrins och ekonomins starka intressen exploaterar naturens och samhällets resurser på ett sätt som hotar att ödelägg-

Det var en livsform han valde, där ordbruket skulle utvecklas parallellt med jordbruket, som delar av en och samma helhet.

med ekonomer, politiker, vetenskapsmän. Om essäerna är lag, kan resten läsas som evangelium. Romanerna och novellerna är ett slags mer eller mindre utopiska modeller för hur det skulle kunna vara. I hans vision förenas ett framtidsblickande perspektiv med värden som individuellt ansvar, gemenskap och medvetenhet om traditionen. Berrys klara prosa skapar en närvaro och en äkthet som får ting och människor att lysa. Romaner som *A Place on Earth* (1967), *Jayber Crow* (2000) och *Hannah Coulter* (2004) är minnesvärda exempel på det.

Wendell Berry menar inte att vi alla borde blir bönder men vi kan överta den sortens ansvarsfullhet som jordbruket står för. Det innebär att iaktta trofasthet gentemot gemenskapen och platsen, handla lokalt, lära oss hur man skapar och sköter ett hem, utföra ett gott arbete som är långvarigt och vackert, bli ansvarsfulla gentemot andra levande varelser, lära oss sparsamhetens konst – även om vi inte flyttar tillbaka till jorden.

VAD HAN DÄREMOT menar och konsekvent håller fast vid är det envist individuella perspektivet, som han i stor utsträckning övertagit av äldre amerikanska lärofäder som Thomas Jefferson och Andrew Jackson. Hans stora insats ligger sannolikt i att han möjliggör bättre lösningar för framtiden genom att förändra vårt sätt att tänka, via nyckelbegrepp som helhet, personligt ansvar, lokal förankring.

Til syvende og sidst är Wendell Berry ett lysande exempel på hur långt det individuella engagemanget och den kloka erfarenheten i förening kan nå. Han är en av dem vars röst når ut till läsare och lyssnare över hela USA. Där står han idag i jämbredd med Thoreau. ✿

Wendell Berry.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

gångare i ett antal generationer bakåt bedrivit jordbruk.

Det var en livsform han valde, där ordbruket skulle utvecklas parallellt med jordbruket, som delar av en och samma helhet. Min gård, skriver han i ett sammanhang, blir mitt bidrag till konsten att vara här.

I ett dussin år slet han hårt tillsammans med hustrun Tanya för att restaurera det lilla eftersatta jordbruket och samtidigt återuppliva de kunskaper om bondeyrket han som barn och yngling hade skaffat sig, i kontrast till de moderna, industriella metoder som dominerade jordbruket överallt i landet. Därefter samlade han sina erfarenheter och sina övertygelser i en samling

ga dem. Jordbrukets industrialisering har gjort de flesta bönder överflödiga – USA har idag fler fängelseinterner än bönder – och löst upp banden av sammanhållning mellan mark, människor och andra levande varelser. Utbildningssystemet bidrar, enligt Berry, till den negativa utvecklingen genom specialiseringen, som innebär att kunskapen i något avseende ökar men framför allt fragmentiseras.

Nyligen fyllde Wendell Berry 81 år. Han har ett omfattande och ännu växande författarskap bakom sig, av essäer, romaner, noveller och poesi. I sina essäer är han, som nämnts, kritikern som med allt tydligare röst och allt påtagligare auktoritet gått tillrätta

Underkasta dig de gamla mästarna

På löprundan provlyssnar jag på Iron Maidens nya skiva och börjar skratta så kolossalt att jag tvingas göra paus. Inte för att albumet är dåligt – tvärtom har *The Book of Souls* med rätta hyllats av kritikerna som en veritabel pånyttfödelse för de slitna brittiska hårdrockarna – utan för att det är så hämningslöst, bekymmerslöst bra.

Man kan nästan höra diskussionerna i studion. Till slut, efter gräl om vilken producent som kan tänkas ligga rätt i tiden och vilka man "egentligen vill vara nuförtiden" tycks det som om någon utbrustit: "Men vad fan, kan vi inte bara göra en riktigt bra platta?"

Fruktbara ingivelser behöver inte vara mycket konstigare. Man längtar tillbaka till en amatörglädje, till det stadium då man var nöjd bara man lät som en av sina förebilder. Inget skänker mig större glädje när jag skriver en roman än tanken: "Jadå, det där lät som John Banville! Om vi kryddar med lite Raymond Chandler på det ska det nog kunna fungera..."

Man behöver få roa sig med detta. Stor annan tröst står inte att finna med trehundrafemtio sidor kvar.

MEN ÄR DET avbildning eller efterapning? Erich Auerbach beskriver i sin odödliga *Mimeis* hur den västerländska litteraturen, åtminstone den realistiska grenen (som med Auerbachs definition täcker in en hel del), alltid har sökt efterhärma verkligheten; avspeglar den, konkretiserar den. Han har dock inte så mycket att säga om skriftställarnas förhållande till varandra.

Det har däremot Harold Bloom, litteraturvetaren som lanserade begreppet "anxiety of influence". Bloom har ganska rätt och mycket fel. Det finns absolut en skräck för att brista i originalitet, en panisk oro för att beslås med ofrivilliga plagiat. Men säg den konstform där människan inte lyckats uppfinna några hybridvarianter. Pasticcher och parafrafer lyfts ofta fram som hyllningar till föregångaren. Och egendomligt vore det annars.

När jag skrev den första boken i min thrilleriserie om Ludwig Licht bestämde jag mig för att under inga omständigheter läsa om Graham Greenes bästa spionromaner, eller John le Carrés pärlor från sextio- och sjuttiotital. Det var ett skolexempel som Bloom hade gillat. Några år senare blev jag ändå så att säga tvungen (jag skrev ett förord till le Carrés *Spionen som kom in från kylan*). Jag insåg då att det inte är något att skämmas för att sträva efter sådan perfektion.

KLASSIKER ÄR KLASSIKER av miljoner anledningar. Det spelar ingen roll om man ens försöker härma dem; varje gång uppstår ändå någonting alldeles nytt. Samma fenomen måste drabba sångare. Hur mycket man än vill sjunga som Chet Baker eller Maria Callas kan man inte göra det. Man kan ta med sig sin kärlek och dyrkan in i värvet, låta den ladda det man ägnar sig åt med nostalgins särskilda elektricitet, men aldrig någonsin att man kan upprepa vad de gjorde. De bar ju på sina egna förebilder, ville härma sina egna hjältar. Och exakt hur den processen såg ut vet bara de själva.

Detta är alltså mitt bästa – mitt enda, egentligen – råd till människor med skrivkramp eller annat förhatligt grus i det skapande maskineriet: våga underkasta dig dina gamla mästare. Originalitet har begränsat egenvärde. Den smyger sig in ändå, eftersom den följer av ens brister och svagheter. "Charmerande defekter", som Martin Gore i Depeche Mode kallade det. Det var på den tiden han fortfarande skrev bra låtar. ✨

Thomas Engström är författare och journalist.

I korthet

Partisanen i Saltsjöbaden

I november för 30 år sedan i år gick en gammal dam i Saltsjöbaden till den sista vilan. Hon hette Alice Habsburg, och var änka efter ärkehertig Karl Albrecht av samma namnkunniga ätt.

Ändå var inte detta det märkligaste med henne. Alice Habsburg var nämligen under andra världskriget aktiv som polsk partisan.

Hon föddes i Sverige 1889 och var dotter till Oscar Ankarcrona, officer och hovjägmästare. År 1911 gifte hon sig med Ludvig Badeni, österrikisk-ungerskt legationsråd i Stockholm. Paret fick en son men kort därefter gick Ludvig Badeni bort. Alice bosatte sig i Wien och umgicks i de högsta kretsarna. I hennes självbiografi, *Prinsessa och partisan* (1973), finns en färgstark om än anekdotisk skildring av denna osannolika värld av överflöd. Här mötte hon också sin blivande man, ärkehertig Karl Albrecht.

Efter första världskriget bosatte sig Alice och sonen Kasimir på Badenis familjegendom Busk, i vad som då var Polen och idag är västra Ukraina. Här fick hon uppleva det polsk-ukrainska kriget 1918–19. Fronten gick stundtals rakt igenom slottsparken, huset våldgästades av både polacker och kosacker. År 1920 gifte hon sig med Karl Albrecht. De kom att fortsätta bo i Polen, i Zywiec, och såg sig så småningom som först och främst polacker.

Vid andra världskrigets utbrott 1939 anmälde sig Karl Albrecht som frivillig till polska armén. Han tillfångatogs och tyskarerna försökte övertala både honom och Alice att ta parti för deras skull. Bägge vägrade. Hennes polska övertygelser stärktes ständigt. "Nazisterna kallade sig löjligt nog herrefolk – de var helt enkelt rövare och mördare", konstaterar hon. En kväll anslöt hon sig till hemarmén (*Armia Krajowa*), och kom bland annat att arbeta som kurir under återstoden av kriget: "Mitt täcknamn var 'Alicija', mitt nummer 3056 och min rang: soldat."

Självbiografien skildrar okonstlat hennes och hennes mans dramatiska öden och nazisternas vidrigghet. Båda överlevde men tvingades efter kommunisternas maktövertagande att fly till Sverige. I Zywiec är hon ihågkommen som lokal hjältninna; en staty finns av henne i den gamla slottsparken.

Kanske finns det någon i Saltsjöbaden som vet om att man har bött granne med en polsk krigshjältninna?

Jakob Sjövall

Detta nummers recensioner:

Ruth Lötmarker medskapar livets mening;

Susanna Birgersson utreder dansktyskt samförstånd under kriget; **Jan Söderqvist** minns en

stridbar skribent; **Jojje Olsson** gläds åt amerikansk-kinesiska vänskapsband; **Björn Hasselgren** ser med förtröstan på en välmatad framtid;

Håkan Tribell ser med förundran på en högteknologisk framtid; **Staffan Ulfstrand** värnar om

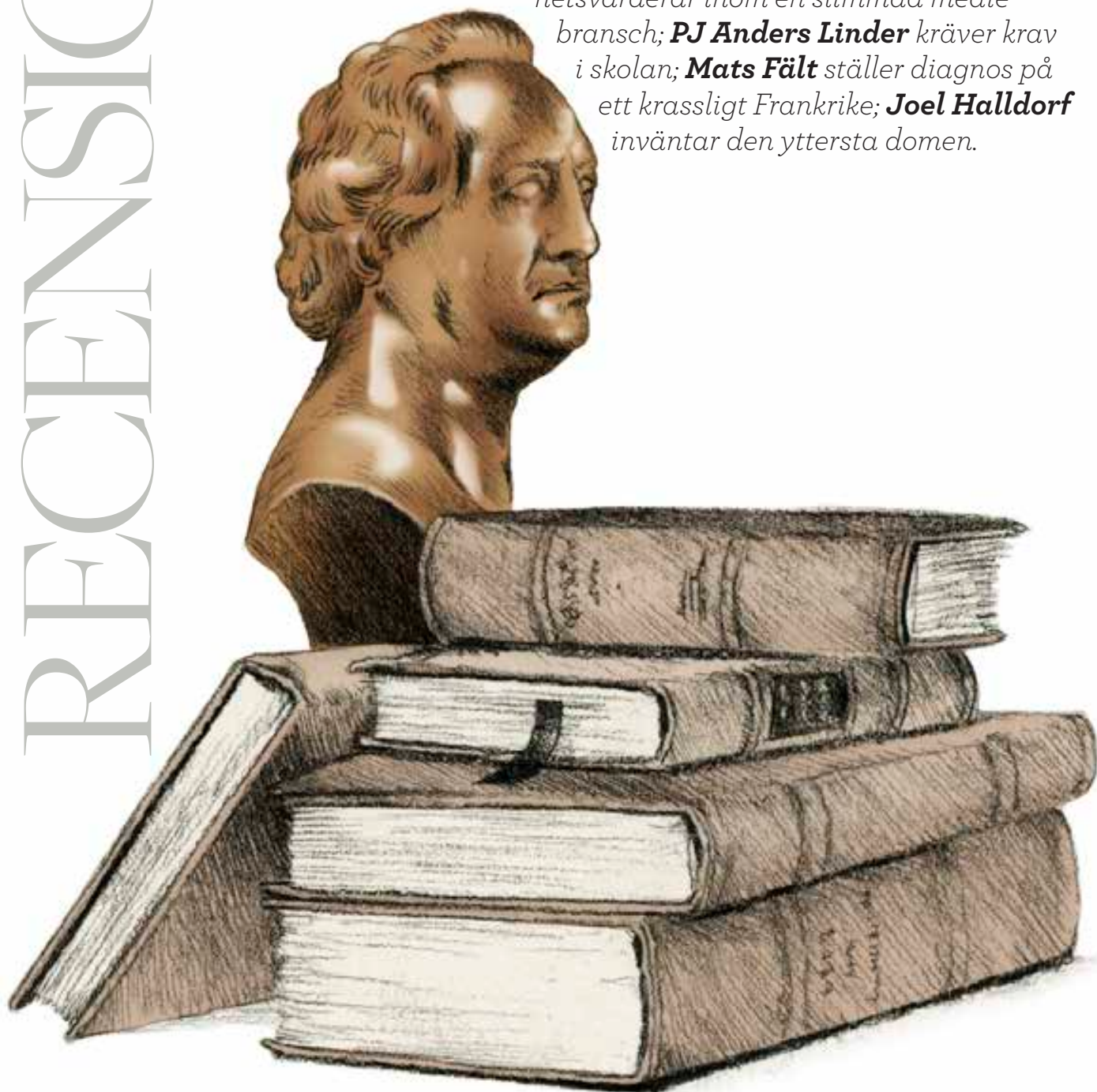
traditionerna; **Lisbeth Lindeborg** begrundar Tysklands ödesdiga geografi; **Olle Lidbom** ny-

hetsvärderar inom en slimmad medie-

bransch; **PJ Anders Linder** kräver krav

i skolan; **Mats Fält** ställer diagnos på

ett krassligt Frankrike; **Joel Halldorf** inväntar den yttersta domen.

Luc Ferry vid sitt ministerskrivbord. Han var utbildnings- och ungdomsminister under perioden 2002–2004. FOTO: KASIA WANDYCZ/GETTY IMAGES

Den nya humanismen

Den franske filosofen Luc Ferry slår sig för bröstet med diskretion och finesse. Ruth Lötmarker följer ett författarskap som utvecklas från en kritik av upplysningskritiken till hyllandet av en kärleksrevolution.

FILOSOFI

Om man vill skriva en självbiografi men inser att vissa angelägenheter påståenden skulle verka alltför självgoda eller skrytsamma, vad gör man då? Man kan anlita någon som ställer styrande och lagom provocerande frågor. Detta bidrar även till att ge verket en ledigare stil. Jag tror mig ana att detta är förklaringen till utformandet av Luc Ferrys bok från år 2011 med titeln *L'anticonformiste*.

Den han samarbetar med är Alexandra Laignel-Lavastine, en yngre kollega, doktor i filosofi och historiker med spe-

ciell inriktning på Västeuropa under 1900-talet. Hennes första fråga om Ferrys ursprung och familj utgår från ofta förekommande schablonbilder hämtade från pressen. Ferry presenteras som en rik arvinge, en briljant elev från elithögskolan École Normale Supérieure och en person som snabbt har klättrat uppför karriärstegen, något som denne själv till alla delar dementerar. Hans föräldrar var i själva verket av enkelt ursprung. Fadern hade, trots att han var högt begåvad, endast gått folkskola; modern hade på grund av kriget inte kunnat avsluta sina gymnasiestudier. Båda var kultiverade, men autodidakter, Luc var yngst av fyra bröder. Fadern hade en speciell passion i livet, att bygga

racerbilar, vilket i början endast inbringade existensminimum och som först på 1960-talet resulterade i ett eget bilmärke och ett 15-tal konstruerade exemplar.

Familjen bodde långt utanför Paris, i Fontenay-Saint-Père, i Seine-et-Oise, en så kallad lantlig idyll. Familjen bildade något av en klan och föräldrarnas ambition var att sönerna skulle få verklig bildning genom att studera konst, litteratur, klassisk musik, latin och grekiska istället för vad som kunde ha setts som mer matnyttiga ämnen. Den vanliga skolgången tillfredsställde inte dessa krav. Lösningen blev korrespondensstudier.

På frågan om föräldrarnas syn på reli-

>>

gionen och om eventuell religionsundervisning var svaret att fadern var fritänkare och kritisk till kyrkan som institution. Modern hade dock etablerat kontakt med tidens arbetarpräster, vilka arbetade i fabriker eller ute i samhället och oftast var kommunister. Dessa fick förmedla det som normalt var kyrkans katekesundervisning. Politiskt säger sig Ferry tidigt ha blivit gaullist. Fadern hade varit inkallad under kriget, och han hämtade sig aldrig riktigt efter vad han sett och upplevt av nazisternas framfart. Hans berättelser bidrog till ett avståndstagande från varje form av totalitarism.

Intresset för filosofi började märkas i

"En misstänksamhetens filosofi hade växt fram, vilken hävdade att 1700-talets förnuftstro, som skulle leda fram till mänsklighetens frigörelse, hade vänts till sin motsats."

15-årsåldern under inflytande av den äldre brodern Jean-Marc, idag filosofilärare vid Sorbonne. Han rådde Luc att läsa Descartes och Kant. Denne stod plötsligt inför något helt obegripligt: "a priori", "tinget i sig". Det var inte litteratur, det var heller inte vetenskap, men det var lockande. Den kurs i filosofi som i det franska skolsystemet är obligatorisk för alla bringade en viss ordning i detta. När han 17 år fyllde skrev in sig vid den filosofiska institutionen vid Sorbonne kände han sig dock som en utomjording, desto mer som detta var hösten 1968.

Han fylldes av två motstridiga känslor. Han befann sig bland elever som hade gått preparandkurser vid Paris elitgymnasier. De verkade alla behärska samma jargong, de vågade ställa frågor till läraren, medan Ferry själv gömde sig längst bak i klassen. Men han kände sig också fri. Han behövde inte framstå som maoist, anarkist eller trotskist, vilket verkade vara ett tvång för de andra. Han upplevde maj -68 i efterhand och upptäckte att det hela präglades av en oerhörd konformism och en total avsaknad av ironi och humor.

Det som räddade situationen var mötet med två lärare, vilka utan att ta avstånd från studentrevolten inte heller lät denna händelse påverka undervisningen. Den förste var Jacques Rivelaygne, som på ett närmast försynt sätt förklarade vad som skapade motsättningar mellan Fichte, Schelling, Hegel och Hölderlin. Den andre var Heinz Wismann, som föreläste om försokratikerna, vilka för Ferry var helt okända storheter. Denne pedagog insåg att Ferry var en särpling i studentskaran, en särpling med integritet. Genom organisationen för

det fransk-tyska studentutbytet erbjöd han Ferry ett stipendium för två års studier vid universitetet i Heidelberg med motiveringen: "Stanna inte i Frankrike. Res till Tyskland, det är där allt händer när det gäller filosofi." Två års studier i Heidelberg, inklusive en inledande kurs i tyska vid Goethe-institutet, upplevdes av Ferry som ett lyckokast i livet. 60 D-mark i månaden var mer än han någonsin tidigare haft möjlighet att spendera. Han drygade ut beloppet genom att spela gitarr på restauranger på kvällarna.

De praktiska förhållandena för studenterna var skyhögt överlägsna det han upplevt i Paris: fri tillgång till ett bibliotek

med hundratusentals verk i originalupplagor. Han utnyttjade möjligheten att läsa de stora filosoferna, Descartes, Kant, Freud och Heidegger in extenso. Efter återkomsten till Paris avlade han *l'agrégation*, den högre akademiska examen som är specifik för Frankrike, i filosofi.

Hans ambition var att bli lärare på universitetsnivå. Några terminers erfarenhet av den pedagogiska verkligheten på lägre nivå stärkte honom i den övertygelsen. Han fick en mentor i Evelyne Pisier, lärare i statskunskap vid elithögskolan Science Po. Hon rådde honom att avlägga *l'agrégation* även i just statskunskap, vilket skulle ge en allmän behörighet för en universitetstjänst. Tack vare ett tvåårigt stipendium från det statliga forskningsrådet klarade han inte bara av denna andra befodringsgrundande *agrégation*, utan disputerade även på en avhandling om Kant och Fichte. 1996 blev Ferry förordnad vid universitet Paris, Diderot. År av tråget arbete hade gett utdelning. Han var en seriös forskare i den akademiska världen, men han var medveten om att utan hjälp av de personer som i rätt ögonblick hade sett och väglett honom hade detta inte varit möjligt.

Hans nya position var dock inget slutmål. Ferry behöll en kritisk blick på det franska universitetssystemet. Till sammans med kollegan Philippe Forstmann ville han skapa en mötesplats där diskussionen om filosofiämnet skulle hållas levande. 1974 lanserade de Le Collège de philosophie, juridiskt en ideell förening utan stöd av någon institution. Vid det ideologiskt stormiga slutet av 1970-talet förvandlades föreningen till ett semina-

rium för den helt dominerande frågan hur man efter 1900-talets katastrofer – fascism, nazism och kolonialism – skulle utforma en ny humanism.

En misstänksamhetens filosofi hade växt fram, vilken hävdade att 1700-talets förnuftstro, som skulle leda fram till mänsklighetens frigörelse, hade vänts till sin motsats. Denna dekonstruktion av den europeiska civilisationen och dess värderingar hade sina rötter hos seklets stora tänkare. Enligt Nietzsche hade västvärldens rationalitet lett till medelmåttighet och nivellering. Marx och före honom Hegel förnekade människans fria vilja och såg historien som en deterministiskt betingad process, Heidegger poängterade att det inte längre var människan som styr tekniken, utan tvärtom människan som styrs av tekniken. Ferry ifrågasatte inte det riktiga i denna kritik. Den måste dock, enligt honom, representera ett övergångsstadium. Han kunde inte ge upp den humanistiska tanke som tillerkände människan både förnuft och fri vilja samt en förmåga att fatta moraliska och estetiska beslut.

I det intellektuella klimat som rådde sågs detta av många som en provokation. Vid sin sida hade Ferry Alain Renaut, som var vänsterintellektuell och som hade skrivit sin avhandling om Heidegger, men som både kunde ge och ta kritik. Efter att i ett antal år ha lett diskussionen om Marx, Heidegger och Freud sammanfattade de sina synpunkter i en bok. *La Pensée 68*, med undertiteln *Essai sur l'antihumanisme contemporain*, gjorde skandalartad succé.

Boken hade ett dubbelt budskap. Författarna poängterade att kritiken av den tidiga humanismen var berättigad, men att den måste utmynna i något konstruktivt, ett nytt humanistiskt tänkande. Samtidigt var boken en uppgörelse med dem som var direkta motståndare till deras ståndpunkter. Som representanter för antihumanismen utpekades framför allt Bourdieu, Foucault, Derrida, Deleuze och Lacan – den franska intellektuella eliten. Budskapet till dem var att de endast kunde anses som epigoner till de tyska tänkarna Nietzsche, Marx, Freud och Heidegger.

Ferrys medarbetare Laignel-Lavastine, som har sin minnesbild, betecknar konsekvenserna av publiceringen som en jordbävning inom den franska intellektuella världen. Ferry medgav att varken han eller Renaut hade varit förberedda på den mediastorm som blåste upp. I efterhand insåg de att de hade föregripit vänsterrörelsens nedgång. Kritiken hade varit desto mer drabbande som en helt annan utveckling var på gång bland ryska dissidenter – i Prag med Charta 77-rörelsen och inte minst i Polen med Lech Walesa och

Solidaritet, en strävan efter demokrati och mänskliga rättigheter.

När polemiken bedarrar antar Ferry sin egen utmaning att definiera vad han anser är dagens humanism. Det tvingar honom att tidsmässigt ta ett steg tillbaka och kritiskt granska det filosofiska budskapet som 1700-talets upplysning förde fram. Det seklets humanism hade full tilltro till det mänskliga förnuftet. Genom att utforska naturens lagar skulle man vinna ny kunskap. En ny civilisation skulle göra människan fri och lycklig, något som visat sig vara en alltför optimistisk syn på mänskligt tänkande.

För att visa hur Ferry själv utformar sitt budskap, väljer jag att komplettera hans självbiografi med den bok om religion han gav ut 1995, *L'homme-Dieu ou le sens de la vie* (Människoguden eller meningen med livet) samt med *La plus belle histoire de la philosophie* från 2014. I den senare för han en dialog med Claude Capelier, filosof och samhällsanalytiker.

Den första delen av boken från 1995 behandlar sekulariseringens frammarsch. Denna innebar inte att den religiösa frågan hade försvunnit eller skulle vara av ringa intresse. Det intressanta, enligt Ferry, är hur den formuleras.

I slutet av förra seklet var folkmordet i Rwanda och händelserna i Srebrenica en tragisk verklighet. Dagens exempel på

Paris: maj 1968. Ingen ironi, ingen humor.

FOTO: FONDATION GILLES CARON/GETTY IMAGES

Bokens andra del beskriver ett skede som ytligt sett är präglad av kontraster, men där ett mönster tonar fram. Samtidigt som tidsandan präglas av stark individualism, förs en kamp mot rasism, utanförskap, sexuella trakasserier och för skydd av minoriteter och en större omsorg om

serade värld. Upptakten till dessa förändringar var 1800-talets industriella revolution och det är dess historia och förlopp han beskriver.

I ndustrin krävde arbetskraft, och flykten från landsbygden tog sin början. Den som lämnade den traditionella gemenskapen i bondesamhället blev löneanställd och därigenom materiellt självständig. Den personliga friheten blev större. Det uppstod en helt ny uppfattning om individens möjligheter, frihet och ansvar. Ett konkret exempel blev valet av livspartner. Med början i arbetarklassen blev, tack vare den självständighet unga människor nu hade uppnått, det valet grundat i kärlek och inte beroende av föräldrars vilja. Inom borgarklassen vann denna nya frihet acceptans först på 1950-talet.

Ferry skildrar ett samhälle som förändras mer genomgripande och i snabbare takt än någonsin tidigare i mänsklighetens historia. Det som styr är inte längre någon idé eller princip som är förankrad i människans kollektiva vilja. Den enskilde individen förlorar både överblick och ansvar, något som har blivit än mer markant efter det att den nya informationsteknologin slog igenom på 1990-talet. Det som styr är den fria konkurrensen mellan företag, kulturer, universitet och vetenskapliga laboratorier, vilka alla lever under kravet att förnya sig.

För Ferry är kapitalismen en upplösande kraft. Den beskrivning han ger av den är klart antihumanistisk. För att uppnå sitt i grunden torftiga syfte, att skapa masskonsumtion, måste traditionella, framförallt borgerliga värderingar avskaffas. Det sker genom reklamens manipulerande bud-

”Det onda liksom det goda förblir ett mysterium, förankrat i människans inre. Ansvar att välja vilar helt på människan själv.”

mord, våldträskter och tortyr är övertydliga: det onda är inte längre ett medel utan ett mål. Hur hävdar sig det mänskligt goda, som dock finns, i den kampen? Kyrkans svar är att Satan är en andlig fiende som tar sig in i människornas tankar. Han utgör dock en del av Guds plan. Om vi motstår frestelser, blir vi starkare i anden och växer även i kärlek. Kyrkans budskap övertygar dock allt mindre och allt färre.

Sociologer och humanvetare hyllar en helt annan tes. De ser individen som en produkt av samverkande faktorer: nation, klass, familj och kultur. Människan framstår därigenom inte längre som ansvarig för sina handlingar. För Ferry är detta en banalisering av ondskan. Han citerar Rousseau, som menar att människan inte är programmerad av någon kod, hon har fullständig frihet att välja mellan ont och gott. Det onda liksom det goda förblir ett mysterium, förankrat i människans inre. Ansvar att välja vilar helt på människan själv.

miljön. Syntesen blir en önskan om en för alla bättre värld. Den långa process under vilken det gudomliga har upphört att styra vårt politiska och sociala liv har visat sig vara förknippad med en ny form av andlighet. Traditionella värderingar som att offra sig för fäderneslandet eller revolutionen är inte längre gångbara. Däremot har det hos människan själv, utan tvång utifrån, uppstått en beredskap att sätta den Andre framför sig själv. Även om de som omfattas främst utgörs av de närmaste, växer även en humanitär verksamhet fram som inte har något att göra med gammaldags välgörenhet. Ferrys rubrik på detta avsnitt är ”förgudligandet av människan”. Termen kräver en utförlig förklaring.

Ferrys revolutionerande syn på dagens människa avtecknar sig mot en bakgrund av att allt hela tiden förändras, en epok som har sina mörka och ljusa sidor men som framförallt kännetecknas av att gamla strukturer har brutits upp, nämligen dagens kapitalistiska, globali-

>>

Reklamens manipulerande budskap om sinnlighet och livsnjutning.

FOTO: PEPSI

skap om förnyelse, sinnlighet och livsnjutning. Konsumtion och innovation blir mål i sig. Framtiden är oförutsebar, då nationen politiskt har svårt att hävda sig mot de multinationella företagen.

Men myntet har två sidor. I boken från 2014 visar Ferry att lika omvälvande förändringar, men med andra förtecken, har skett på det privata planet. Med subversiv kraft har liberalismen frigjort värderingar som aldrig tidigare har varit erkända: känslor, drifter, en ny intimitet. Resultatet är den nya familjebildningen, som bygger på kärlek och omsorg om den andre. Ferry understryker att det enda sociala band som under de två senaste seklen har fördjupats och berikats är det som gäller familjen. Det är inom familjen vi lär oss att gå utöver oss själva och närma oss vad han kallar en profan andlighet. Vår känsla för barnen skapar engagemang i

frågor som den om vilken värld vi vill lämna över till dem och andra väsentliga politiska problem. Den humanitära verksamheten växer. Synen

på de homosexuella har ändrats. Den som idag gör sig skyldig till rasistiska uttalanden blir snabbt brännmärkt.

Oavsett om det beror på kritik han redan har fått, eller om det är att betrakta som ett svar på förväntade invändningar vad gäller hans syn på kärleken och familjens roll, föregriper Ferry flera olika synpunkter som ofta kommer till uttryck. En relation som bygger på kärlek och passion är sårbar. Antalet skilsmässor ökar, vilket gärna tolkas som att familjeinstitutionen vacklar under det tryck som tiden utsätter den för. Ferry anser att skilsmässa är ärligare än otrohet. Även i enföräldersfamiljer eller så kallade regnbågsfamiljer består dessutom relationen till barnen.

Han bemöter Claude Capeliers iakttagelse att det som trots allt dominerar den allmänna diskussionen är synen på ett omänskligt samhälle, där den råa kapitalismen är i färd med att bryta ner människor i penningens och konkurrensens namn. Vissa anser att samhället aldrig har varit mer omänskligt och så

föga inställt på att hjälpa de verkligt svaga än nu.

Detta bestrider Ferry på det bestämdaste. Att ojämlikheten ökar i tider av kris, vem kan bestrida det? Men vad ska man gå tillbaka till och jämföra med? 1800-talet? Läs Balzac och Zola. 1600-talet? Studera Molière. Han anser att Europas demokrater aldrig har varit mer omhändertagande.

Han skyr inte heller den sista, stora frågan om varför det humanistiska budskapet fortfarande fått rätt ringa genomslagskraft.

Den nya humanismen är redan verksam, hävdar Ferry. Allt förändras inte i ett trolslag, men det han ser som kärleksrevolutionen inom privatlivet har skapat en ny medvetenhet som får återverkningar i det offentliga och det politiska livet. I kommande generationers namn gäller det att återta greppet om vår historia och vår framtid.

Det som alltid varit filosofins uppgift är att ge riktlinjer för ett gott liv, inte att söka meningen med livet – det är inte säkert att en sådan finns – men att skapa mening åt livet. I vår samtida värld, där religion och utopier sviktar, anser han detta vara viktigare än någonsin. Hans humanistiska filosofi vilar på två grundtankar. Det ena, som väcker oro bland såväl ateister som verkligt troende är ”la spiritualité laïque”, vilket med andra ord betyder att människan i sin vardagliga, immanenta tillvaro har utvecklat sin känsla för absoluta, översinnliga värderingar. Dessa värderingar, hävdar han, har inte sin grund vare sig hos någon gud, i naturen, traditionen eller hos någon annan auktoritet. De framstår som självklara, transcendent; de finns inom människan själv. Transcendens och immanens sammanfaller, vilket blir den nya humanismens andra hörnsten.

De exempel som citeras på absoluta värden är inte många och av olika halt. Jag uppfinner inte, menar han, de mänskliga rättigheterna, de är i sig en självklarhet. Tyvärr omfattar exemplen även estetiska omdömen, vilket grumlar bilden. Att lyssna till en svit av Bach är en högst subjektiv upplevelse. Ferrys slutsats är dock att vi är i färd med att utveckla en form av andlighet som bär oss genom livet och vars sluteffekt vi ännu inte skådat.

Något som däremot kan sägas med säkerhet är att Ferry intar en särställning bland franska intellektuella, där materialism, ateism eller högst relativistiska värderingar är ymnigt företrädade. Hela hans filosofiska verksamhet, alltifrån hans kritiska inställning inför majrevolution till hans optimistiska syn på människans möjligheter, har bidragit till att skapa denna särställning. Hans humanistiska kamp lär fortsätta. ✿

L'ANTICONFORMISTE
UNE AUTOBIOGRAPHIE
INTELLECTUELLE
LUC FERRY
Denoël 2011

LA PLUS BELLE HISTOIRE
DE LA PHILOSOPHIE
LUC FERRY & CLAUDE
CAPELIER
Robert Laffont 2014

Ruth Lötmarker

God ton. En radiokör från Hamburg sjunger för tyska soldater i Esbjerg.

FOTO: GETTY IMAGES

Mjuka ryggar

HISTORIA

Den har kallats "fredsbesättelsen", den tyska ockupationen av Danmark 1940–1945. Efter några närmast symboliska sammanstötningar tidigt på morgonen den 9 april upphörde allt militärt motstånd och den danska regeringen meddelade kapitulation. Därefter inleddes den så kallade "samarbetspolitiken" som varade fram till 1943, då 100-tals sabotage och landsomfattande strejker fick ockupationsmaktens tålmod att tryta. Samarbetspolitiken upphörde, men inte samarbetet. Istället för en regering av folkvalda samlade sig departementscheferna till ett slags byråkratystyre som skötte administrationen av landet under ockupationens sista år.

Konstruktionen upprätthöll en fiktion av att Danmark, trots ockupationen, fortfarande var neutralt och suveränt, fortfarande demokratiskt och fortfarande i allt väsentligt "danskt". För tyskarna blev ockupationen av Danmark ett experiment, en lukrativ lösning som också gjorde att det krävdes betydligt mindre militär och administrativ personal i Danmark

än i länder vars regeringar hade motsatt sig ockupation.

Efter befrielsen 1945 vidtog arbetet med att analysera och som nation bestämma sig för vad som hade hänt, vilka som

realpolitiska nyanser, inga oklarheter.

Enligt en helt annan berättelse befann sig hela Danmark under fem år i ett konstant tillstånd av motstånd och uppror, det skedde bara på olika sätt på olika håll i

"Konstruktionen upprätthöll en fiktion av att Danmark, trots ockupationen, fortfarande var neutralt och suveränt, fortfarande demokratiskt."

var klandervärda och vilka som var sanna patrioter. 70 år senare pågår fortfarande debatten om skuld och oskuld.

Det finns många berättelser om samarbetspolitiken. En är att de danska politikerna var en samling veklingar som sålde ut landet för att rädda danskarnas eget skinn. Istället för att rakrygga ställa sig på de allierades sida i kampen mot nazismen, förlängde danskarna kriget genom att vara tillmötesgående, och inte minst genom den omfattande exporten av kött, smör och spannmål till Tyskland. I denna berättelse är motståndsrörelsen hjältar och politikerna landsförrädare. Här finns inga moraliska gränser, inga

samhället. Politikerna var motståndsmän i kostym. Allt de gjorde, till och med när de uppmanade befolkningen att ange medlemmar ur motståndsrörelsen, var i syfte att motarbeta tyskarna. Det som såg tyskvänligt ut var i själva verket dimridåer för att skydda landsmännen. Bland befolkningen stödde var och varannan aktivt motståndsrörelsen, alla brann av indignation och fosterlandskärlek.

Enligt ytterligare ett narrativ var politikerna de sanna hjältarna i sammanhanget. Det var dessa som modigt stod mellan ockupationsmakten och folket, som skyddade danskarna mot nazisternas grymheter och som försvarade folkstyret mot alla antidemokratiska krafter, såväl

>>

Minister Erik Scavenius (tv) med tysk samarbetspartner.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

kommunisterna som nazister. De bar bördan av att kompromissa med sina samveten i det högre syftet att bevara så mycket som möjligt av det goda danska samhället.

Historikern Hans Kirchhoff är expert på politiken under ockupationen. Ända sedan han disputerade på 1970-talet har han fogat bit till bit och tecknar nu, i sin senaste bok, *At handle med ondskenen*, en komplex bild av det historiska skeendet. Samtliga ovanstående berättelser avfärdas som grovt förenklade.

En mängd olika faktorer, motiv, personligheter och ofrånkomliga realiteter bildar ett virrvarr som omöjliggör den enkla, raka berättelsen om hur det *egentligen* var. Den läsare som längtar efter slutgiltiga domar, svartvita personporträtt och kompromisslösa ställningstaganden lämnas otillfredsställd. Det Kirchhoff gör är att han nystar upp virrvarret och sätter in händelserna i deras sammanhang.

För det allra första måste man förstå hur oerhört litet spännet av valmöjligheter faktiskt var, menar författaren. Somliga historiker och debattörer hävdar att om Danmark bara visat samma kämparanda som Norge, kunde historiens gång ha blivit en helt annan. Om danskarna redan från

början slagit in på motståndets väg, hade tyskarna tvingats lägga mycket mer resurser på Danmark – vilket hade gjort Tyskland lättare att besegra för de allierade. Och så där kan man hålla på och spekulera. Men inte ens om Danmark hade ägnat mellankrigstiden åt militär upprustning, hade militärt motstånd spelat någon större roll. Så stor var den tyska överlägsenheten.

Den danska regeringens bedömning av landets oförmåga att sätta hårt mot hårt var alldeles korrekt. Vad som däremot var ett felaktigt antagande var att Nazi-Tyskland skulle vinna kriget och fortsätta att dominera Europa under överskådlig tid. Den bedömningen gjorde att de första åren av *samarbetspolitiken* präglades av ett – i efterhand – pinsamt tillmötessgående.

Erik Scavenius hette regeringens utrikesminister och den politiker som efter krigstiden låtit personifiera allt som var fegt och opatriotiskt med samarbetspolitiken. Han hade egentligen lämnat politiken för en diplomatisk karriär, men kallades tillbaka och var under ockupationsåren länken mellan regeringen och Berlin. Han arbetade just utifrån antagandet att Tyskland skulle vinna kriget. Under de första åren ville Scavenius därför skaffa Danmark en så framstående ställning som möjligt i det framtida stortyska riket. Han ville inte bara invänta order från Berlin, och i maklig takt implementera tyskarnas direktiv. Han förde en mer aktiv politik, i förhoppning om Hitler och resten av det nazistiska ledargarnityret skulle bli vänligt inställda till Danmark.

Med tiden visade det sig att tyskarna inte brydde sig så hemskt mycket om Scavenius inställsamhet. Danmark och Tyskland var inte två jämställda parter. Till slut blev det som Tyskland ville. Och när den tyska krigslyckan vände 1942 blev förutsättningarna snabbt helt annorlunda. Nu blev det viktigare att börja agera med tanke på att kriget istället mycket väl kunde vinnas av de allierade. Samarbetspolitiken blev mer av ett förhållande, mer inställd på att bara bibehålla den konstruktion som höll det mesta av våldet, förtrycket och hungersnöden utanför landets gränser. Det blev svårare och svårare, för i takt med att kriget gick allt sämre för Hitler, tändes hoppet hos den danska befolkningen, och med hoppet motståndslusten, vilket resulterade i allt fler sabotage, inte minst mot järnvägar och industrier.

Hantering av motståndsrörelsen och de hastigt ökande sabotagen blev regeringens största utmaning. Attackerna mot tyska intressen riskerade att radera hela samarbetspolitiken, inte minst den dubbla jurisdiktion som gjorde att danskarna själva ansvarade för rättsväsendet. Därför jagade och fängslade den danska polisen

motståndsmän. De patriotiska hjältarna ställdes inför danska domstolar – eftersom alternativet skulle vara så mycket värre. Om tyskarna tog över skulle det snabbt införas dödsstraff, hårdare censur och sannolikt omedelbara judeförföljelser. Mot slutet av kriget gick tyskarna med på att motståndsmän och andra misshagliga element kunde interneras i ett läger i Danmark. Så undgick de flesta av dem deportation och död.

Länge lyckades politikerna övertyga Berlin om att "judefrågan" inte var något akut problem i Danmark. Ända till oktober 1943 gick det, då nyheten om de förestående deportationerna läckte ut och danskarna i en landsomfattande räddningsaktion lyckades forsla nästan hela den judiska befolkningen över till Sverige. Kirchhoff nöjer sig dock inte med att föra räddningen av judarna på samarbetspolitikens pluskonto; han problematiserar Danmarks inställning till andra judar än de "egna". I början av kriget, när Hitlers plan fortfarande bestod i att flertalet av de tyska judarna skulle lämna landet, stängde Danmark bestämt dörren för flyktningarna. Den danska regeringen bekymrade sig inte nämnvärt om judarnas öde, bara de *danska* judarnas öde.

At handle med ondskenen är en gedigen och detaljerad lektion om ett traumatiskt skede i ett av våra grannländers historia. Det borde räcka som skäl för att läsa denna välskrivna bok.

Därutöver avslöjar den elegant hur politiker, debattörer och agitatorer gärna vill förenkla historien i enlighet med vitt skiftande agendor. I ett jubileumstal 2003 angrep exempelvis den liberale statsministern Anders Fogh Rasmussen samarbetspolitikerna och hävdade att om alla länders regeringar uppträtt som den danska, skulle nazisterna ha behärskat Europa än idag. Det är huvudlöst att jämföra stormakternas handlingsmöjligheter med Danmarks. Och det är naivt att inte låtsas om att även stormakterna till stor del handlade utifrån egenintresse – precis som politikerna i Köpenhamn gjorde. Rimligt blir det bara om man vill använda historien till att skapa ett nationellt dåligt samvete, i syfte att lägga grunden för en ny utrikespolitik. Vilket var precis vad Fogh Rasmussen gjorde.

Men viktigast är påminnelsen om hur svårt, ja omöjligt det är att överblicka ett händelseförlopp medan det pågår. Eftervärldens dom kan bli orimligt hård utifrån kunskapen om hur förloppet faktiskt avlöpte. Hans Kirchhoffs skildring av ockupationsåren är en lågmäld maning att närma sig historien med ödmjukhet. 🌸

Susanna Birgersson

**AT HANDLE MED
ONDSKENEN
SAMARBEJDSPOLITIKEN
UNDER BESÄTTELSEN**
HANS KIRCHHOFF
Gyldendal 2015

Den gamle och naveln

BIOGRAFI

Gore Vidal menade att det engelska språkets tre sorgligaste ord var "Joyce", "Carol" och "Oates". Eller rättare sagt: han tyckte om att säga det, precis som han tyckte om att sprida omsorgsfullt polerade elakheter om en stor mängd kolleger – Truman Capote, John Updike, Norman Mailer... – omkring sig. I själva verket var han, när det gällde just Oates, bara litet sur på några reservationer i en huvudsakligen välvillig och vördnadsfull recension av hans egen roman *Lincoln* som han hade skrivit för *The New York Times Book Review*. Sådant glömde han aldrig, och han odlade sina fiendskaper med en stark lidelse. Och i själva verket läste och uppskattade han Oates, fast i smyg.

Den som ertappade Vidal med Joyce Carol Oates essäer i handen var Jay Parini, nära vän och förtrogen sedan många decennier, författare till såväl romaner som diktsamlingar och diverse facklitteratur av olika slag, samt en Faulknerbiografi. Med den just utkomna *Every Time a Friend Succeeds Something Inside Me Dies* har han uppfyllt ett motvilligt avgivet löfte till Vidal, som gick ur tiden 2012 och som – givetvis, det ligger i sakens natur – var djupt missbelåten med Fred Kaplans redan existerande biografi från 1999, som Parini för sin del hyllar och betraktar som värdefull. Troligen skulle Vidal förkasta även denna bok.

Parini har alltså inte skrivit någon allt överslättande hagiografi. Även om han i deras relation ser något av ett ömsesidigt eftersträvat fader/son-förhållande, är han av egen erfarenhet klar över Vidals ej obetydliga brister, både som medmänniska och som författare. Möjligen är Parini aningen för mild i omdömet och alltför frikostig med utförliga referat när det gäller ett flertal av Vidals mindre lyckade romaner. Men han döljer inte att Vidals monumentala självupptagenhet med åren utvecklades till en för omgivningen plågsam paranoia, försvårad av en stadigt allt värre alkoholism, samtidigt som han gärna framhåller vännens generositet, lojalitet och stimulerande konversationskonst. Den som, i likhet med Parini själv, hade vett nog att inte invända alltför mycket eller ofta, lönades i regel med varm tillgivenhet och storslagen gästfrihet.

När Parini träffade Vidal på 1980-talet

Gore Vidal, 1925–2012.

FOTO: STEVE APPLEFORD/CORBIS/ALL OVER PRESS

hade denne bosatt sig i en magnifik villa vid den vackert klippiga Amalfikusten tillsammans med sin ständige följeslagare (deras relation var sexuell bara alldeles i början av deras 53 långa år av samlevnad; därefter raggade de gärna älskare och besökte bordeller tillsammans),

även en flott takvåning med terrass i Rom, utgångspunkt för ett intensivt umgänge med celebriteter som Alberto Moravia, Italo Calvino och Federico Fellini. Pengar saknades inte. Vidal drog tidigt och länge in betydande intäkter på sina filmmanus, magasinsartiklar, Broadwaysuccéer och

"Möjligen blev Vidal själv i alltför hög grad förförd av den egna marknadsföringen, vilket inte är alldeles ovanligt."

Howard Austen (egentligen Auster, men tanken var att den lilla konsonantkorrigeringen i slutet skulle ge ett mindre judiskt intryck). Vidal och Austen levde ihop fram till den senares död 2003, som var ett svårt slag för den förre.

Det var alltså under flera decennier från Italien som Vidal lät sina gnistrande sarkasmer regna över ett USA präglad, ansåg han, av kulturellt och politiskt förfall. Men resorna över Atlanten – föranledda av tv-framträdanden, föreläsningar, boklanseringar och diverse jippon – var så frekventa att den amerikanska allmänheten nog aldrig riktigt hann sakna honom. Paret Vidal–Austen disponerade

bästsäljarböcker. Och lika bra var väl det; han hade aldrig någon egentlig talang för att leva billigt.

Även Vidal själv hade, för övrigt, ändrat sitt namn för att markera en metamorfos och en nyskapad identitet som författare och nationell uppföstrare. Han döptes till Eugene Luther Gore Vidal jr. Gore var alltså moderns flicknamn. Henne avskydde han intensivt – Freuds idéer om ett oedipuskomplex var i Vidals ögon lika motbjudande som löjliga – och han klippte så småningom av all kontakt med henne. Däremot älskade han innerligt sin morfar, senatören Thomas P Gore, från vilken han övertog i stort sett alla sina politis- >>

ka instinkter, som han utvecklade till en frihetlig vänsterståndpunkt, antielitistisk och centralmaktsfientlig, med gradvis allt kraftigare inslag av konspira-tionsföreställningar.

I likhet med sin morfar menade Vidal att Franklin D Roosevelt var införstådd med anfaller mot Pearl Harbor och lät det ske i syfte att tvinga in USA i andra världskriget, och i linje med det resonemanget var förstas terrorattacker-na i september 2001 en syltburk som den i och för sig uttalat isolationistiske George W Bush hade sina kladdiga fingrar i för att få en ursäkt att invadera Afghanistan och Irak. Och ungefär här var det många som definitivt avskrev Vidal som en seriös debattör. Det hjälpte heller inte att han i sentimentala ordalag till sitt hjärta slöt terroristen Timothy McVeigh, som sprängde en federal regeringsbyggnad i Oklahoma City 1995 (168 döda, över 600 skadade). Hans tidigare adept Christopher Hitchens skrev ett sorgset farväl i Vanity Fair under den briljanta rubriken "Vidal Loco". Hitchens talar här om en "crackpot strain" som gradvis blivit alltmer markant, för att till slut helt dominera Vidals personlighet.

Man kan väl säga att Gore Vidal var gränslös, på gott och ont, och att det ingick i arbetsbeskrivningen för den offentliga persona han hade skapat åt sig att betrakta hela världen, kulturen och historien genom den egna navelns inte alltid knivskarpa optik. Möjligen blev han dessutom själv i alltför hög grad förförd av den egna marknadsföringen, vilket inte är alldeles ovanligt. Men så flitig han var. Och som han kunde polemisera när formen var god. Mod saknades inte. Han var en av de starkast lysande intellektuella mediestjärnorna under en tid då medierna

ännu var litet nyfikna på intellektuell verksamhet. Jay Parinis biografi manar till omläsningar och nyupptäckter.

Jan Söderqvist

**EVERY TIME A FRIEND
SUCCEEDS SOMETHING
INSIDE ME DIES**
THE LIFE OF GORE VIDAL
JAY PARINI
Little Brown 2015

Gemensamma intressen

BIOGRAFI

Henry Paulson är en man som är van vid makt och befogenheter. Två stridsplan modell F-16 eskorterade privatjeten han färdades i in över amerikanskt luftrum just efter attacken mot World Trade Center 2001. I egenskap av vd för Goldman Sachs (1999–2006) var det nämligen av största symboliska vikt att Paulson blev en av de första som återvände med flyg till USA efter terrordådet.

Då Paulson sedan blev USA:s finansminister (2006–2009) ringde han en gång upp försvarsminister Robert Gates mitt i natten för att stoppa de amerikanska militärfartyg som hade fått order att åka genom Taiwansundet. Detta skulle nämligen ha försämrat Paulsons förhandlings-situation betydligt; han var i Peking med viktiga politiska möten inbokade.

Anekdoter likt dessa två är märkvardiga, om än inte unika. Vad som på allvar skiljer Paulson från andra amerikanska politiker är hans erfarenheter av Kina. Möjligtvis med undantag av Henry Kissinger, så finns det ingen annan politiker från USA som har åtnjutit lika många och meningsfulla kontakter med Kinas högsta tjänstemän. Jämfört med Kissingers bok *On China* (2011) innehåller Paulsons framställning i *Dealing With China* såväl utförligare som fler möten med kinesiska ledare; Paulson har gjort över 100 resor till Kina och träffade landets nya president Xi Jinping redan 2006.

Xi kallas i boken för "en gammal vän", precis som Jiang Zemin, Kinas president på 1990-talet. Vid ett tillfälle bjöd Paulson till och med hem en handfull kinesiska tjänstemän för ett möte i sin privata bostad i Washington. Gästerna inkluderade Kinas vice premiärminister, finansminister, centralbankschef, ambassadör samt den skandalomsusade och numera fallna toppolitikern Bo Xilai.

Kontakterna med Kinas politiska ledning började Paulson odla redan tidigt i sin över 30 år långa karriär inom Goldman Sachs, som har kallats för "USA:s mest kontroversiella investmentbank" av bland annat Reuters. Under det att de flesta

konkurrenterna ignorerade Kina under 1990-talet, vann Goldman sakta de kinesiska ledarnas viktiga förtroende.

Den första av bokens tre delar handlar just om Paulsons tid vid Goldman, och beskriver även utförligt tillståndet i Kinas statliga jätteföretag, som vid 1990-talets början anställde 110 miljoner arbetare och utgjorde nästan en tredjedel av landets industriella BNP. Dessa kolosser till bolag var ett sänke för Kinas ekonomi och hämmade landets innovationsförmåga, då de med hjälp av statliga banklån dominerade sektorer där privata entreprenörer försökte etablera sig.

De statliga bankerna saknade vidare all kunskap om utlåning eller riskbedömning; bankerna granskades i regel av samma tjänstemän som sökte lånen. Några återbetalningskrav existerade knappt, vare sig för lokala myndigheter eller statliga företag, vilket enligt Paulson ledde till en bokföring som var så knapphändig att det var omöjligt att uppskatta vidden av de enorma förlusterna.

För att effektivisera ekonomin och samtidig möjliggöra inträde i Världshandelsorganisationen, beslutade sig Kinas ledning för att lista sina jätteföretag på börserna i USA och Hongkong. Goldman fick bland annat i uppdrag att förbereda noteringen av Kinas största telekombolag och ett statligt oljeföretag med en halv miljon anställda.

Otaliga arbetare miste sin "risskål av järn" – den garanti om allt från bostad till sjukvård från vaggan till graven som de statliga företagen tidigare givit sina anställda – som en följd av detta. Paulson noterar att cirka 40 miljoner jobb gick förlorade inom Kinas statliga sektor under perioden 1990–2001 samt att han och kollegerna "var tvungna att skapa nya lösningar och modeller under processens gång", eftersom företag av samma storlek och med liknande problem aldrig tidigare hade börsnoterats lika snabbt.

Zhu Rongji, Kinas premiärminister 1998–2003, kallas i boken för "hammaren" som genomförde de reformer som president Jiang Zemin beställde. Zhu framstår som tuff, självsäker och krävande med en vana att dela ut realistiska deadlines.

Vänner emellan: Xi Jinping och Hank Paulson.

FOTO: WSJ

Också de mindre detaljerna är spännande; vid ett tillfälle upptäckte Paulson att Zhu Rongji hade tjocka långkalsonger under sina kostymbyxor genom Pekings bistra vintrar, då många av de kontor han besökte inte hade råd med uppvärmning. Något sådant hade varit "otänkbart" för alla "bortskämda" politiker i USA.

Under åren vid Goldman Sachs kontaktades Paulson allt oftare personligen av högt uppsatta kinesiska politiker för att utföra specifika uppdrag. Zhu Rongji gav Paulson ansvaret för att utforma de viktigaste utbildningsprogrammen vid universitetet Tsinghua, och Wang Qishan bad flera gånger om hjälp med att städa upp en finansiell röra av krediter och spekulation i Kinas rikaste provins Guangdong, där Wang blev chef 1997.

Uppdragen försåg Paulson med de i Kina så ovärderliga personliga kontakterna; tack vare framgångarna i Guangdong kunde Wang Qishan stiga i graderna och är idag Kinas mäktigaste politiker näst efter Xi Jinping. "I Kina kommer du alltid att vara välkommen och bli lyssnad till", försäkrade Wang Qishan en gång Paulson som tack.

Bokens andra del inleds i och med att Paulson blir USA:s finansminister. Han tvekar först men antar snart utmaningen sedan Kinas centralbankschef – en av Paulsons "gamla vänner" – sagt att detta

är en chans "att göra skillnad på riktigt", särskilt med tanke på Paulsons kinesiska kontakter. Utnämningen föregicks av en lång diskussion med president George W. Bush om att öka samarbetet med Kina.

2006 realiserades China-US Strategic Economic Dialogue på Paulsons initiativ, efter sedvanligt utnyttjande av diplomatiska kontakter. Paulson fick Zhou Yongkang – då säkerhetsminister, idag fängslad på livstid för korruption – att framföra

"Finanskrisen blev Kinas möjlighet att utmana den amerikanska världsordning som härskat i Asien sedan andra världskrigets slut."

förslaget om dessa samtal direkt till (dåvarande) president Hu Jintao. Denna dialog har växt med tiden och är än idag det viktigaste forumet för samtal mellan världens två mäktigaste länder.

Paulsons tid som finansminister sammanföll med den globala finanskrisen, och hans kontroversiella räddningsplan innefattade att flera institutioner löstes ut av myndigheterna; bland annat hans egna gamla Goldman Sachs. I Kina innebar finanskrisen en annan kontrovers; i privata möten fick Paulson veta att många kinesiska ledare började tvivla på nödvändigheten av marknadsliberala reformer.

Finanskrisen blev Kinas möjlighet att utmana den amerikanska världsordning som härskat i Asien sedan andra världskrigets slut. Med sin oavbrutna tillväxt blev Kina plötsligt en källa till avund, samtidigt som landet började använda de ekonomiska framgångarna för att spänna musklerna även politiskt, främst i Syd kinesiska havet.

Paulsons lösning för dessa utmaningar är lika tydlig som enkel: han förespråkar ett konstruktivt, utökat ekonomiskt samar-

bete och en mer öppen konkurrens. Kina, menar Paulson, är en utmärkt "motståndare" till USA, och amerikanerna bör höja sig snarare än att krympa inför en konkurrent. Paulson tror inte på "The China Model" och vill se ett USA som med ökad effektivitet bevisar fördelarna med ett öppet ekonomiskt system och samhälle.

Detta är fokus i bokens tredje och klart blekast del. Efter tiden som finansminister startar Paulson en *think-and-do tank* vid namn Paulson Institute med inriktning på miljö och hållbarhet i Kina. Här finns även ett slags problembeskrivning avseende det moderna Kina, som

>>

Shanghai, augusti 2015: Allt faller.

FOTO: GETTY IMAGES

egentligen främst handlar om att återge redan väl kända fakta om missförhållanden som miljöproblem, klassklyftor eller informationskontroll.

Innehållet blir problematiskt då Paulson tonar ner kritiken av Kinas regim. Han talar exempelvis om massakern vid Himmelska fridens torg som en "incident", och beskriver Kinas informationskontroll som "fullständig logisk" från kommunistpartiets perspektiv. Paulson talar visserligen om det moraliskt tveksamma med att censurera internet, men verkar samtidigt anse att det största bekymret med denna censur är att den kan påverka Kinas tillväxt negativt.

Paulson skriver förvisso ur en finansmans vinkel, men det finns ytterligare en anledning till att stryka Kinas myndigheter medhårs. I en intervju med New York Times efter publiceringen av *Dealing with China* svarar han undvikande på om han hade Kinas censurmyndighet i åtanke då han skrev boken. Paulsons uttalade målsättning är nämligen att boken ska ges ut även på kinesiska, utan censur eller ändringar.

Ett annat uttalat syfte med boken är att hjälpa dem som arbetar med Kina, såväl affärsmän som tjänstemän och filantroper. Således finns också en punktlista med "tips" på hur USA kan och bör förbättra relationen med Kina. Bland annat vill Paulson ge Kina mer makt (och därmed ansvar) globalt, samt stödja en större kinesisk ledarroll i internationella institutioner som Världshandelsorganisationen.

Alla håller inte med. Mot bokens slut återger Paulson en konferens i Boston där han föreläste för en grupp högt uppsatta chefer inom

finanssektorn, varpå en av dem frågade: "Du är ju en riktig patriot, så varför hjälper du Kina?" Paulson menar att detta är en åsikt som knappast skulle ha uttryckts för bara tre år sedan, men att synen på Kina har förändrats till det värre.

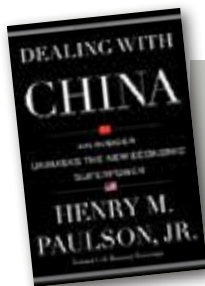
Enligt Paulson hotar en ökande fiendelighet den relation mellan USA och Kina som under mer än fyra årtionden har bidragit till ekonomisk tillväxt, jobbtillfällen och välbefinnande i båda länderna. Han menar vidare att det är av högsta intresse för USA att det går bra för Kina. "Världens viktigaste frågor kan inte lösas om de två supermakterna inte samarbetar", är Paulsons argument för detta vid sidan om självklarheter som Kinas vikt i egenskap av en växande exportmarknad.

Liksom många i branschen är Paulson övertygad om att ekonomiska reformer leder till politiska reformer. Han nämner vid något tillfälle att politiska och ekonomiska reformer är två vitt skilda saker, men blandar oroande ofta ihop dem som om "reform" vore ett ord med endast en innebörd.

För något årtionde sedan kunde man visserligen skönja en svag trend i form av ökad politisk frihet i Kina. Men på senare tid har sådana reformer uteblivit, och särskilt efter det att Xi Jinping tog över makten 2012 lever regimens meningsmotståndare under större press än tidigare. Paulson skriver dock närmast odelat om sin "beundran" för Xi, och konstaterar utan mycket till reflektion att presidenten inte ser någon motsättning i att öppna finansmarknaderna samtidigt som de ideologiska tumskruvorna dras åt.

Förenklat skulle man kunna säga att Henry Paulson vill förbättra relationen till Kina genom att ge landets ledare precis den hjälp de vill ha. Detta är en formel som utan tvekan vinner gehör i Peking och bidrar till att effektivisera Kinas ekonomi. Men det är knappast ett koncept som uppskattas i huvudstäder som Manilla eller Tokyo, eller för den delen av de samhällsgrupper och individer som gärna vill se snabbare framsteg inom mänskliga rättigheter i Kina. 🌸

Jojje Olsson

DEALING WITH CHINA
AN INSIDER UNMASKS THE
NEW ECONOMIC SUPERPOWER
HENRY M. PAULSON JR.
Grand Central Publishing 2015

Mat för

EKOLOGI

Mänsklighetens långsiktiga överlevnadsförmåga på en jord som tycks bli alltmer negativt påverkad av mänsklig resurskonsumtion är per definition en av de avgörande ödesfrågorna i vår tid. Politiken på lokal, nationell och global nivå har styrts in på att hantera hållbarhetsaspekterna. Snart sagt all verksamhet inom varje område i både det lilla livet för enskilda människor och i det stora liv som levs av våra organisationer präglas av en önskan att minska människans avtryck på vår omvärld.

Med en ökande befolkning och en alltmer uttalad urbanisering blir mänsklighetens avtryck allt påtagligare. Och naturligtvis är det med oro man ser nya och stora befolkningsgrupper lyftas till en medelklassnivå ifråga om konsumtionsmönster och allmän livsstil. Kommer verkligen jordens resurser att räcka till, och kommer balansen mellan befolkning och natur att kunna upprätthållas?

Miljögeografen Ruth DeFries bok *The Big*

morgondagen

Ratchet bjuder på vad som i sammanhanget måste ses som hoppfull läsning. Istället för den undergångsstämning med larmrapportdramaturgi som vi har vant oss vid får man här en betraktelse över mänsklighetens utveckling med dynamik och experimenterande i fokus.

Det som också präglar DeFries bok är att intresset riktas mot produktionen av livsmedel. Detta är, enligt författaren, den helt avgörande frågan för mänskligheten – både när man ser på den historiska utvecklingen och när man blickar in i framtiden.

Hållbarhetsdiskussionen sätts genom detta in i en rimligare ram än vad som vanligen är fallet. Enligt gängse resonemang är mänskligheten mer eller mindre dömd att gå under på grund av miljöproblem eller, som hos 1700-talstänkaren Thomas Malthus, livsmedelsbrist.

Det kosmiska perspektivet är ingången – och ramen – för DeFries. Det förenar hennes analys med flera andra på detta fält. Det oundvikligen förgängliga i mänsklighetens och planeten Jordens existens ligger som en fond bakom bokens resonemang.

Att vi finns till, så vitt vi kan bedöma, snarast genom en kedja av slumpmässiga omständigheter. Där till exempel jordaxelns lutning har gett livgivande årstidsväxlingar, och månens stabiliserande verkan på jordens omlopp kring en sol som lyser

”Enligt gängse resonemang är mänskligheten mer eller mindre dömd att gå under på grund av miljöproblem eller livsmedelsbrist.”

lagom starkt. Att jorden har en atmosfär och att människor, med liknande genetiska sammansättning som den som nu finns, råkade uppstå och över generationer vann framgång i den ständigt pågående evolutionsprocessen.

Det är de grundläggande kretsloppen i naturen där mineraler och vatten transporteras och har olika funktion i olika skeden som ger förutsättningar för mänskligt liv, bland annat genom att möjliggöra jordbruk. Vindarna, som i grunden orsakas av jordens rotation, är ännu en utgångspunkt för hur mänskligt liv har utvecklats, enligt DeFries. Vindarna var nödvändiga för den tidiga sjöfarten, som var nödvändig för en tidig handel.

Med detta grundläggande, långsiktiga perspektiv beskriver Ruth DeFries mänsklighetens utveckling som historien om hur man har lyckats öka produktionen av livsmedel. Utan god näringstillförsel, ingen stabilitet i samhällsbygget och heller ingen kulturell eller intellektuell utveckling. I de skeden då livsmedelsproduktionen har drabbats av obalanser, skapade av människan eller orsakade av naturens växlingar, har destabilisering och ofärd inträffat.

Genom ständig utveckling, innovationer och dynamisk problemlösning har mänskligheten klarat av att möta de svåra utmaningar som den har ställts inför. Specialisering i jordbruk och produktion, ofta med urbanisering som en ingrediens, har lett till ökande livsmedelsproduktion och ökad effektivitet i ekonomi och samhälle. Det är de utvecklingssteg som mänskligheten har tagit, och som successivt har lett till utveckling och framgång.

Teknisk utveckling har varit en förutsättning för framåtskridandet. DeFries beskriver en sådan teknisk och mänsklig utveckling under flera viktiga skeden: från

det grundläggande jordbruket i de första civilisationerna, som ofta återfanns i närheten av floder, som var viktiga bärare av mineraler och gödning, över den långsamma introduktionen av bättre jordbruksutrustning, dragdjur, växelbruk et cetera.

Allt var en följd av lärande över generationerna, som ledde till en långsam men dock ökning av livsmedelsutbudet.

Men utvecklingen har också drabbats av olika kriser, som nästan alltid har orsakats av en ensidig fokusering på en enda odlingsform, teknik, gröda eller ”mirakelkur”. Gödning i form av guano i Västευropa under ett antal decennier, som höjde avkastningen för att sedan snabbt avta, är ett exempel. Kolonisationen av västra USA, som delvis drevs av tillgången på buffelkött, som snabbt tog slut, är ett annat. Lägg därtill farorna i den för högt drivna specialiseringen inom jordbruket med monokulturer i modernare tid. Dessa gav å ena sidan upphov till snabb ökning av avkastningen, men å andra sidan medförde de ett beroende av kemiska tillsatser och syntetisk gödning, som i sin tur har ett produktionsförlopp som inte alltid är hållbart.

En avsnitt beskriver mänsklighetens långa kamp mot skadeinsekter av olika slag. Dessa har alltid hotat balansen i jordbruket och ofta orsakat missväxt. Mänskligheten har mött dessa faror med motåtgärder som har vuxit fram ur erfarenheter och lärande över generationer, men också genom nyare tiders bekämpningsmedel. Kopplat till detta finns erfarenheter av misstag, som DDT, som har lett till att man sedan har sökt sig mot bättre grödor och bättre bekämpningsmedel.

Vad det nu handlar om är att försöka bygga upp livsmedelsproduktionen i samklang med de grundläggande processerna för mänskligt liv på jorden. Det gäller kretsloppen för mineraler, som måste upprätthållas, till exempel genom mer effektiva reningsanläggningar där mineraler i avloppet tas till vara för gödning av jordbruk i större utsträckning. Vidare handlar det om att livsmedel som har cykler mer i samklang med kretsloppen står för en större

>>

Utan god näringstillförsel, ingen stabilitet i samhällsbygget.
FOTO: JOHNER BILDBYRÅ

Ljus framtid: innovation och dynamisk problemlösning.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

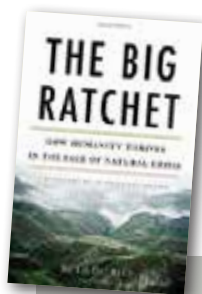
del av näringsintaget. Lärande och teknisk utveckling måste gå vidare. Här slår DeFries teknikoptimistiska syn igenom.

Mänskligheten kommer att fortsätta utvecklas. Misstag kommer att göras. Men det är rimligt att anta att mänskligheten kommer att klara av att möta de hinder som dyker upp, enligt DeFries, som lyfter fram två skriftställare som representerar en överdrivet negativ och problematiserande utvecklingssyn.

Det är dels ovan nämnde Malthus, som i slutet av 1700-talet felaktigt förutspådde att befolkningsökningen skulle springa ifrån livsmedelsproduktionen. Dels är det den kände svenske hållbarhetsforskaren Johan Rockström, som med ett liknande kosmiskt angreppssätt i sin analys kommer till betydligt mer alarmrande slutsatser än DeFries, som menar att Rockström underskattar mänsklighetens dynamik och utvecklingskraft.

Hennes analys ger vid handen att diskussionen om hållbarhet och utmaningarna framöver bör breddas. Mänsklighetens förmåga att lära, genom experimenterande och teknisk och institutionell utveckling, måste ges en större vikt i diskussionen. Livsmedelsproduktionens väsentliga betydelse för hållbarhet behöver tydliggöras. Utmaningarna framöver är kanske inte mindre än de vanligen beskrivs, men möjligheterna att lösa dem är sannolikt bättre. 🌸

Björn Hasselgren

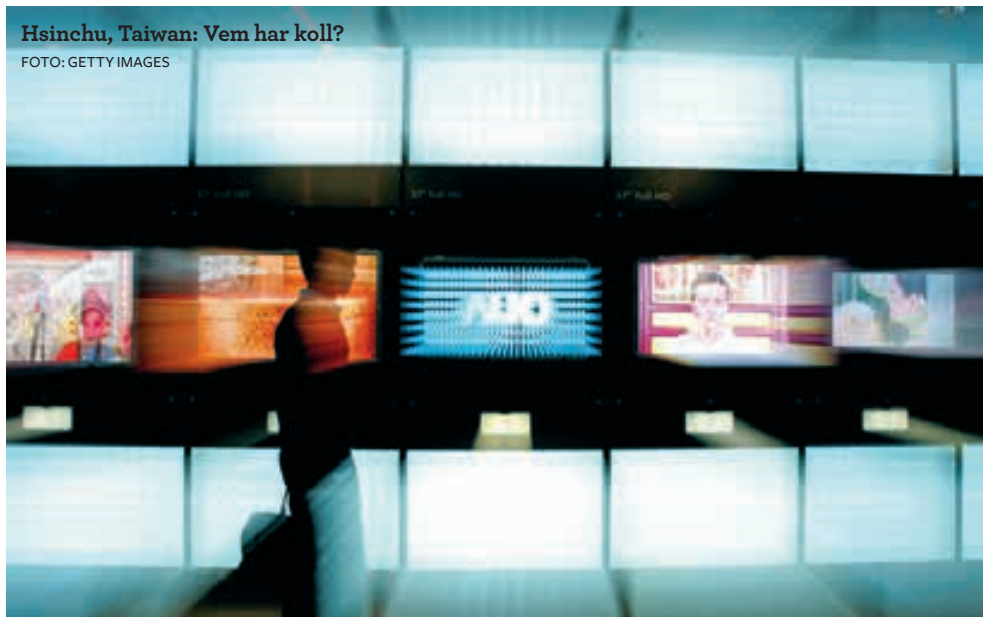

THE BIG RATCHET
HOW HUMANITY
THRIVES IN THE FACE OF
NATURAL CRISIS
RUTH DEFRIES
Basic Books 2014

Allt går så hiskeligt fort

Hsinchu, Taiwan: Vem har koll?

FOTO: GETTY IMAGES

FUTUROLOGI

Nationalekonomen Andreas Bergh myntade för sju år sedan begreppet flygplatsbok. En sådan kännetecknas enligt Bergh av att den a) ofta säljs på flygplatser, b) är på engelska, c) har en bra titel och en lång undertitel som ofta sammanfattar hela boken, d) är övertygande skriven, ger sken av att säga något helt nytt och att bygga på forskning, men visar sig (e) vid närmare granskning ofta bygga på en antingen trivial eller felaktig tes.

I det begreppet har han fångat en genre som av någon anledning inte riktigt har fått fäste bland svenska författare av facklitteratur. I alla fall inte med samma standardiserade men ofta medryckande berättarteknik, som förmedlar känslan av att just här och just nu bjuds jag som läsare på något som gör mig klokare och bättre rustad att möta samtiden. Tyvärr stämmer det att många av flygplatsböckerna antingen är just triviala eller åt det tveivelaktiga hållet – men guldgruv finns.

No Ordinary Disruption är en på många sätt typisk flygplatsbok. Författartrion Richard Dobbs, James Manyka och Jonathan Woetzel är alla tre forskningsledare på det stora globala konsultföretagets tankesmedja, McKinsey Global Institute, och har alltså som specialitet att trendspana in i framtiden för att hjälpa företags-, organisations- och politiska ledare att fatta goda beslut. Mycket riktigt sammanfattar också undertiteln bokens kärna: fyra globala krafter som rubbar alla trender.

Dessa krafter är, i tur och ordning, 1) tillväxtmarknadernas tillväxt (jodå, konsulter får formulera sig så) och städernas segertåg, 2) det snabba tekniskiftet, 3) en åldrande befolkning samt 4) ett ökat "flöde" av handel, kapital, människor och data, något som kanske enklast skulle kunna sammanfattas med en allt snabbare globalisering.

Inget av detta är nytt, vilket skulle göra att flygplatsboken placeras i hyllan över välskrivna men triviala samtidsspaningar. Det vore dock att göra verket orättvisa.

För det första erbjuder författarna en gedigen och lättillgänglig översikt över vad det är som pågår inom dessa fyra nämnda områden, vilket drastiskt minskar behovet av att läsa andra flygplatsböcker som behandlar just dessa ämnen. För det andra kopplas i boken dessa fyra trender samman, vilket adderar en ny dimension och är det som gör att tidigare trender rubbas. Författarna menar att de förändringar som äger rum var och en i magnitud går att jämföra med den industriella revolutionens omvälvningar. När så många så stora krafter samtidigt påverkar sin samtid blir det svårt, snudd på omöjligt, att orientera sig i tillvaron.

Det leder, för det tredje, till bokens kanske viktigaste budskap: att de som har ambitioner att leda utvecklingen av företag, organisationer och samhällen måste ifrågasätta sin intuition och sina samlade erfarenheter för att på rätt sätt kunna bemästra framtidsutmaningarna. För, som de skriver, "världens ekonomiska operativsystem håller på att skrivas om i detta nu" och det gör vår tid stökigare, mer osäker och samtidigt mer löftesrik än någon tidigare period. Den som tar sig bortom konsultprosan finner här en grundläggande insikt: de flesta av dagens företagsledare och politiska ledare grundlade sina karriärer och hade sina formativa år i en tid som i backspegeln framstår som en av de mest lyckosamma i mänsklighetens historia, då fred, tillväxt och frihet såg ut att ligga i korten oavsett vem som blandade och oavsett vilket spel som spelades. Men det är inte säkert att den intuition som gjorde dem till bra ledare igår eller idag är lika gångbar imorgon. Och kanske är de erfarenheter de tillskansat sig inte relevanta för att förstå och möta framtidens ekonomiska, politiska eller etiska dilemman.

Många har under lång tid skrivit om tillväxtmarknader och urbanisering, men inte alla har med slagkraftig tydlighet kopplat samman dessa två. Storstäder som Shanghai, statsstaten Singapore och storstadsregionen Silicon Valley ingår i spaningsschemat hos de flesta, men hur många har koll på vad som händer i Hsinchu i Taiwan, Santa Catarina State i Brasilien eller Tianjin i Kina (ledtråd: avancerad industri, hightech och finansiella tjänster).

Att teknikutvecklingen går fortare än någonsin vet varje prylentusiast som förgäves försöker skryta med att vara först med den senaste telefonen eller klockan – det finns alltid en uppgraderad version i någon annans ficka eller på någon annans arm bara några månader senare. Formuleringen "allt färre ska försörja allt fler" blev utsliten på varannan seminarieinbjudan

för gott och väl halvtannat decennium sedan. Och en accelererande globalisering som skapar både större och snabbare rörlighet av pengar, prylar och personer har varit temat för varje flygplatsbok med självaktning sedan millennieskiftet.

Det nya i denna volym är, som sagt, att dessa megatrender får en inramning som gör det möjligt att se hur de förstärker varandra. Detta är också bokens femte tes: att allt går så hiskeligt fort – fort på det där viset som gör det fullständigt omöjligt för någon att hänga med ens i en bråkdelen i vad som händer. Ändå är förstås en av uppmaningarna att det gäller att hålla koll på vad som händer bland konkurrenterna, i andra städer. Hur nu det ska gå till, när det ofta handlar om platser vi idag inte har en aning om kommer att bli framtidens epicentrum, eftersom det enda som krävs för att rita om en hel bransch är en dator, en internetuppkoppling och en tillräckligt bra idé.

Författarna vore inte superkonsulter, och boken vore ingen flygplatsbok, om inte en outtalad men central tanke är att de som idag är etablerade aktörer har anledning att känna sig hotade av denna utveckling. Bara för att du är stor eller framgångsrik idag finns inget som talar för att du också är det imorgon. Faktum

"Bara för att du är stor eller framgångsrik idag finns inget som talar för att du också är det imorgon. Mycket talar för att du inte är det."

är att mycket talar för att du inte är det – ditt företag, din organisation, eller för den delen ditt parti, är sannolikt för stelbent och fast i gamla modeller för att hänga med när verkligheten skrivs om snabbare än Google Maps eller Wikipedia hinner uppdateras.

De politiska utmaningarna får inget större utrymme i boken, annat än att författarna menar att stora reformer kommer att krävas och att det är svårt att driva igenom sådana. I sann flygplatsboksoptimistisk anda ger de ändå exempel på att även svåra politiska reformer (som omläggningar av pensions- eller skattesystem) trots allt har genomförts på olika håll i världen. Här är författarnas analys allt annat än knivskarp: allt fler demokratiska länder visar sig få allt fler politiska lösningar, få allt mer splittrade politiska församlingar och allt svårare att åstadkomma stabil förändring. Det leder antingen till två lappkast eller

Trend i Japan: äldre befolkning.

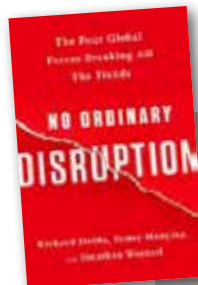
FOTO: GETTY IMAGES

långsiktig handlingsförlamning. Även politiska landskap och spelregler genomgår omvälvande förändringar och skapar osäkerhet bland politiker, kommentatorer och väljare. Medan företagare och väljare ställer rättmätiga krav på att politiken ska vara långsiktig och förutsebar förvandlas världen alltmer till en plats där, som författarna skriver, fem år är en evighet – och en mandatperiod sällan sträcker sig längre än till den senaste opinionsmätningen.

En perfekt flygplatsbok hade i ett avslu-

tande kapitel presenterat en lista om fem punkter som ger läsaren handfasta verktyg för att till fullo bemästra denna nya, stökiga värld. Det löder författarna till heder att de har avstått från detta. Istället blir det upp till läsaren att själv reflektera över sina egna erfarenheter, förtjänster, fördomar och tillkortakommanden – för sådan introspektion tycks också tillhöra flygplatsbokens standardrecept. ✨

Håkan Tribell

**NO ORDINARY
DISRUPTION
THE FOUR GLOBAL
FORCES BREAKING
ALL THE TRENDS
RICHARD DOBBS,
JAMES MANYIKA &
JONATHAN WOETZEL
PublicAffairs 2015**

>>

Svensk midsommar: kulturförmågan sätts på prov.

FOTO: GÖRAN ASSNER/JOHNÉR BILDBYRÅ

Människans vassaste vapen

ANTROPOLOGI

Kultur – finns det något begrepp som är svårare att definiera än detta? I vardagslag är kultur lika med vad som fyller dagstidningarnas kultursidor, det vill säga: de sköna konsterna, och intet annat. Men i den vetenskapliga diskurs som ägnar sig åt evolutionsbiologiska tolkningar av människors (och för den delen även andra arters) sociala beteende och samhällsbyggande avser man med kultur något mycket mer vidlyftigt och mångfasetterat, nämligen hela den arsenal av normer som de enskilda individerna har anammat eller pådyvlats av sin sociala omgivning. Dessa beteenden är således inte formgivna av naturligt urval och

eller andra kulturmiljön i grund och botten en produkt av naturligt urval. Naturligtvis – frestas man tillägga. Alla bär vi på arvsanlag som ger oss en mängd kompetenser, som exempelvis talets gåva. Vilket språk vi talar, svenska eller swahili, beror däremot på i vilken språkmiljö vi har vuxit upp och lever våra liv.

I sin bok *Mixes Messages* framställer Robert Paul denna ”kulturförmåga” som människoartens viktigaste egenskap och vassaste vapen i kampen för tillvaron. Individens beredvillighet att acceptera sin sociala omgivnings kultureller regler ger gruppen eller stammen bättre sammanhållning och motståndskraft mot påfrestningar av alla de slag, alltifrån tillfällig resursbrist till krig med grannstammarna. Inte minst skiljer sig olika människogrupper från varan-

håller man på ett antal traditioner som är gruppsspecifika och som inte får ifrågasättas eller kritiseras.

Den bild som Paul i sin bok målar upp av kulturernas uppkomst och deras betydelse för människoartens succéartade historia bygger på en modell som utformades av evolutionsbiologerna Peter J. Richerson och Robert Boyd i deras beundransvärda bok *Not By Genes Alone. How Culture Transformed Human Evolution* (2004). Mänskliga populationer, skriver dessa författare, har egenskaper av två tydligt skilda slag: dels sådana som överförs genom arvsanlagen och så sakteliga förändras genom naturligt urval, till exempel språkförmåga, dels sådana som är ”smittsamma” och överförs från person till person, till exempel förmågan att tala ett visst språk. Uppenbarligen är den senare processen oerhört mycket snabbare än den förra. Under loppet av en generation kan dramatiska kulturella förändringar äga rum, medan de genetiskt rotade egenskaperna kräver selektion under ett antal generationer för att verkligen slå igenom.

Det är från Richerson och Boyd som Paul hämtat sin framställning av historiska processer, där genetisk evolution genom naturligt urval har växelverkat med kulturell förändring. Det är också de som har kläckt uttrycket ”dubbelärfthet” (”dual inheritance”) som har blivit den vedertagna benämningen på denna process, som har drivits mycket längre hos vår art än hos någon annan.

Samtidigt som man måste medge att

”I varje människogrupp håller man på ett antal traditioner som är gruppsspecifika och som inte får ifrågasättas eller kritiseras.”

genetiskt rotade, utan produkter av påverkan och instruktioner från mor och far och andra individer i omgivningen.

Å andra sidan – vilket är viktigt att komma ihåg – fungerar dessa kulturella system endast tack vare att eoner av naturligt urval har gynnat individer som haft tillräcklig hjärnkapacitet för att begripa och infoga sig i ett så komplext regelverk som kännetecknar mänskliga kulturer. I grund och botten är således människors förmåga och beredvillighet att infoga sig i den ena

dra genom att ha uppfunnit olika varianter av religiösa konstruktioner. De markerar effektivt vilka som är ”vi” och vilka som är ”de”. Mängder av sällsamma beteendenormer har, skriver Paul, tillkommit och bevarats därför att de har ökat fredligheten och samarbetsförmågan inom gruppen och därmed dess potential att gå segrande ur konflikter med granngrupper. Ordet ”tradition” känns relevant. I varje människogrupp, det må vara en jägarstam i regnskogen, en idrottsförening eller en akademi,

dubbelärligheten verkligen är en intressant process eller tankemodell, bör man komma ihåg att det är vårt under årmiljoner av selektionstryck formgivna psyke som är motor och roder i den sociala kulturprocessen. Vår arts enorma kulturkapacitet är faktiskt en produkt av en mångmiljonårig selektionsprocess. Vad som har gynnat dess framväxt och blomstring är – summariskt uttryckt – det faktum att samspelta lag i allmänhet klarar sig bättre i konkurrensen än lag med sämre sammanhållning. Inte att förglömma är att även om vår art har utvecklat en långt mer komplex kultur än någon annan, så förekommer och fungerar dubbelärlighet och traditioner också hos många andra arter.

I Pauls bok kan man läsa fascinerande skildringar av de mest egendomliga kulturer som upptäckts och beskrivits hos mer eller mindre isolerade folkgrupper i olika världsdelar, kanske framför allt i Nya världens regnskogar. Ett exempel: i Sydamerika fanns det in på 1900-talet stammar där all sexualitet betraktades som något "fult" och förbjudet. En fördel med den regeln var att konkurrensen mellan männen om kvinnornas gunst hade eliminerats och därmed en stor del av våldet. Men hur kunde stammen fortleva, om alla sexuella handlingar hade bannlysts? Jo, genom att röva eller köpa barn från grannstammarna!

Förvisso finns det en hel del intressant att läsa och lära i *Mixed Messages*. Boken har emellertid betydande svagheter, inte minst genom den extremt krångliga prosa som författaren excellerar i. Den som önskar sätta sig in i dubbelärlighetens funktionssätt och betydelse för mänsklighetens avancemang till jordklotets dominerande art, tillrådes att hellre, eller åtminstone först, läsa Richersons och Boyds bok, som ger en förträfflig introduktion till det intrikata samspel

mellan biologiska anpassningar och kulturinflytande som hos vår art har drivits så långt – att vår framtida existens kanske hotas. ✨

Staffan Ulfstrand

MIXED MESSAGES
CULTURAL AND GENETIC
INHERITANCE IN
THE CONSTITUTION
OF HUMAN SOCIETY
ROBERT A PAUL
University of Chicago
Press 2015

Centralmakten

POLITIK

"Tysklands öde är dess geografi", konstaterade historikern Hagen Schulze i en politisk essä 1982. Inklämt mitt i Europa, mellan öst och väst och mellan norr och söder, är Tyskland i hög grad fångat i sin geopolitiska situation. Alltsedan det politiskt svaga tysk-romerska rikets upplösning år 1806 och det tyska rikets grundande under rikskanslern Otto von Bismarck 1871 är det också tyskarnas oförmåga att komma till rätta med läget i

återförenandet mellan de två tyska staterna 1990 skulle ha inneburit en slutgiltig lösning på den "tyska frågan".

Mig veterligt finns inget annat land i Europa som i lika stor utsträckning analyserar sitt eget varande så intensivt och så ofta som Tyskland. Mängden av böcker och framställningar om vad Tyskland är, var Tyskland ligger och Tysklands plats i Europa är överväldigande. I mitt eget bibliotek har jag säkert ett par hundra böcker med titlar som *Wo Deutschland liegt* (Där Tyskland ligger), 1986, av Willy Brandts statssekreterare Günter Gaus, och Stephan Bierlings *Vormacht wider*

Merkel i mitten.

FOTO: GEERT VANDEN WIJNGAERT/TT NYHETSBYRÅN

kontinentens mitt som har bidragit till de katastrofer de har åsamkat övriga Europa.

Också efter grundandet förblev Tyskland ett landområde där språk och territorium aldrig stämde överens. Gränserna kom att dras godtyckligt. "Det Bismarckska tyska riket hade mycket väl kunnat bli både större och mindre till ytan. Frågan är vilka de rättmätiga anspråken är att en viss del inom gränserna för det tyska språkområdet har rätt att kalla sig Deutschland", skrev filosofen Karl Jaspers år 1960 i sin *Freiheit und Wiedervereinigung* (Frihet och återförenande). Det är denna diskrepans som utgör kärnan i den så kallade "tyska frågan", ett ständigt återkommande tema för tyska historiker, statsvetare, filosofer och författare. Det vore alltså fel att ansluta sig till den populära föreställningen att

Willen. Deutsche Aussenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart (Hege-mon mot sin vilja. Tysk utrikespolitik från återförenandet till idag), 2014.

Enligt gängse politisk uppfattning utgör en geografisk central position en fördel. Att befinna sig i mitten istället för i en periferi anses positivt. Detta är en ständigt framförd slutsats inom exempelvis den regionala och den urbana forskningen, där såväl regioner som städer försöker skapa sig en image av just centralitet. Samtidigt är det då väsentligt att detta centrum, antingen det är en realitet eller en illusion, drar till sig positiva företeelser – att det utövar en centripetal istället för en centrifugal makt.

Ser vi historiskt på rivaliteten mellan centrum och periferi, observerar vi att periferierna söker stärka sin egen

>>

situation och därmed samtidigt försvaga centrum. Det var den politiska realiteten i Europa under århundraden, då det tyska språkområdet var splittrat i en brokig samling småstater, biskopsstift, grevskap, furstendömen, fria riksstäder et cetera. Som mest fanns 1 790 stycken tyskspråkiga mer eller mindre suveräna enheter i slutet av 1700-talet.

Samtidigt organiserade sig de större europeiska staterna i allianser och förbund i periferierna: England i sin *splendid isolation*, Frankrike med sin gloire och Sverige med sin stormaktsställning. Det låg i deras intresse att den europeiska mitten förblev svag. Varje tendens till enande inom det tysk-romerska riket måste slås ned. Istället utgjorde den svaga mitten ett utmärkt slagfält, bland annat under det trettioåriga kriget.

Med Tysklands tillblivelse 1871 ändrades situationen; i Europas mitt växte ett land fram som alltmer kom att formulera en egen roll som en politisk maktfaktor. Men, som den österrikiske politikern och författaren Günther Nenning skrev i sin bok *Grenzenlos Deutsch* (Gränsöst tyskt) 1988: "Som nationalstat snarare Tyskland in på arenan alltför sent och åstadkom inget annat än fördärv. För tyskarna blev nationalstaten deras nationella olycka. Den fungerade inte. Varje försök slutade i en katastrof." I återkommande diskussioner hade man frågat sig om inte Tyskland kunde fylla en förmedlande brofunktion mellan öst och väst. Såväl Bismarck som Weimarrepublikens Stresemann menade att Tyskland oegennytt-

"Mig veterligt finns inget annat land i Europa som i lika stor utsträckning analyserar sitt eget varande så intensivt och så ofta som Tyskland."

tigt skulle medla mellan olika intressen. På det viset hoppades man på grannstaternas välvilja. Men med många grannar måste man ta många hänsyn, har bland andra historikern Arnulf Bahringer kommenterat situationen. Rädslan för att kontrolleras av andra slog över i lusten att härska och utöva kontroll över gränserna.

Först nu har Tyskland chansen att förverkliga denna tidiga vision av en förmedlande fredsstiftande roll – genom det europeiska samarbetet och EU. Under decennierna efter 1945 täckte Tyskland in sina gränser med gränsöverskridande regionala samarbeten i fredsstiftande och försonande syfte. Men så länge regionerna intar en underordnad roll i det europeiska sammanhanget är samverkan på nationalstatlig nivå inom EU betydligt viktigare. Det är temat för statsvetaren Herfried

Hitler: strategisk svaghet.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

Münklers utmärkta bok *Macht in der Mitte*, där han analyserar Tysklands historiska, samtida och framtida roll i Europa.

Eftersom de historiska sammanhangen behandlats så ofta och så ingående, kan man med fog fråga vilka nya perspektiv som Münkler tillför diskussionen utöver de dagsaktuella. Jo, den viktigaste uppgiften för Tyskland i sin roll som makten i mitten är att hålla ihop EU. Det är särskilt svårt eftersom EU har vuxit för mycket och för snabbt. Münkler hänvisar till Paul Kennedys analys av romarrikets sönderfall, nämligen *imperial overstretch*.

Ett annat europeiskt rike som föll samman därför att det hade blivit för stort var det karolingiska, påpekar Münkler. Samtidigt innebär EU:s utvidgning österut att Tyskland också konkret hamnar i ett mit-

tenläge, vilket är en fördel. En annan orsak till behovet av en makt i mitten är att USA – trots den ökade närvaron i Polen och de baltiska staterna – alltmer har dragit sig tillbaka från sin roll som militär maktspekler i Europa.

En annan svårighet med att hålla samman EU sammanhänger med att de två företeelser som EU-politikerna trodde skulle föra EU-samarbetet framåt har haft en bumerangeffekt. Den ena är införandet av den gemensamma valutan och de rådande eurokriserna. Den andra är direktvalet till Europaparlamentet, vilket i praktiken har gynnat de EU-fientliga partier som förespråkar en återgång till mer nationalistiskt inriktade nationalstater. Slutsatsen är att den nuvarande prekära situationen kräver en makt i mitten som utstrålar lugn och ro. Och svaret är Angela

Merkels pragmatiskt styrda Tyskland.

En annan fråga är vilka kategorier av makt – (politisk, ekonomisk, militär eller kulturell-ideologisk) som Tyskland har till sitt förfogande. Münkler menar att varje politisk aktör borde ha samtliga varianter i sin verktygslåda, men att alla inte nödvändigtvis måste vara lika kraftfulla. Bristen i det ena avseendet kan kompenseras av att en annan kategori är mer utvecklad. Så har exempelvis Tyskland undertryckt sin militära makt, medan den ekonomiska makten är ytterst framträdande. Den politiska makten växer sig starkare medan den kulturella-ideologiska är mer diskret och vill ge plats för alla de brokiga kulturer som präglar Europa i dess stora mångfald – vilket är klokt.

Men, skriver Münkler, i sin mittenposition har Tyskland tre strategiska svagheter. Den ena är hur väljarna förhåller sig. Här finns det ännu inga starka EU-fientliga, högerextrema partier. Men hur länge kommer detta att bestå? En andra strategisk svaghet är den kommande generationsväxlingen. Det är svårt att förutse vilken linje som en ny generation politiker väljer att slå in på. Den tredje svagheten är det tyska förgångna, Hitlernazismen.

Det är en historia som alltid kommer och som också ständigt måste göra sig påmind. För EU-länder där politikerna inte vill följa EU:s regler är detta förgångna ett välkommet slagträ i konfrontationen med EU. Då ger man inte längre Bryssel utan Berlin skulden och anklagar Tyskland för att vilja skapa ett ekonomiskt betingat fjärde rike. Detta måste då politikerna lära sig att tåla. De måste lära sig att stå ut med att inte vara omtyckta av alla, lyder Münklers slutsats.

Men det mest signifikanta med Münklers bok är att en ledande statsvetare återtar upp det dilemma som mittenläget utgör. Det är den "tyska frågan", som i första hand måste ses som en pågående process istället för ett fait accompli. ❀

Lisbeth Lindeborg

MACHT IN DER MITTE
DIE NEUEN AUFGABEN
DEUTSCHLANDS IN EUROPA
HERFRIED MÜNKLER
Edition Körber-Stiftung 2015

Tryckt stämning

MEDIER

Var befinner sig egentligen mediebranschen? På en dödsmarsch mot den oundvikliga undergången? Eller på det nya tåget över digitala Bält där modiga, morske män provar stegen över okänd is för att göra nya, banbrytande erövringar?

Den sitter åtminstone inte lönnfet och sippar på en drink i skuggan vid poolen. De dagarna är över, och många traditionella medieföretag kämpar för sin överlevnad. Allra tyngst har det varit för de tryckta medierna. Sedan 2007 har andelen svenskar som prenumererar på en dagstidning sjunkit från 70 till 55 procent. Dagspressens viktiga annonsintäkter har samtidigt sjunkit från 8,8 till 5,4 miljoner kronor. Även tidskrifterna har tappat upplaga, räckvidd och annonsintäkter. Minst 800 svenska journalister har förlorat jobbet de senaste två åren och var tredje lokalredaktion har lagts ner de senaste tio åren.

Orsakerna kan vara flera: ett minskat behov av centraliserad informationsförmedling, minskad förmåga att tillgodo göra sig skriven text, förlorat förtroende för auktoriteter samt att alla kommersiella medier har blivit allt dyrare att konsumera. Medierna själva pekar gärna ut internet som enda förklaringsmodell.

Det är sant att mediekonsumenter idag lägger alltmer tid på digitala medier: en genomsnittlig dag lägger vi nästan dubbelt så lång tid på sociala medier som på andra traditionella medier på nätet. Åldersgruppen 15–24 år konsumerar sociala medier under 102 minuter en genomsnittlig dag, att jämföra med de 29 minuter som ägnas åt traditionella medier. Skiftet innebär också att allt fler annonserar via digitala kanaler, inte minst via Google, som inte använder sina intäkter till att finansiera journalistik eller redaktionellt innehåll.

Det är bilden i Sverige. Och detta är en ljus bild jämfört med den amerikanska. I USA rasar upplagorna och annonsintäkterna i ännu snabbare takt. Journalisterna blir färre: 2007–2012 försvann 28 procent av alla fasta heltidsjobb för journalister i USA.

Nattsvart? Faktum är att allt fler anar

ljuset på andra sidan Stora Digitalbält, och i USA arbetar nu 13 procent av alla journalister i helt digitala nyhetsorganisationer, som Huffington Post, Vice, BuzzFeed, Vox, Salon och Slate. Problemet för dessa medieföretag är att intäkterna är enbenta: de kommer nästan bara från banneran-

nyhetsföretagen, och hon utgår från intervjuer och fältstudier inom gammelmедier som *The New York Times* och *The Guardian*, men även banbrytare som BuzzFeed, Quartz och Vice. De tre sistnämnda är så kallade *pure players*, nya aktörer utan arvegods. Klickdrivna BuzzFeed driver en liten

Jeff Bezos, nu i tidningsbranschen.

FOTO: SPENCER PLATT / TT NYHETSBYRÅN

nonser. Och även om den digitala annonseringen ökar snabbt i USA och har gått från 32 till 51 miljarder dollar under de senaste fem åren, hamnar hela 61 procent av alla digitala annonsintäkter i fickorna på bolagen Google, Facebook, Microsoft, Yahoo och AOL – en kvintett som har förmågan att locka stora, attraktiva målgrupper utan att blanda in några journalister eller presterar något redaktionellt innehåll. Den digitala transformationen verkar inte – åtminstone inte ännu – vara en hållbar överlevnadsstrategi för nyhetsjournalistiken.

Lucy Küng är knuten till Reuters Institute for the Study of Journalism i Oxford och gästprofessor vid universitetet i Oslo. Hennes nya bok *Innovators in Digital News* riktar ljuset mot de digitala

men växande satsning på egen nyhetsjournalistik, Quartz växer med en allt vassare utrikespolitisk bevakning och Vice är fingertoppskänsliga i sina provokationer.

De medieföretag Küng beskriver har inte kommit särskilt långt och är dessutom notoriska i sin överdrivna optimism. Det är svårt att förlita sig på de nyckeltal och de framgångar som beskrivs i boken: de är inte verifierade och beskriver dessutom i hög grad de inblandades önsketänkande om potentialen i de nya affärsmodellerna. Küngs förtjänst är att hon går på djupet med hur dessa nya medieföretag är organiserade.

Ett av de mer intressanta exemplen är *The Guardian*, som inte bara jagar nya intäkter på nätet. De har utvecklat ett medlemskap där tidningen anordnar

>>

Midland Goods Shed: mötesplats under uppbyggnad.

FOTO: FRONT UK

föreläsningar och konserter för sina medlemmar. En förlängning på det är ett stort projekt i en nedgången tågstation vid King's Cross: Midland Goods Shed. Där håller *The Guardian* på att uppföra ett stort komplex som ska rymma konsert-hall, föreläsningssalar, utbildningslokaler och kafé. Så småningom ska även redaktionen rymmas här. Vad det handlar om, enligt *The Guardian*, är "re-framing our relationships with our readers".

Den exakta formen är inte färdig och tidningen hoppas att läsarna ska engagera sig och bidra: "Help us name it, build it, inhabit it." 2016 ska Midland Goods Shed vara färdigrenoverat. Detta är ett exempel på hur medieföretagen vill bygga en helt ny relation med sina läsare, bortom den gamla helårsprenumerationen.

Men liksom många andra exempel i Kungs tunna bok stannar det där: planer som ännu inte har förverkligats, intäkter som ännu inte har bokförts, läsare som ännu inte har övertygats. Hennes mål är att beskriva "framgångsrika medieföretag", men tyvärr lyckas hon inte på ett övertygande sätt närmare förklara hur de faktiskt är eller kommer att bli framgångsrika.

Dessa fem hajpade medieföretag finns även beskrivna i Michael Wolffs nya bok, den svavelosande pamfletten *Television Is the New Television*. Wolff, som är en av USA:s mest kända medieskribenter vid sidan om Ken Auletta och Jeff Jarvis, kallas inte utan grund för en medieprovokatör och "angry man for pay". Han har genom

åren skaffat sig horder av ovänner via sina kolumner i exempelvis *Vanity Fair* och *GQ*, och hans nya bok lär inte ge honom särskilt många nya bästisar.

Wolffs mål är att detronisera de nya medieföretag som har växt fram under de senaste åren och den digitala strategi som många mediehus har valt. Hans bok bygger på en kompakt avsky för Buzzfeeds enorma publik och de traditionella mediernas jakt på läsare. Vägen fram till slutsatserna är vindlande och fyllda

"Wolffs bok ger anledning för alla medieföretag att morska upp sig och inleda den stora marschen över digitala Bält."

med pikar, attacker och grova förolämpningar mot kolleger och branschkändisar. Han vinglar fram full som en alika (för att använda Wolffs eget bildspråk) och torgför rena missuppfattningar, som att mobiltelefonerna har ersatt persondatorernas funktioner när mobilerna istället har skapat ett nytt beteende. Och han väljer gärna bort de

fakta som talar emot hans poäng enligt principen "undantaget som bekräftar regeln". Netflix kallar han, till exempel, för ett *mirabile dictu* eftersom bolaget i Wolffs ögon är det första som har lyckats ta betalt för innehåll i en digital värld. Men samtidigt menar han att deras enda överlevnadsschans är att bli ett traditionellt tv-bolag.

Han hyllar traditionella tv-entreprenörer som Sumner Redstone, som via smarta affärer och annonsdealar har byggt upp Viacom och CBS, för deras förmåga att skapa värde och affärer – för att par rader senare avfärda Netflixgrundaren Reed Hastings som en simpel krängare.

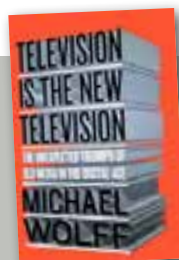
Wolffs väg fram till sina slutsatser är i huvudsak stenlagd med anekdoter. Men i sin skildring av den nya, digitala mediavärlden fokuserar Wolff till skillnad från Küng på pengarna. Han konstaterar att många av de nya mediehusen är skyhögt värderade. Buzzfeed omsätter till exempel 100 miljoner dollar, är lönsamt och värderades i den senaste investeringsrundan till en miljard dollar. Han har också en djup förståelse för hur annonsörerna agerar i ett nytt, digitalt landskap där ett begrepp som programmatisk annonsering blir allt mer populärt.

Programmatisk annonsering handlar om att bryta ut mikroskopiskt små målgrupper ur en stor mängd trafik och sälja deras uppmärksamhet till annonsören. Bland exempelvis 15 olika mediasajter finns en total målgrupp på 1 miljard läsare, men bara 1 000 av dessa är intresserade av att köpa en snöskoter. Å andra sidan

är dessa 1 000 personer synnerligen värdefulla för snöskoterförsäljaren. Lösningen är en "trading desk", dit medieföretag säljer sin trafik, ett system (därav "programmatics") bryter ut de mikroskopiska målgrupperna, och annonsörerna lägger bud på dem. Teoretiskt låter det logiskt och framväxten av programmatisk annonsering – som är nästan omöjlig

**INNOVATORS IN
DIGITAL NEWS**
LUCY KÜNG
I B Tauris 2015

**TELEVISION IS THE NEW
TELEVISION**
**THE UNEXPECTED
TRIUMPH OF OLD MEDIA
IN THE DIGITAL AGE**
MICHAEL WOLFF
Portfolio 2015

att upptäcka för oss mediekonsumenter – är explosionsartad i USA och står för en tredjedel av all digital annonsering. Även i Sverige är tillväxten snabb.

Wolf lyckas här skjuta in sig på svagheten i de nya digitala medieföretagen: de skapar mer värden åt andra än åt sig själva. De är nyttiga idioter. De stora vinnarna är Facebook, som distribuerar medieföretagens innehåll och som ökade sina annonsintäkter med 43 procent det senaste kvartalet. De programmatiska annonsdeskarna ompaketerar likt bankfonder mer värdefulla målgrupper. Och i kulissen står då Google, som i allt högre grad blir en oundviklig infrastruktur.

Det är här tv framstår som det föredöme som föranleder Wolffs boktitel. Tv-branschen har levt länge på att inte bryta ned sitt innehåll i mindre beståndsdelar: som tv-tittare väljer du en kanal som du betalar för, oavsett om det är CBS, ABC eller Netflix. Det är tv-kanalernas förmåga att producera och äga dyrköpta serier som *Breaking Bad*, *NCIS* och *CSI* som gör att tv-kanalerna drar in miljarder dollar varje år. Wolff kallar de nya digitala medieföretagens standardiserade massmarknadsprodukter för "ett bostadsområde" och tv-branschens produkter med högt produktionsvärde för "ett ambitiöst arkitektoniskt verk".

Wolff har förvisso stora luckor i sin argumentation och retar nog upp så många längs vägen att han riskerar att uppfattas som en nostalgisk surgubbe. Men Wolff avfärdar inte den digitala teknikens fördelar, utan menar att det finns en skillnad mellan ett system som har värde och ett verk som har ett värde. Tekniken ska användas för att skapa system och infrastruktur, men aldrig bli mediebolagens fokus. Därmed pekar han ut riktningen för hur mediebranschen kan undvika att bli en standardiserad, lättkopierad massprodukt: genom högre produktionsvärde, mer unikt innehåll och tydligare avsändare.

Men han missar att många av de nya digitala medieföretagen i allt högre grad redan inser att – med Wolffs egna ord – "ett värde är beroende av knapphet och brist: en nyhet som alla känner till är ingen nyhet". Därav Buzzfeeds stora satsningar på grävande journalistik; därav den vurm för genomarbetad och originell journalistik som utmärker *Washington Posts* nye ägare, e-handelsgurun Jeff Bezos.

Küing visar att isen är tunn och kartan dålig. Men Wolffs bok ger ändå anledning för alla medieföretag att morska upp sig och inleda den stora marschen över digitala Bält. ❀

Olle Lidbom

Harvard: studenter firar, oklart vad, med såpbubblor.

FOTO: WILLIAM B. PLOWMAN/GETTY IMAGES

Kravliberalism

UTBILDNING

Tidningsmannen Walter Lippmann ska en gång ha fått frågan vad han ansåg om ett aktuellt ämne. Svaret kom snabbt: "Jag vet inte vad jag tycker om det där. Jag har inte skrivit om det ännu." Poängen var inte den enkla att han inte hade haft skäl eller tillfälle att sätta sig in i frågan, utan den bokstaviga att han inte hade behandlat den i skrift. Det skrivna ordet kräver nämligen en precision och tankereda som allmänt prat eller punkter i en power pointpresentation gör det möjligt för den som har ordet att sladda runt: i alla fall om skribenten har en läsekrets som inte nöjer sig med vad som helst.

En sådan läsekrets kan bestå av en enda person: exempelvis grundaren av näthandelsföretaget Amazon.com, Jeff Bezos. Han nöjer sig inte med luftiga presentationer från cheferna som arbetar under honom; han kräver genomarbetade promemorior och stringenta resonemang. Kravet på skrift är obarmhärtigt klagande, det går inte att bluffa eller svamla sig igenom ett sexsidigt pm. En idé som inte håller måttet avslöjas effektivt när den måste sättas på pränt. Det är knappast en slump att Bezos har använt en del av sin väldiga förmögenhet till att förvärva ett det skrivna ordets flaggskepp som *Washington Post*.

Historierna om Lippman och Bezos återges av Fareed Zakaria, stjärnmedarbetare i CNN och en rad andra medier, i hans nya bok *In Defense of a Liberal Education*. Begreppet "liberal education" är inte alldeles lätt att översätta men syftar på det traditionella amerikanska sättet att inleda högre studier: man botaniseras

i en rad olika ämnen av såväl humanistisk och samhällsvetenskaplig som naturvetenskaplig karaktär. Om européer har ägnat sina universitetsår åt att studera och fördjupa sig i ett fåtal ämnen och ett ämne i taget, har man i USA trott mer på den enskildes val ur en rik flora av vad vi skulle kalla enstaka kurser. Först efter ett tag utkristalliserar det sig vad man ska ha för huvudämne, och först efter den grundläggande collegeutbildningen går man över till att inrikta sig på ett yrkesfält.

För den som tänker på USA som ett förlovat land för det handfasta och praktiska kan det komma som något av en överraskning, men faktum är att den inledande högre utbildningen i USA har varit betydligt mer inriktad än den europeiska på bredd och allmänorientering, och mer avvaktande inför specialisering. Till dels kan det förklaras av att Europas gymnasier har varit mer akademiska och krävande än amerikansk *high school*, men det handlar också om att utbildningarna skulle användas i olika miljöer. Det amerikanska samhället var yngre och mer dynamiskt, och man ville inte låsa in de unga vare sig geografiskt eller branschmässigt.

Den allra största förtjänsten med denna "liberal education" är, enligt Zakaria, just att studenterna lär sig skriva (och därmed tänka), men strax därefter kommer förmågan att tala och förmågan att lära sig nytt. Man studerar för att lära sig studera.

Det ligger mycket i det, men när Zakaria hävdar att det allra viktigaste är att lära sig läsa kritiskt och analysera data, medan kunskap i sak alltid kan lösas genom att "läsa en bok [...] eller

>>

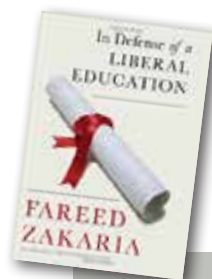
helt enkelt använda Google”, slår jag bakut. Det är klart att man kan slå upp enskilda fakta. Men den som tror att man kan slå upp en hel allmänbildning eller en genuin förtrogenhet med ett kunskapsfält, den tar miste. Jag är starkt för ”liberal education”, men det är minst lika viktigt att den utgörs av utbildning som att den är liberal.

Zakaria skriver sin bok för att han tycker sig se hur ”liberal education” blir alltmer trängd av ängsligt nyttotänkande: en allt mindre andel av studenterna gör engelska till sitt huvudämne, medan allt fler bedriver hårdkokt nyttoinriktade studier som företagsekonomi. Republikanska delstatspolitiker vill begränsa det offentliga stödet till humaniora och president Obama säger att det för många kan bli mer klirr i kassan av en praktisk yrkesutbildning än av en examen i konsthistoria. De tänker för snävt, menar Zakaria, och lyfter fram företagsledare som rekommenderar studenter att skaffa sig en ”liberal education”. Han påminner också om att Facebooks Mark Zuckerberg har studerat klassisk grekiska och är starkt intresserad av psykologi.

Samtidigt är Zakaria väl medveten om att han försvarar ett ideal snarare än en praktik, och som svensk känner man sorgligt väl igen sig. Jag nickar igenkännande när han skriver om att studenter inom en del humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen lägger ner för lite tid på sina studier och inte konfronteras med de intellektuella krav som verkligen gör studietiden till en tuff skola i att tala, läsa, skriva och tänka. Ett viktigt skäl till att arbetsgivare ofta föredrar naturvetare och tekniker är att de vet att naturvetenskapen och tekniken ställer högre krav på självdisciplin och arbetsinsatser. Vad som däremot förvånar mig är redogörelsen för hur betygsinflationen har drabbat även en stjärnskola som Harvard. År 2006 var hälften av alla betyg A eller A minus, 20 år tidigare handlade det om en tredjedel. I college-USA som helhet har A-betygen ökat från 15 procent 1960 till 43 procent i dag.

”Liberal education” behöver bli mer välstrukturerad och krävande, skriver Zakaria. Det är lika angeläget som sant. 🌸

PJ Anders Linder

**IN DEFENSE OF A
LIBERAL EDUCATION**
FAREED ZAKARIA
WW Norton & Company
2015

Sarkozy: agerar ööverlagt. Le Pen: odlar en image.

Republik med vacklande hälsa

FRANKRIKE

Éric Zemmour är idag den franska journalistikens mest uppmärksammade svarta får. Hans kritik mot dagens samhälle uppfattas av många som extrem. Speciellt när han uttrycker sig uppenbart omdömeslöst om invandring och genusfrågor. Flera av hans kollegor har tagit avstånd och sagt sig ångra tidigare samarbeten. Under många år medverkade Zemmour regelbundet i press, radio och tv, men numera handlar det bara om tillfälliga besök. Trots detta har han bevarat sin plats i centrum av debatten. Zemmour har ofta fel, men han kan skriva och ägnar sig åt angelägna ämnen.

Det är uppenbart att det finns en problematisk slagsida i Zemmours journalistiska verksamhet. Han ägnar sig helst åt sina älsklingsämnen. Dels för att han upplever dem som viktiga, dels för att de garanterar fortsatt uppmärksamhet för multimediefenomenet Éric Zemmour. Några av dessa är invandringens negativa konsekvenser, det förskräckliga USA, den felaktiga bilden av marskalk Pétains Vichyregim och hotet från globaliseringen.

Zemmours senaste bok heter *Le suicide français* och handlar om hur Frankrike successivt förfaller efter president de Gaulles död 1970. Bokens dryga 500 sidor är fyllda av exempel på hur denna utveckling har påverkat landet och dess invånare. Även när författarens

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

problemformulering haltar, förmedlas tänkvärda perspektiv på en utveckling som förvisso har varit omtumlande och ibland motsägelsefull.

Le suicide français var förra höstens mest uppmärksammade bok i Frankrike. Den har sålts i mer än 500 000 exemplar och slog alla rekord under de första veckorna på marknaden. Zemmour medverkade i ett otal debattprogram för att försvara sina idéer mot ofta fientliga programledare och meningsmotståndare. Uppförbacken var brant, men han är en skicklig polemiker som fick fram sitt budskap förutsättningarna till trots. Författaren lyckades åtminstone för en tid framstå som en av de få som ger röst åt förlorarna i dagens Frankrike – de många som upplever globalisering, invandring och europeisk samverkan som hot, inte som möjligheter.

Samtidigt som boken gjorde stor succé, stängdes författaren av från vidare medverkan i tv-kanalen i Télé, detta som en konsekvens av sina uttalanden. Författaren och debattören Alain Finkielkraut, i övrigt alls ingen vän av Zemmours åsikter, såg det som ytterligare ett exempel på hur debattörer och för eliten besvärliga ämnen censureras och utesluts från det demokratiska samtalet.

En av de grupper Zemmour älskar att kritisera är de gröna på vänsterkanten.

Två av dessa, Noël Mamère och Patrick Farbiaz, har gett ut en mycket tunn motbok med titeln *Contre Zemmour. Réponse au suicide français*.

Zemmours saga om det moderna Frankrikes väg mot undergången handlar mycket om svek och förräderi, ofta kopplat till EU och globaliseringen. Han konstaterar helt korrekt att många av dem som inom det internationella systemet drev på utvecklingen mot en öppnare marknadsekonomi hade en bakgrund i det franska socialistpartiet. Mitterrands och hans medarbetare borde ha insett att den stora vänstersväng som följde efter valsegern i maj 1981 redan då var en omöjlighet. Reträtten 1983 blev den slutliga bekräftelsen på att EU och marknaden, även i Frankrike, hade satt tydliga gränser för politiken.

Chiracs tal om motstånd mot centralisering på EU-nivå 1978, "l'appel de Cochin", visade sig, liksom så mycket annat den senare presidenten företog sig, bara vara tomma ord. Maktlogiken talade för samarbete på EU-nivå – då blev detta även Chiracs linje. Enligt Zemmour hade även flera av motståndarna till Maastrichtfördraget samma inställning. Efter den knappa förlusten i folkomröstningen 1992 skälade ledande EU-skeptiska gaullister i champagne och tackar ödet för att de slapp hantera en mycket besvärlig seger. Om skildringen verkligen är korrekt, är detta en mycket tydlig bild av politiken när den är som värst.

Invandringen är självfallet ett viktigt inslag i *Le suicide français*. Zemmour

"Le suicide français var förra höstens mest uppmärksammade bok i Frankrike. Den har sålts i mer än 500 000 exemplar och slog alla rekord under de första veckorna på marknaden."

menar att de mer liberala reglerna för familjeåterförening var en avgörande förändring. Tidigare fungerade integrationen av nyanlända någorlunda, de togs emot i förorterna av fransk arbetarklass och redan etablerade grupper från Portugal, Italien, Spanien och andra grannländer. När hela familjer började komma, förändrades balansen och klyftorna ökade. De ofta kommuniststyrda förortskommunernas ledare signalerade oro och PCF drev tidvis frågan. Det var inte bara ett uttryck för vulgär rasism. Något höll på att hända och den lokala administrationen orkade inte bevara de goda inslagen i det franska välfärdssystemet.

Mitterrand var de Gaulles evige motståndare. Ironiskt nog införde han efter

valsegern 1981 några av de decentraliseringsreformer som blivit generalens fall i folkomröstningen 1969. Att decentralisera den franska staten var i sig inte feltänkt, men det ökade utrymmet för korruption försvagade, enligt författaren, statens legitimitet, vilket ytterligare undergrävde möjligheterna att hantera de växande samhällsproblemen.

Zemmour ser den rosade rörelsen SOS Racisme som en del av problemet. Den utnyttjades av socialistpartiet för att ta över kommunisternas förortsröster, kontrollera de nya invandrarnas organisationer och lägga locket på diskussionen om de ökade problemen i landets storstäder. De som på allvar försökte ta sig an integrationsproblemen stämplades ofta som främlingsfientliga och utrymmet för grupper som Nationella fronten ökade.

Globaliseringens konsekvenser i form av avindustrialisering och ökade krav på utbildning förvärrade problemen, så långt har författaren rätt. Däremot har han i likhet med många av sina landsmän en begränsad förståelse för hur liberala reformer skulle kunna skapa nya möjligheter även för Frankrikes förorter. Det håller inte att skylla de flesta problem på marknaden i ett land som fortfarande präglas av statlig styrning och ett ofta öppet förakt för kapitalism.

Éric Zemmour är inte bara en mycket arg medelålders man. Han tryfflar anrättningen med citat från både litteratur och sångtexter som fördjupar bilden av förändring. Författaren hinner även med ett antal underhållande kommen-

tarer från president Georges Pompidou som med tiden blev alltmer mot den egna regeringen. Apropå de första diskussionerna om regionernas Europa konstaterade han: "Så har det redan varit. Det kallades feodalism."

För den som vill balansera Zemmours stridskrift mot systemet och dess bevarare är Alain Duhamels fascinerande och personliga *Une histoire personnelle de la Ve République* ett utmärkt val. Här är utgångspunkten de politiska kommandohöjderna. Duhamel har sedan början av den femte republiken, införd efter de Gaulles oblodiga statskupp 1958, en självklar plats i den franska politikens finrum. Han har på ett egentligen osannolikt framgångsrikt sätt kombinerat rollen som politisk kommen-

>>

de Gaulle: bärare av legitimitet.

FOTO: GETTY IMAGES

tator och journalist med intima relationer till många av maktens aktörer. Det borde vara omöjligt att diskutera taktik och strategi med Mitterrand och Chirac samtidigt som man agerar opartisk utfrågare

”Sarkozy fick oförtjänt mycket kritik för de förändringar som mötte motstånd och för litet beröm för de andra, ofta väl så viktiga.”

i nationens mest prestigefyllda program. Duhamels bok är samtidigt just därför full av fascinerande politiska interiörer.

Det inför framtiden mest intressanta är antagligen kapitlen om landets meste politiker, den allestädes närvarande Nicholas Sarkozy, numera åter igen ordförande i det stora borgerliga partiet UMP. Duhamel konstaterar att han är en oerhört skicklig politiker som samtidigt har en tendens att gå för långt, uttrycka sig oöverlagat och agera alltför snabbt. Ambitionen att domptera pressen inför och under valkampanjen 2007 slog efter något år över i hårda motsättningar till de journalister som skapat honom som politiskt fenomen. Sarko-

zy fick oförtjänt mycket kritik för de förändringar som mötte motstånd och för litet beröm för de andra, ofta väl så viktiga. Framförallt har han inte fått det erkännande som han förtjänar för insatserna under

krisåren i Europa.

Väl så relevanta kan också raderna om Alain Juppé, borgmästare i Bordeaux, visa sig vara. Juppé fick ta ansvaret för korruptionen i stadshuset i Paris under Chiracs tid som borgmästare och hamnade i tio års politisk exil utanför politikens centrum. Nu är han en av landets mest populära politiker, den man som Chirac kallade ”den bäste av oss”. Juppé anses vara både briljant och stryktålig. Duhamel ser honom

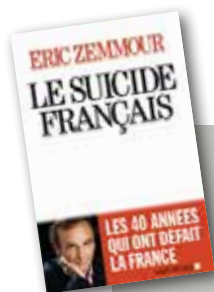
som en fullt möjlig kandidat i presidentvalet 2017 och tror mer på Juppé än på en lyckad comeback för Sarkozy. Juppé var mycket framgångsrik som utrikesminister på 1990-talet.

Duhamel menar att franska medier alltför beredvilligt har låtit Marine Le Pen sprida bilden av Nationella fronten som ett parti som andra, under hennes ledarskap reformerat och rensat från extrema inslag. Författaren accepterar inte den verklighetsbeskrivningen. I huvudsak är Marine Le Pens reformer en fråga om image – inte innehåll. Hon kommer undan de svåra frågorna om partiets orealistiska och ogenomtänkta politik, delvis på grund av sin skicklighet som demagog och sin falska folklighet. Duhamel ser henne som en hård och konsekvent företrädare för det som fortfarande i praktiken är hennes fars rörelse.

Men det är skildringen av François Mitterrand som är bokens största behållning. Duhamel träffade presidenten både i yrket och privat under decennierna. En egenhet var att denne aldrig kom i tid, till skillnad från sin mindre framgångsrike medtävlare Valéry Giscard d'Estaing, som aldrig kom för sent. Duhamel är vederbörligen imponerad av fransk politik Machiavelli. Han konstaterar att medtävlarna i det egna partiet, som den ofta mer omtyckte Michel Rocard, aldrig hade någon chans att blockera hans väg till makten, lika litet som det alltmer frustrerade och marginaliserade kommunistpartiet. Hans största invändning mot den gode vännens syn på världen var dennes uppfattning om politikens primat i relation till ekonomiska realiteter. För Mitterrand var det rimligt att prova även idéer som de flesta medarbetare avvisade som farliga, ekonomin fick inte begränsa det politiskt möjliga. Konsekvenserna blev pinsamt uppenbara några år efter valsegern 1981.

Alain Duhamel förblir en lysande kommentator till republikens politiska liv. *Une histoire personnelle de la Ve République* är en fängslande snabbkurs i modern politisk historia kombinerad med värdefulla insikter även om de politiker som kommer att påverka både Frankrike och Europa under kommande år. ✂

Mats Fält

LE SUICIDE FRANÇAIS
ÉRIC ZEMMOUR
Albin Michel 2014

UNE HISTOIRE PERSONNELLE DE LA Ve RÉPUBLIQUE
ALAIN DUHAMEL
Plon 2014

Det är slut nu. Hieronymus Bosch: *Den yttersta domen*, 1506–08.

FOTO: DEA/J. DAGLI ORTI/GETTY IMAGES

Apokalyps ganska snart

RELIGION

”Vet du”, sade Ronald Reagan förtroligt till den israeliske politikern: ”när jag läser era profetior från Gamla testamentet, om tecknen som förebådar Harmagedon, så undrar jag om inte vi är den generation som kommer att få uppleva det.”

Den amerikanske presidenten återvände ofta till apokalyptiska spekulationer om tidens slut, både i sin dagbok och i privata samtal. Inför valet år 1984 hade ryktena om hans esoteriska intressen sipprat ut, och kritiker var oroliga för att mannen

som förfogade över kärnvapenkoderna lät sig vägledas av tvivelaktiga bibeltolkningar. I en tv-sänd debatt frågade NBC:s nyhetsankare Reagan om så var fallet.

A ningen överrumplad svarade presidenten att han visst hade haft en del ”filosofiska diskussioner” om dessa saker, och att ”en rad teologer” ju menade att profetiorna var trovärdiga. Men sedan försökte han tona ner det hela, och påpekade han att ingen visste om profetiorna pekade på händelser som låg två dagar eller två tusen år bort. Därför hade han aldrig instruerat Pentagon att planera för Harmagedon.

I alla fall inte ”på allvar”, som han sade.

Hundra år tidigare var läran om Jesu snara återkomst en nyhet i amerikansk väckelsekristendom, det som brukar kallas för den evangelikala rörelsen. Tidigare hade man menat att Bibeln förutsåg en utveckling som skulle kulminera i ett tusenårsrike – millenniet – av fred och rättvisa. När dessa tusen år var till ända skulle Jesus komma tillbaka. Återkomsten skulle med andra ord ske efter millenniet, enligt den lära som fick namnet post-millennialism.

M en mot slutet av 1800-talet tvivlade somliga på om världen verkligen var på väg åt rätt håll. Människan verkade inte

>>

vara kapabel att själv ställa den till rätta. En grupp radikala evangelikaler började då predika det omvända: först skulle Jesus komma tillbaka, och sedan skulle han – inte människorna – upprätta tusenårsriket. Jesus skulle alltså komma *före* millenniet, enligt den pre-millennialistiska förkunnelsen.

Konsekvensen av den nya läran var att nuet laddades. Den tusenåriga förvarningen togs bort, och Jesus kunde dyka upp i skyn när som helst. Predikanterna läste samtidigt med glasögonlinser slipade av de bibliska profetiorna. De tydde tidens tecken och förkunnade att återkomsten

allmänhet. År 1925 gjorde fundamentalisterna emellertid misstaget att låta biblisk skapelsetro ställas mot evolutionsläran i en domstol. I den omtalade och omskrivna Scopesprocessen åtalades en lärare för att, mot delstatens lagar, ha undervisat om evolutionsläran. Han dömdes också – men först efter att hans försvarare grundligt hade förödmjukat de fundamentalister som hävdade att jorden var 6 000 år gammal.

Efter nederlaget drog sig de evangelikala förbittrat undan från offentligheten. De slickade sina sår till 1970-talet, då Vietnamkriget, Watergateskandalen och Roe v Wade-domen gjorde dem så oroliga för det

premillennialismen som den evangelikala rörelsens hjärta. Här skiljer han sig från nestorn inom området, George M Marsden, som menar att den fundamentalistiska grenen definieras av en konservativ anti-modernism. Men som Sutton påpekar var den fundamentalistiska rörelsen inte särskilt konservativ, utan bejakade nymodigheter inom såväl teologi som teknologi. De var, till exempel, experter på nya medier, och förde ut sitt budskap genom pamflettmission, radiokyrkor och televangelister. De verkligt konservativa, däremot, satt kvar i samma kyrkor, sjöng till orgel och lyssnade på pastorer som aldrig skulle drömma om att uppmana församlingen att brista ut i ett högljutt ”Hal-leluja!”

”Som Sutton påpekar var den fundamentalistiska rörelsen inte särskilt konservativ, utan bejakade nymodigheter inom såväl teologi som teknologi.”

var nära. Omvänd dig nu, imorgon kan det vara för sent!

Hur denna lära kunde ta sig från tältmöteskampanjer i den lantliga södern ändå in i Vita huset är en de största gåtorna i såväl amerikansk politik som kyrkohistoria.

Forskare har försökt att förklara det genom att berätta följande historia. Premillennialismen växte fram inom evangelikalismen, särskilt bland underklassen, som tröstades med budskapet om tidens snara slut och utlovades *pie in the sky* så snart Jesus kom tillbaka.

Inom den evangelikala rörelsen fanns även den semi-intellektuella fundamentalismen – ordet betecknade på den tiden en specifik rörelse, inte religiösa fanatiker i

amerikanska samhället att de kände sig nödgade att agera. De valde Jimmy Carter till president, men när denne svek deras agenda överförde de sina förhoppningar till Reagan. Sedan dess är de en kraft att räkna med i den amerikanska politiken, inte minst inom det republikanska partiet.

Detta är den etablerade storyn, men Matthew Avery Sutton utmanar den på flera punkter i sin nya bok, *American Apocalypse*. Han presenterar en annorlunda, men lika sammanhållen berättelse om den amerikanska evangelikalismen från 1880- till 1980-talet.

En första och avgörande skillnad jämfört med föregångarna är att Sutton ser

Premillennialismen var inte heller, betonar Sutton, de obesuttnas opium. Rörelsen leddes av ett nätverk av affärsmän, pastorer och andra entreprenörer. Dessa var driftiga, handlingskraftiga och ofta penningstarka personer, som på alla sätt sökte expandera sitt och rörelsens inflytande. Härigenom tar Sutton spjärn mot en annan föreställning i forskningen, nämligen att apokalyptiken är apolitiskt. Logiken bakom denna tolkning har varit att den som väntar sig att Jesus mycket snart ska komma tillbaka blir ointresserad av denna världen, eftersom den ändå är på väg att gå under.

Apokalyptik har visserligen i en del fall lett till ett ointresse för partipolitiskt arbete. Den främste svenske premillennialisten, pingstledaren Lewi Pethrus, sade till exempel att ”en verkligt varmhjärtad kristen” inte borde syssla med politik.

Ron & Nancy: Bunkermentalitet.

FOTO: RON EDMONDS/TT NYHETSBYRÅN

Men då hade han redan grundat bokförlag, tidningar, härbärgen och en rad andra sociala projekt genom sin församling. Det var kanske inte partipolitik – det skulle komma senare – men likväl politiskt. Pingströrelsen var ett civilsamhälle i det tidiga 1900-talets Stockholm, ett som hade alla ambitioner att expandera.

Sutton ser samma mönster i den amerikanska evangelikalismen. Dessa premillennialister stod inte med blicken i skyn och väntade på återkomsten. De ville förändra världen genom både väckelse och politiska reformer. "Occupy till I come", citerade de ur skriften (Lukas 19:13), och de tolkade dessa Jesu ord som en uppmaning att ställa världen i ordning inför hans återkomst.

Nederlaget i Scopesprocessen ändrade, enligt Sutton, inte på detta. Där emot förvandlade det kategorin "fundamentalism". Från att ha syftat på ett nätverk inom evangelikalismen, kom det att bli en negativ term för antimodernistisk och vetenskapsfientlig attityd i allmänhet – det vill säga: som ordet används idag.

Fundamentalisterna insåg snart att de hade ett imageproblem. Lösningen blev ett namnbyte. Man övergav den belastade beteckningen "fundamentalist" till förmån för den mjukare och bredare "evangelikal". Men de förblev premillennialister, i själ och hjärta.

För denna lära var nyckeln till deras ihärdiga aktivism. Premillennialismen gjorde världen begriplig, vilket gav anhängarna ett stort kulturellt och politiskt självförtroende.

Det första tecknet på att man var rätt ute kom redan år 1914. Medan första världskrigets utbrott chockade de flesta, var premillennialisterna beredda. Deras predikanter hade länge varnat för att världens bortvändhet från Gud skulle leda till en katastrof när som helst. Nu fick de rätt.

Förutsägelserna skulle fortsätta – ibland med riktigt hygglig precision. Rörelsen var alltid på jakt efter den antikrist som Uppenbarelseboken talade om, och år 1932 varnade de för en uppstigande politiker i Tyskland. När denne kom till makten året efter identifierade man genast antisemitismen som kärnan i hans politiska vision. Den kände predikanten Charles Fuller kommenterade år 1938 att Hitlers brutalitet visserligen, i enlighet med de bibliska profetiorna, kunde komma att föra judarna tillbaka till Israel – även där fick man rätt – men att han på intet vis kunde ursäktas utan borde bekämpas.

Premillennialisterna kunde skapa mening ur kaos. Oavsett om det gällde finanskris, världskrig eller ett kallt krig med hot om omedelbar, nukleär

undergång, så gjorde de samtidigt begriplig. Detta var precis vad Bibeln hade varnat för, sade de. Tiden är orolig, men även om gudlösheten sprider sig så Gud har allt i sin hand.

Allt kommer att bli bra till slut.

Sutton demonstrerar också hur andra världskriget förvandlade rörelsen. Under de första årtiondena hade de hållit nationen på behörigt avstånd. Man predikade pacifism då första världskriget rasade, och varnade för Roosevelts New Deal under trettio-talet. Men när Japan attackerade och USA åter drogs in i krig slöt man upp bakom nationen. Konflikten tolkades som en apokalyptisk strid mellan ont och gott.

Den amerikanska evangelikalismen döptes i den amerikanska patriotismens vatten. Detta förvandlade rörelsen till den breda evangelikala rörelse som vi känner: en respektabel medelklassrörelse som förenar politisk konservatism, amerikansk exceptionalism och väckelsekristendom.

Redan efter kriget ingick det i rörelsens självbild att man hade både ansvar och förmåga att forma nationen. Det förkroppsligades i dess främste representant, predikanten Billy Graham, som hade direkt tillgång till de flesta presidenter från Truman och framåt.

Det som skedde på 1970-talet var således inget plötsligt politiskt uppvaknande, utan att det politiska arbetet organiserades bättre. År 1979 grundades organisationen Moral Majority, som gav sig själv tre uppgifter: att frälsa och döpa människor samt att få dem att registrera sig för att rösta. Detta gjorde den evangelikala rörelsen till en avgörande kraft i den amerikanska politiken, så att den till slut lyckades bidra till att placera premillennialister som Ronald Reagan och George H W Bush i Vita huset.

Reagan valdes alltså av premillennialister. Men hans fascination för denna riktning berodde också på att han var imponerad av deras förmåga att tolka samtiden och förutsäga framtiden. När han briefades om oro i Mellanöstern svarade han ödesmättat: "Enligt profetiorna inleds Harmagedon med ett anfall på Damaskus portar."

Suttons berättelse slutar med Reagan. Historien övertygar, och fyller många luckor i tidigare forskning.

AMERICAN APOCALYPSE
A HISTORY OF MODERN EVANGELICALISM
MATTHEW AVERY SUTTON
Belknap Press 2014

Hans förmåga att hålla samman berättelsen gör att boken kan komma att bli ett standardverk inom fältet. Sutton är en god skribent och noggrann forskare. Genom att han bygger så mycket på evangelikala tidningar, skriver han inte bara ledarskapets historia, utan kommer dessutom ner till rörelsens gräsrötter. Tyvärr är han litet för förälskad i både sitt språk och sitt material. Boken är onödigt lång: de tätttryckta 450 sidorna kunde med fördel ha minskat med åtminstone 100.

Omfånget till trots återstår några frågor. Sutton gör upp med en förståelse av den amerikanska protestantismen som en tradition kliven i en konservativ och en liberal gren. Istället har den, menar han, präglats av en kamp mellan premillennialister och postmillennialister. Den liberala *social gospel*-rörelsen avfärdade de evangelikala förkunnarna som domedagspredikanter, och hade själva en större tilltro till sociala reformer och fattigdomsbekämpning.

Men hur är det idag? Kommer inte domedagsförkunnelsen snarare från liberalt håll, i form av oro för klimatkrisen, medan de gamla premillennialisterna är tysta? En av den evangelikala rörelsens stora namn är Joel Osteen, pastor i en megakyrka i Houston. Dennes terapeutiska förkunnelse handlar sällan om tidens slut, men desto oftare hur man genom tro och positivt tänkande kan nå en bekväm medelklassstillvaro här i världen.

En del evangelikaler tolkade visserligen 11 september som ett tecken på att Harmagedon var nära förestående. Men även om premillenniala teman gör en tillfällig comeback vid nationella katastrofer, så begravs de snart igen. Strax efter terroråden i New York dominerades även den evangelikala retoriken av uppmaningar att försvara den amerikanska friheten och livsstilen.

Enligt Sutton är premillennialismen den evangelikala rörelsens hjärta. Men om detta hjärta inte finns kvar, innebär det att det är en annan rörelse vi ser nu jämfört med för 30 år sedan? När skedde förändringen? Var det äktenskapet med nationen, det som ingicks under andra världskriget, som förvandlade rörelsen, så att patriotismen snarare än premillennialismen nu är dess bultande hjärta? ✨

Joel Halldorf

Få nöjen är så hisnande som att lyssna på Sveriges Radios vetenskapsprogram. De delar sin sändningstid mellan att spå världens undergång och desperata försök att övertyga oss om att vetenskapsmän faktiskt kommit på något som är till nytta. Det är nästan lika uppiggande som de hastiga ritter och kalla avrivningar som var de osvikliga recepten när man under min uppväxt kände sig en aning hängig. Häromdagen var en nyhet att amatörvetenskapsmän, med hjälp av instruktionsfilmer på internätet, kan montera elektronik i levande kackerlackor som därefter går att styra med hjälp av en vanlig mobiltelefon.

Jag antar att det hörde till den kategori nyheter som ska övertyga om vetenskapens nytta.

Personligen måste jag erkänna att jag sällan upplevt ett behov av en radiostyrd kackerlacka, men man vill ogärna lägga sordin på utvecklingsoptimismen. Kanske kan man skicka ut sin kackerlacka på enklare ärenden, som att beställa portvin eller att parkera om bilen vid städnätter. Kanske kan man få den att vissla på övriga kackerlackor i bostaden, så att man kan montera in styrutrustning i dessa och skicka över dem till grannen. Kanske kan man ge den ett twitterkonto.

Det finns tvivelsutan spännande användningsområden för en radiostyrd kackerlacka, som jag inte ens anat. Men för egen del tror jag ändå att jag väntar några månader med att anamma just denna teknik. Vid det laget har den säkert utvecklats så att den går att applicera på alla enklare livsformer, såsom till exempel katter, barn och riksdagsmän. Det skulle onekligen vara till både nytta och nöje för såväl mig som min hund.

EN ANNAN NYHET från faunan är att svenska miljöåklagare önskar sig en prislista för bötesstraff om man olovligen dödar djur som tillhör hotade arter. Den östra rikshalvan har, i den manligt direkta anda som är Finlands kännetecken, konstruerat en sådan. Den som råkar trampa på en buskmus klarar sig till exempel undan med 67 euro, medan den som råkar sätta sig på en smålom tvingas skaka fram hela 1 682 euro för att köpa sig fri.

Jag är inte säker på att listor av det slaget är en god idé. När jag läser dokumentet ifråga kan jag inte låta bli att känna hur munnen vattnas. Det verkar inte orimligt med 757 euro för en sjöorre och en tallita för 17 euro låter som ett prisvärt mellanmål. En trerätters middag som börjar med lappnäbbmus, övergår i skogslämmel och avslutas med en trädpiplärka skulle inte kosta mer än 68 euro. Vill man slå på stort och istället börja med tunt skivad saimensäl, för att sedan avnjuta en tartar på fjällräv och flygekorre och till sist en större skrikörn, inba-

kad i sin egen äggstanning, kostar det minst 24 892 euro, beroende på vad Finland tar för äggen. Det är onekligen i klass med några av världens dyraste krogar, men jag tvivlar å andra sidan på att deras menyer bjuder på något lika exotiskt.

Det är mycket möjligt att ett juridiskt menysystem fungerar utmärkt i Finland. Men att trycka upp något som är så förvillande likt en matsedel i ansiktet på glupskare folkslag, kan bara sluta illa.

Att tacka nej till "Brandts mustaschfladdermus" för endast 101 euro, kräver antingen ett monumentalt kulinariskt ointresse, eller en övermänsklig självbehärskning.

DEN SITTANDE REGERINGEN började föredömligt genom att inte lägga några förslag att tala om, vad gäller något av vikt överhuvudtaget. Denna storartade och förnuftiga strategi är nu på väg att överges.

Under en bild av jublande ungdomar läser jag på sexorganisationen RFSU:s hemsida att regering-

en och vänsterpartiet tänker använda skattemedel för att subventionera preventivmedel för unga. Den gräns regeringen satt år 21 år. RFSU:s förbundsordförande är positiv, men skulle hellre sett att gränsen gick vid 25 års ålder.

Själv undrar jag om man inte borde ha sträckt sig till 40, eller 45 års ålder, om man ville ha någon effekt alls.

Det är en gammal föreställning att unga människor intresserar sig för sex,

men har någon brytt sig om att kontrollera om det fortfarande stämmer? Det säger sig självt att sex var en populär sysselsättning bland unga innan det fanns mobiltelefoner och selfiepinnar, men varför skulle de ägna sig åt något så uråldrigt idag? Särskilt som varje form av kroppskontakt riskerar att sluta i åtal och krisgrupper.

Regeringens förslag kan bara leda till ökad kriminalitet. Vi kommer snart att se unga människor stå och hänga utanför apoteken, redo att mot viss ersättning köpa ut subventionerade preventivmedel till medelålders sexutövare. Så har politiken bestulit oss alla på ännu ett uns av vår värdighet.

